

1901

ԹԻԻ Է. և Ը. ՅՈՒԼԻՍ և ՕԳՈՍՏՈՍ

ՄԱՐԿԵ

ՏՊԱՐԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ Ս. ԷԶՄԻԱՇՆԻ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

1. Քրիստոնէութեան իսկութիւնը, Կ. Վ. 333
2. Հաղթատ և Սանահին վանքերը, (Կը շա-
րունակուի) Եր. ս. 338

ՕՏԱՐ ԵԿԵՂԵՑՈՒՆԵՐ

3. Ռուսաց եկեղեցի 344
- ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ
4. Նորին Վեհափառութեան ուղևորութիւն-
ները և լուրեր 348
5. Ճեմարան Մայր Աթոռոյ 349
6. Հակասութիւններ. 349
7. ՏԱՃԿԱԶԱՅԺ 352
8. Տեղեկագիր վանքապատկան Մարցայ
կալուածքի, Մեսրոպ Վարդապետ 356

9. Սեպուհ ընդան սրբավայրը, Դանիէլ
վարդ. Յակոբեան . 362
10. Աստուածաբանութիւն և կրօնների ընդ-
հանուր պատմութիւնը, Եր. ս. 365
11. Քննութիւն Ղարաբաղի բարբառի (Շար.
և վերջ), Հրաչեայ Յ. Աճառեան 368
12. Բարակ շահ, Անուշ շահ և Տիւրքի
շահ, Ս. Հայկունի 385
13. Երկրագործական անհրաժեշտ գիտելիքներ
(Շար. և վերջ) Գ. Ղ. 382
15. Մանրալուրջ. 391

ՅԱԻԵԼՈՒՄԾ

15. Կոնդակ Յովհաննէս կաթողիկոսի, ուղ-
ղած Դորպատի Գլխոսիս պրոֆ. Մ. Վ. 392

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ա. Զ. Դ.

Ի ԴԻԻԱՆԵՒ ՎԵՀԱՓԱՌ. ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ.

Բնակչուհի Ալաքիլիսէ գեղջ Զերէ գա-
ւառի նահանգին Սեբաստիոյ, տաճկահայատակ
Գիւլիզար Պողոսեան Տ. Միքայէլեան, խնդրա-
մատոյց լեալ առ հոգևոր իշխանութիւնն՝
յայտնէ եթէ ամուսինն իւր՝ համազիւղացին
Կիւրեղ Պապիկեան Ծառուկեանց, ի քսան և
մի ամէ հետէ զտանի յանյայտ բացակայու-
թեան, թողով զինքն յանխնամ վիճակի.
որով և խնդրէ լուծել զպսակն իւր ընդ առն
անյայտացելոյ: Ուստի Դիւանս ծանուցանէ
ի գիտութիւն առն անյայտացելոյ և ծանո-

թից նորա, եթէ երբէք չերևցցի նա՝ Կիւ-
րեղն Պապիկեան Ծառուկեանց, յօրէ յայտա-
բարութեանս մինչ ցվեց ամիս, պսակն նորա
լուծեալ համարեսցի և հրամայեսցի խնդրատու
կնոջն, որ բնակի զարդիս ի Շատեան գեղջ
Կարուց վիճակի մասնել ի նոր ամուսնու-
թիւն:

Զայսմանէ յայտ արարեալ է նաև Գերա-
պատիւ Տ. Թեմակալին Սեբաստիոյ Պետրոս
Արքեպիսկոպոսի:

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԵՂԻՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՅ

Ս. ԷԶՄԻԱՆԻ.

ՈՅԺ. ԼԵ. ՏԱՐԻ

ՀԱՄԱՐ Է. Է Բ. Բ.

ՅՈՒԼԻՍ Է ՕԳՈՍՏՈՍ. 1901 Թ

ՀՐԱՄԱՆԱԲ

Տ. Տ. ՄԿՐՏՉԻ Ա.

ՎԵՆԵՓԸՆԻ ԵՒ ՈՐԲԸՆԸԴՈՅՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

ՏՊԱՐԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ ՍՐԲՈՅ ԷԶՄԻԱՆԻ

Дозволено цензурою 16 августа 1901 г. Г. Тифлисъ.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՔՐԻՍՏՈՆԵՍԻՏԻԱՆ ԻՍԿՈՒԹԻՒՆԸ.

Բ.

Փրկչի քարոզութիւնն ու դորա աղբիւրներ:

ՔՐԻՍՏՈՆԵՍԻՏԻԱՆ սկիզբ է առնում Քրիստոսի քարոզութեամբ. ուստի առաջին հարցն այստեղ այն է, ինչպէս ակնարկեցինք, թէ ի՞նչ է քարոզել Քրիստոս. իսկ այդ հարցին պատմական ճշտութեամբ պատասխանելու համար մենք պէտք է նախ պարզ գաղափոր ունենանք, թէ ի՞նչ աղբիւրներից ենք առնում Քրիստոսի քարոզութիւնը, որչափ արժանահաւատ են և ստոյգ այդ աղբիւրները: Ներկայումս Նոր Կտակարանի քննադատների մէջ տիրապետող կարծիք է, որ բացարձակ նախադատութիւն պէտք է այստեղ երեք առաջին, այդպէս կոչուած՝ համասեմ* աւետարաններին տալ: Մի կողմ թողնելով այն բաղմադիմի մութ հարցերը Յովհաննու աւետարանի հեղինակի ու ժամանակի մասին, որոնք անցեալ դարում բաղմաթիւ գիտնականների զբաղեցրել են և դեռ շատ շատերին կը զբաղեցնեն, մինչև կարելի լինի նոցա նկատմամբ մի ընդհանուր եզրակացութեան յանգել՝ այսքանը պարզ է մեծամասնութեան համար, որ աւետարանին այստեղ նախատակ չէ ունեցել

* Համատեմ կոչուում են Մատթէոսի, Մարկոսի և Ղուկասու աւետարաններն իրար հետ ունեցած մեծ նմանութիւնների պատճառաւ, որ հարկադրում է երեքը միասեղ, մի ընդհանուր տեսողութեան ներքոյ դնել, որպէս զի իւրաքանչիւրի առանձնայատկութիւնները որոշել կարողանանք:

իւր լսածը կամ տեսածը նոյնութեամբ վերարտադրելու՝ աշխատելով չչեղուել նախնական աւանդութիւնից, այլ հաղորդել է աւետարանական ճշմարտութիւններն այնպէս, ինչպէս իւր հոգու մէջ էին ձևակերպութիւն ստացել ու պատկերանում՝ շաղկելով լսածի հետ իւր սեփական խորհրդածութիւններն այնպիսի սերտ կերպով, որ այլևս անհնարին է մէկը միւսից զատել: Ուստի իբրև պատմական աղբիւր աւետարանի նախնական քարոզութեանը ծանօթանալու համար նա երկրորդական նշանակութիւն ունի. թէպէտ դաւանաբանական և այլ տեսակէտներով նորա արժէքը շատ մեծ է ու կմնայ: Իսկ Նոր Կտակարանի միւս գրուածների մէջ միայն սակաւաթիւ հատուկորէ տեղեկութիւններ կան փրկչական քարոզութեան մասին:

Յիշաւի միւս աւետարանների պատմական նշանակութեան նկատմամբ ևս շատ անգամ կասկածներ յայանուել են և մինչև այսօր նոյն իսկ լուսաւորեալ, գիտնական շրջաններում ամենատարօրինակ ու ավելցիկ կարծիքներ են յայտնուում նոցա ծագման և վաւերականութեան մասին. բայց իսկական, գործին հմուտ քննադատների կէս դար շարունակ թափած աշխատանքը այնչափ պարզել է նոցա պատմական գրական արժէքը, որ այդպիսի կասկածներն ու կարծիքները միայն քմծիծաղ և արդար զայրոյթ յարուցանել կարող են: Այս աւետարաններն ևս զուտ պատմութիւններ չեն՝ որոշ անցքեր նկարագրելու կամ հետադայ սերունդներին ինչ ինչ տեղեկութիւններ հաղորդելու դիտմամբ գրուած, այլ նոցա առաջին նպատակն է աւետարանական ճշմարտութիւնները տա-

բաժել, համոզել և հաւատ յառաջ բերել, բայց որովհետեւ դուրս համար իբրեւ միջոց ծառայել է Փրկչի գործունէութեան պարզ նկարագիրը, որ գէթ ըստ մեծի մասին նախնաւանդ ճշտութեան գրոշմ է կրում, ուստի նոքա այնուամենայնիւ առաջնակարգ պատմական աղբիւրներ են և նոցա բովանդակութիւնը, մանաւանդ ինչ բուն քարոզութեան է վերաբերում, նաեւ արտաքին գրական տեսակէտից ամէն կերպ վստահելի։ Երեք աւետարանների աչքի զարնող նմանութիւնը յառաջ է դալիս հենց նրանից, որ բրիտանական աւանդութիւնը շատ վաղ որոշ ձևակերպութիւն ստացաւ՝ թէ Քրիստոսի կեանքի յայտնի գէպքերի և թէ նորա խօսքերի յատուկ ժողովածուներ կազմուեցան, նախ բերանացի և ապա գրաւոր աւանդութեամբ։ Օրինակ, երբ Ղուկաս աւետարանիչը, որ ամէնից ուշ է գրել՝ հաւանականաբար 80—90-ական թուականներին, գրի էր առնում այդ՝ հրէաների մէջ և եբրայական հոգւով ու ոճով կազմուած աւանդութիւնները՝ իրաւունք չէ համարել մինչև անգամ նոցա լեզուն, արտայայտութեան եղանակը փոխել, չնայելով որ յոյն էր աղգաւ և հմուտ յունաբան։ այնչափ հաստատուն կերպարանք ունէին նոքա, քրիստոնէական համայնքի մէջ նուիրագործուած։

Մի հանգամանք կայ, որ առանձնապէս նշատում է աւետարանական պատմութիւնը մեր ժամանակակիցների աչքում կասկածելի դարձնելու, այդ նորա մէջ եղած հրաշքների նկարագիրն է։ Բնական դիտութիւնների զարգացումը վերջին դարերում բերել է մարդոց այն եղբակացութեան, որ բնութեան որոշ հաստատուն օրէնքներ կան՝ տիեզերքի մէջ ամէն ինչ նոցա համաձայն է կատարուում, մի ներքին անհրաժեշտութեամբ շաղկապուած են նոքա միմեանց հետ, և ոչ մի զօրութիւն այդ կապը խզել չի կարող։ Իսկ հրաշք նշանակում է մի արտաքին զօրութեան միջամտութիւնը բնական օրէնքների մէջ, նոցա հակառակ կատարուած գործողութիւն, — որ լինել չի կարող։ Հրաշք ասածը ուրեմն մարդոց երևակայութեան ծնունդ է և այն պատմութիւն-

ները, որոնց մէջ հրաշքներ են նկարագրուում՝ ստոյգ չպէտք է համարուին։ Սակայն այսպէս դատողները մի ուղիղ եղբակացութիւնից սխալ հետևութիւններ են հանում։ Ճշմարիտ է որ մարդու մտածողութիւնը բնութեան սահմանների մէջ է միայն շարժում և այդ սահմաններից դուրս ոչ մի բան մեր մտքի համար իրական չէ, բայց ով է իրաւունք տալիս մեզ անդհելու, թէ մեր միտքն ամէն տեղ հասնում է, թէ ինչ որ իրական չէ մեզ համար, ինչ որ մտքով մենք չենք ըմբռնում՝ իրօք գոյութիւն էլ չունի։ Մեր միտքը մեզ օտում է միայն, թէ անբնական բան չկայ, իսկ մենք առանց հիմքի հեռեցնում ենք, թէ չի կարող լինել ուրեմն նաեւ գերբնական բան, և երբ մէկն այն համոզմունքն է յայտնում, թէ գերբնականը կայ և մտաչելի է նոյն իսկ մեր հոգուն՝ ոչ թէ մտածողութեան, այլ հոգեկան կարողութիւնների այն առանձնապատուկ զուգորդութեան միջոցաւ, որ հաւատ է կոչուում՝ ծիծաղում ենք նորա միտմտութեան վերայ, ծիծաղում այնպէս, ինչպէս բարոյապէս անանկ մարդը բարոյական բարձր սկզբունքներով սղուորուողի և առաջնորդողի վերայ է ծիծաղում, ինչպէս ծիծաղում է բիրտ, անճաշակ մարդը գեղարուեստի և բնութեան գեղեցիկութիւնների նկատմամբ ցոյց տուած զմայլանքի վերայ։ Մտքի բացարձակ գերիշխանութեան երկընդպար ուսումնականը պատրաստ է յաճախ թոյլ տալու, որ նկարիչը, բանաստեղծն ու բարոյապէտը ունենան իրեն բոլորովին անձանօթ զգացումներ և պատկերացումներ, բայց թոյլ չէ տալիս նոյնը հաւատացողին, կրօնական անձնաւորութեան, մինչդեռ այդ ի հարկէ ակներև անարդարութիւն է ու նախապաշարմունք։ Մենք ամէն քայլափոխում հանդիպում ենք երեւոյթների, որոնք մեզ պէտք է համոզէին, թէ բնականի և գերբնականի սահմաններն ամենին որոշ չեն մեզ համար, և եթէ հաստատ իսկ լինէր, թէ ոչինչ չկայ բնութիւնից դուրս՝ բնութեան շրջանակում նոյն իսկ տեղի են ունենում իրողութիւններ, որ երբեք մեզ ծանօթ բնութեան օրէնքներով բա-

յատրել չենք կարողանայ: Ո՞վ կարող է օրինակ բացատրել, թէ ինչից է յառաջ գալիս մի հոգու ազդեցութիւնը միւսի վերայ, հոգու ազդեցութիւնը մարմնի վերայ, — և մինչև ուր է հասնում: Ինչպէս է, որ զօրեղ կրակն ու զօրեղ հաւատը ներգործում և աչքի ընկնող փոփոխութիւններ են յառաջ բերում մարմնական կեանքի մէջ: Յամենայն դէպս մենք մեր սահմանափակ գատուցութեամբ վճռել չենք կարող, թէ արդեօք դոյութիւն ունի գերբնականը կամ երբ և իցէ գերբնական ազդեցութեամբ հրաշք եղի է. այլ պէտք է աշխատենք մեր առաջ դրած պատմութիւնը հասկանալ այնպէս, ինչպէս կայ՝ առանց նորա համար նոր օրէնքներ հնարելու*:

Իսկ ի՞նչ է ներկայացնում Քրիստոսի կատարած հրաշքների պատմութիւնը: Համատես աւետարաններից պարզ երևում է նախ, որ Քրիստոս ինքը հետամուտ չէր հրաշքներ գործելու և խոյս էր տալիս մանաւանդ այնպիսի դէպքում, երբ Նորանից պահանջում էին հրաշքն իբրև մի դիւթական նշան, որով Նորա Մեսիա լինելը, գերբնական զօրութիւնների հետ կապ ունենալը պէտք է ապացուցանուէր: Կարևոր է առանձնապէս Մարկոս աւետարանչի տուած այն տեղեկութիւնը, թէ այսպիսի մի դէպքում, երբ Նա գործ ունէր նախապաշարուած, ճշմարիտ հաւատքի անընդունակ ամբողջի հետ՝ չկարողացաւ հրաշք անել: Նորա մասին պատմուած հրաշքներն այնպիսի քմահաճոյ գործողութիւններ չեն, որպիսիք պատմուում են նախնի նշանաւոր անձնաւորութեանց մասին, այլ գլխաւորապէս բժշկութիւններ, որոնք կարծես ինքնաբերաբար բղխում են Նորա անձից, Նորա ըստ ինքեան հրաշալի ներկայութիւնից: Ինչպէս Նա պարզ կերպով պատկերացնում է Յովհաննէս Մկրտչի աշակերտների առաջ՝ այսօր ևս աւետարանական պատմութեան մէջ խորամուկ լինելով մենք այն

ապաւորութիւնն ենք ստանում, որ ուր Նա սուք էր դնում՝ ամէն ցաւ և նեղութիւն պէտք է տեղի տար, պէտք է բժշկուէին մարմինները, որպէս զի հոգիների բժշկութեան և երանութեան համար ճանապարհ հարթուէր: Երկրորդական հարց է այստեղ, թէ արդեօք բոլոր հրաշքները կատարուել են այնպէս, ինչպէս պատմուած են աւետարանների մէջ, բաւական է միայն մէկը ընդունել կատարուած՝ ընդունել, որ Քրիստոս թէ գործել և թէ խօսել է ինչպէս ոչ ոք մարգկանցից, որ գերբնականի, երկնաւորի, աստուածայինի ներգործութիւնը ակներև կերպով յայտնուել է Նորա իւրաքանչիւր շարժման մէջ: Իսկ առանց այդ ընդունելու ոչ աւետարան կարելի է հասկանալ, ոչ քրիստոնէութիւն: Եթէ տիեզերքի մէջ միայն բնութեան կոյր օրէնքն է իշխում, և ոչ մի վերին զօրութիւն Նորա ընթացքը փոխել, մեր ձգտմանը դէպի բարին ու դէպի կատարեալը ծառայեցնել չի կարող, ապա ի՞նչ Փրկիչ, ի՞նչ հոգեւոր վերածնութիւն, ի՞նչ բարոյական կատարելութիւն ու անմահութիւն: Այս բոլոր գաղափարներն այն ժամանակ միայն արժէք ունին մեզ համար, երբ մենք մեզ և մեր շրջապատին չենք նայում իբրև մի անխորհուրդ մեքենայական կազմութեան վերայ, այլ մի վսեմ նպատակ ենք տեսնում մեր առաջ, որ մեր կեանքին բովանդակութիւն է տալիս և որին հասնելու համար մենք օգնութիւն ենք ստանում նպատակը գնողից՝ կարողութիւն մի գերբնական աշխարհից մեր առջև եղած բնական արդեւրաներին յաղթելու: Բայց ամէն մի այդպիսի օգնութիւն ըստ ինքեան մի հրաշք է, և Քրիստոսի յայտնութիւնը, որ քրիստոնեաների համոզմամբ բոլոր մարդկութեան համար այդ օգնութիւնը բերել է՝ ամենամեծ հրաշքը: Նորա փրկչական գործունէութիւնը իբրև հրաշալիք պէտք է ներկայանայ մեզ նաև այն դէպքում, երբ բոլոր Նորա հրաշագործութիւնների պատմութիւնը հանենք մէջտեղից: Թէպէտ աւետարանների մէջ կան տեղեր, ուր հրաշքը իբրև հաւատք զարթեցնող և զօրացնող միջոց է նկատուած, սակայն Փրկիչն ինքը բողոքում է, որ ժո-

* Յիշեցնում ենք, որ այստեղ, ինչպէս ուրիշ շատ տեղերում՝ մենք չեղուում ենք Պրոֆ. Հառնակի յայտնած մտքերից և տարբեր հայեացք մէջ բերում:

դովուրդն առանց նշան տեսնելու հաւատալ չէր կամենում, և իրօք, ինչպէս վերև ակնարկեցինք, ճշմարիտ հրաշքը կարող էր կատարուել միայն այնտեղ, ուր արդէն հաւատք կար՝ հոգեկան այն կարողութիւնը, որ Աստուծոյ կողմից եկած օգնութիւնը, — լինի այդ օգնութիւնը երևելի թէ աներեւոյթ հրաշքով, — ըմբռնելու ընդունակ է դարձնում. այլապէս արտաքին հրաշալի գործողութիւնը կախարդական մի բան կհամարուի և աննպատակ կանցնի: Աւետարանի այն խօսքն է ճշմարտութեամբ այստեղ, թէ ուր հաւատք, կամ գոնէ հաւատալու պատրաստակամութիւն կայ, հրաշքն աւելի ևս կգործցնէ ու կամրապնդէ. ուր պակաս է՝ եղածն ևս գուցէ անհետանայ:

Այսպէս ուրեմն, այն կարծիքը, թէ հրաշք ըստ ինքեան լինել չի կարող, և գորան հետևող անվստահութիւնը աւետարանական պատմութեան նկատմամբ՝ յառաջ է դալիս իսկապէս Քրիստոսի հրաշագործութիւնների իմաստը սխալ ըմբռնելուց: Պէտք է չմոռանանք միևնոյն ժամանակ, որ աւետարանիչներն այնպիսի դարում էին ապրում, երբ հրաշքի մասին բոլորովին տարբեր գաղափար ունէին, երբ մեր բնական համարած շատ բաներ ևս հրաշք էին թուում: Ուստի նոցա պատմածն ըստ արժանւոյն գնահատելու համար պէտք է աշխատենք կարելի եղածին չափ յարմարուել այդ դարի ըմբռնմանը, և կտեսնենք, որ վերկշալան յայտնութեան աստուածային բնաւորութիւնըն ընդունելուց յետոյ՝ ամէն ինչ այստեղ իւր բնական գոյնն է ստանում և հրաշքները շատ ներդաշնակ միութիւն են կադմում ամբողջ պատմութեան հետ: Անուրանալի է յամենայն դէպս, որ իրենք աւետարանիչները ոչինչ բան դիտմամբ չեն ստեղծել, չեն աւելացրել, չեն ծաղկեցրել, այլ հաւատարմութեամբ հաղորդել են ինչ որ իրենց էր աւանդած՝ հարկաւ իրենց յատուկ հայեցակէտը պահպանելով, իրենց ներսը լուսաւորող հաւատքի լոյսը սիրով չեն տուած նկարագրութեան վերայ: Այդ պատճառաւ աւետարաններն ըստ ամենայնի վստահելի և ճշգրիտ պատմութիւն են տալիս՝ ինչ տե-

սակէտով և կամենանք նայել նոցա վերայ. միայն թէ այստեղ ևս կարողանանք գործադրել իւրաքանչիւր հին գրական երկասիրութիւն ուսումնասիրելու համար անհրաժեշտ միջոցները՝ ուղիղ և բաղմակողմանի հասկացողութիւն ունենանք այն պայմանների մասին, որոնց մէջ նոքա յառաջ են եկել: Բայց նաև նոցա համար, որոնք աւետարաններն իբրև մի ամբողջութիւն ըմբռնել կամ այստեղ պարունակած գերբնական տարրի հետ հաշտուել չեն կարող՝ այնչափ առատ նիւթ կայ խորհրդածութեան և հոգեւոր շինութեան, այնպիսի յաւիտեանական ճշմարտութիւններ գրեթէ իւրաքանչիւր տուրի մէջ, որ ոչ ոք իրաւունք չունի իբրև իւր համար խորթ ու անմարսելի բան անուշադիր թողնելու, այլ պէտք է կրկին և կրկին անգամ ձեռք առնէ ու աշխատէ միշտ աւելի խոր թափանցել նոցա մէջ. այն ժամանակ կտեսնէ, որ սկզբում մութ եղածն ևս հետզհետէ պարզուում է, ու եթէ գեռ շատ բան մութ է մնում՝ պարզութեանը աւելի են քան ուրիշ որեւէ գրքից կամ այլ աղբիւրից ստանալ կարող էր:

Ինչպէս յայտնի է, աւետարանները Քրիստոսի ամբողջ կեանքի նկարագիրը չեն տալիս. նոցանից ամենահինը՝ Մարկոսի աւետարանը, որ այժմեան քննադատների ընդհանրացած կարծիքով իբրև աղբիւր է ծառայել միւս երկու համատեա աւետարանների համար, սկսում է անմիջապէս Քրիստոսի մկրտութիւնից, այսինքն այն կէտից, ուր նա սկսեց իւր հրապարակային գործունէութիւնը: Եւ եթէ Պօղոս առաքելի թղթերի ու գործք առաքելոցի միջոցաւ ծանօթանանք ի մօտոյ առաջին առաքելական շրջանի պատմութեանը՝ կտեսնենք որ այստեղ աւետարանական քարոզութեան կենտրոն Փրկչի վերջին տնօրէնութիւններն են՝ խաչելութիւնը, մահը. քարոզութեան նիւթ տալիս են մկրտութիւնից յետոյ նորա խօսած ու գործածը, իսկ նորա նախ քան մկրտութիւն վարած կեանքի մասին ամենեւին խօսք չի լինում: Այն հարցը, թէ ով էր արդեօք, ինչպիսի ծագում ունէր նա, որ իբրև երկնաւոր վարդապետ հան-

դէս եկաւ և իբրեւ Փրկիչ կնքեց իւր կեանքը՝ համեմատաբար աւելի ուշ պէտք է զարթնէր քրիստոնէական համայնքի մէջ. երբ առաջին բուռն ոգևորութիւնից յետոյ վերջինս սկսաւ հաշիւ տալ իրեն, սառը դատողութեան տակ ձգել և բացատրել իւր ընդունած հաւատքի հիմունքները, և այդ հարցի պատասխանը եղան մի կողմից Մատթէոս և Ղուկաս աւետարանիչներէ յառաջ բերած ծննդեան պատմութիւնները, միւս կողմից Յովհաննէս աւետարանչի վերապաշտութիւնը աստուածային Բանի մասին: Ուստի, երբ մենք միայն զուտ նախնական աւանդութիւնը առնել ենք կամենում, պէտք է այդ բոլորը մի կողմ թողնենք և մեր ուշադրութիւնը կենտրոնացնենք երեք կէտի շուրջ. ի՞նչ է քարոզել Յիսուս և ի՞նչ կոչումով դորձել, ինչպէս է լրացրել այդ կոչումը իւր մահով, ի՞նչ տպաւորութիւն են ստացել Նորանից իւր աշակերտները և հետագաներին աւանդել:

Դալով այն խնդրին, թէ կեանքի ճրպիտի դպրոցից է անցել նա արդեօք նախ քան իւր հրապարակ ելնելը՝ մենք ոչ մի պատմական տեղեկութիւն չունենալով Նորա երեսնամեայ կեանքի մասին, բացասական կողմով միայն մի քանի եղբայրացութիւններ կարող ենք հանել մեզ յայտնի նիւթից: Այդպէս, Նորա քարոզութեան եղանակը, գրեթէ իւրաքանչիւր արտայայտութիւնը՝ պարզ ցոյց է տալիս, որ Նա ոչ ժամանակակից հրէայ բարոններին մօտ է աշակերտել, ոչ յայն փիլիսոփաների, գիտունների հետ շփումն ունեցել: Յիրաւի Նա բոլորովին ազատ կերպով դորձ է ածում Հին Կտակարանը, բայց ոչ դպրոցականի՝ դպիրների ու փարիսեցիների պէս, ինչպէս վկայում են նաև շրջապատողները: Յիրաւի Դալիլայում, ուր Նա կեանքի մեծագոյն մասն անցրել էր, խիստ շատ կային հեթանոսներ, շատ ասարածուած էր յունաց լեզուն ու քաղաքակրթութիւնը, և ամենայն հաւանականութեամբ Նա ծանօթ էր այդ լեզուին, բայց ոչ անշուշտ յայն փիլիսոփաների կամ հեղինակների դրուածներին ու հայեացքներին, եթէ Նա խօսել է շատ այն-

պիտի խնդիրների մասին, որոնք սոցա գրութուածների համար ևս նիւթ են եղել, խօսել է բոլորովին ուրիշ ոգևով, ուրիշ ըմբռնմամբ, և ուրիշ սկզբունքներով: — Ոչ մի կապ չի կարող ունեցած լինել Նա նոյնպէս էսսենացի կոչումը հրէական ազանդի հետ, ինչպէս ենթադրել են ոմանք, առանց պարզ գաղափար ունենալու այդ ազանդի մասին և գիտելու, որ սորա առաջնորդող սկզբունքները՝ օրինական լուացումներ ու մանրակրկիտ մաքրութիւն, ճգնական կենցաղ, խորականութիւն, արտաքոյ կարգի օրինականաբանութիւններ և լն. տրամադորէն հակառակն են շատ կէտերում Քրիստոսի քարոզածներին: Նա յաճախ յիշեցնում է, որ ինչ ինքը խօսում և դարձում է՝ բոլորը Երկնաւոր Հօր թերադրութեամբն ու կամքովն է, այս աշխարհից ոչինչ չէ ստացել: Եւ իբրք, աւետարանական իմաստութեան համար ուրիշ աղբիւր սրտնել, տարբեր այն ներքին առանձնայատուկ յորաբերութիւնից որ Երկնաւոր Հօր և իւր Միածին Որդու մէջ կար՝ աւելորդ ջանք պէտք է լինի միշտ: Այստեղ այնպիսի բան չկայ, որը ասելու կամ անելու համար անհրաժեշտ համարուէր որ և է դպրոց յաճախած լինելը, բայց և ամբողջն ասուած է այնպէս, ինչպէս չէ ուսուցել ոչ մի դպրոց աշխարհի մէջ, ոչ իսկ ուսուցանել կարող է: Եթէ աւետարանական վեհ և միանգամայն շատ պարզ ճշմարտութիւններն ըմբռնելու համար ընդարձակ գիտութիւն և փիլիսոփայական դատողութիւն չի պահանջուում, այլ բարոյական կենդանի նրբազգացութիւն և կրօնական խոր հայեցողութիւն՝ նոցա Քարոզիչն ևս բնականաբար այս վերջին տեսակի առաւելութիւններով պէտք է օժտուած լինէր, առաւելութիւններ, որոնք յառաջ են գալիս և զարգանում մի վերին դադարաբանական աշխարհի հետ ունեցած շփումով: Եւ աւետարան կարգացողն այն տպաւորութիւնն է ստանում, որ Քրիստոս այս աշխարհի վերոյ չրջելով՝ շունչ է տուել այդ վերին աշխարհի մթնոլորտից, նորա գաղտնիքները պարզել իւր ունկնդիրների առաջ և նորա շնչով ոգևորել ու կենդանացրել այս աշխարհի օրդիներին: Բայց

Նա վերացական կերպով չէ խօսել՝ յափըշտակուած ու կտրուած այս աշխարհից, այլ Նորա խօսքի նիւթը եղել են սոսկական ամենօրեայ կեանքի երևոյթները. բարոյական ամենակնճռոտ խնդիրները պարզաբանել է Նա բնութեան ամենապարզ օրինակներով՝ առակներով է խօսել, և վայրի շուշանից սկսած մինչև երուսաղէմի հոյակապ տաճարը՝ ամէն առարկայ իբրև Աստուծոյ նախախնամող զօրութեան պատկեր ընդունելով՝ ցոյց տուել թէ ինչպէս պէտք է դործագործի արարածական բնութեան մէջ Արարչի կամքը։ Նա մարդոց վշտին վշտակից, ուրախութեանը ուրախակից է եղել, և այս մեղաւոր աշխարհը ամենամութ գոյներով նկարագրելով հանդերձ՝ չի կամեցել որ մարդիկ ճգնաւորներ լինեն ու քաշուեն աշխարհից, այլ սովորեցրել է երանութեանց դրախտ դարձնել այն, Աստուծոյ արքայութեան ճանապարհները ճանաչելով և ըստ այնմ ընթանալով։

ՀԱՂԲԱՏ Լ ՍԱՆԱՀԻՆ

Վ. Ա. Ն. Ք. Ե. Բ.

(967—1300).

(Շարունակութիւն) *

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

Սանահինի հոգակը եւ վայելած հեղինակութիւնը.

Այսպիսի գիտութեամբ և առաքինի վարքով ճոխացած Սանահինը անշուշտ երկար ժամանակ անյայտութեան մէջ մնալ չէր կարող։ Այդ այնպիսի մի ժամանակ էր, երբ գիտնական և բանիմաց վարդապետներին մատերի վերայ կտրելի էր հաշուել, և ահա արեւելքում իրար ետեից հանդէս են գալիս — Դէոսկորոս, Յակովբ և Անանիա Սանահինցի

գիտնական վարդապետները։ Այն ինչ Հայոց մնացած վանքերը իրենց ժամանակին շատ ու քիչ նշանակութիւն ունենալուց և հեղինակութիւն վայելելուց յետոյ այժմ արդէն մթուածան քողով էին ծածկուել՝ Սանահինը խաւարի մէջ իբրև մի լուսատու փարոս է երևում, որ բոլորի ուշքը իրեն վերայ է դարձնում, ու ամէն կողմից գալիս են այնտեղ ուսանելու և գիտութեան պաշարով ծանրաբեռնուած յետ դասնալու և դործելու իրենց տեղերում։ Յովհաննէս արքան կաթողիկոսական աթոռի վրայ բաղմելու է հրաւիրում Նորա առաջնորդին, Դէոսկորոս արքեպիսկոպոսին, ամենայն Հայոց սրբազնագոյն քահանայապետները անմիջապէս Սանահինի գիտնականներին էլին զիմում իրենց հրամաններով և խնդիրներով այս կամ այն գիտնական աշխատանքն յանձն առնելու կամ մի բան գրելու։ Այդպէս՝ յայտնի է, որ Անանիա Սանահինցու «Բան հակաճառութեան ընդդէմ երկաթեակաց» երկը գրուած է Տ՛ր Պետրոս Գետապարձի հրամանաւ, այդ երկի փոքրիկ յատկաբանը, որ ուղղուած է յիշեալ հայրապետին, հետեւեալն է. «... Ո՛հ Տէր Հովնատեայ, շնորհօքն առ լցեալ երկնայնովք, վերատեսուչ Հայաստանեայց և ամենայն ազգաց և ազանց ուղղափառաց, առ որ հրամայեցիք սուղ ինչ տրամաբանեալ ընդդէմ Բաղկեղոնի, զորս իբրև ի հայելոյ յայտնի ցուցուք և ի զրոց սրբոց յատաքեղական և ի մարգարէական մատենից և ի սրբոց հոգեւոր վարդապետաց ... և ին»։ Սակայն նախ քան երկիս վերջացնելը Տէր Պետրոսը վախճանուած է լինում և այդ պատճառով Անանիան իւր երկը նուիրում է նրա յաջորդ Խաչիկ կաթողիկոսին (1054—1060) հետեւեալ վերջաբանով. «Բայց արդ՝ առեալ զազքատ իմաց մտաց ընկալցիս զպտուղ, ո՛վ գերազարդ և ամենիմաստ հանճարով առ լցեալ Տէր Խաչիկի վերադիտող Հայոց Մեծաց, փոխանորդ մեծի Լուսաւորչին, թէ և ոչ զյաւէտ կատարեալն, սակայն ըստ կարի մերում զյօժարութիւն լիապէս ցուցեալ, յազադս որոյ ազաչեմ ըստ աղքատաստուր տրոց տառապելապետ այբւոյն այնորիկ, համարեսցին զվարձս շնորհին, որ ոչ ըստ տրոցն, այլ միայն հաբուստ յօժարութեան ընդ քաջահաւանսն գո-

* Տես. Արարես 1901 թ. հւ. Ե. և 2.

վեցաւ յամենեցունց Տեառնէն: Ըստ այնմ և մեր ընկալցիս զսակաւ առերս երկուց լումայիցդ: Եւ եթէ սխալանք ինչ իցեն ի բանիդ ըստ տկար և հոսանուտ բնութեանս մերոյ, ուղղեսջիք սիրով հոգւոյն և կորովահանձար իմաստաւք: Եցցի պակասն և սխալանքն ծածկեսցի՝ ըստ զրոյն, եթէ սէր ծածկէ զբազմութիւն յանցանաց... Եւն»: Խնչպէս յայտնի է, Պօղոսի չորեքստասան թղթոց մեկնութիւնն էլ Անանիա Սանահնեցին գրել է Գետադարձ հայրապետի հրամանով:

Պետրոս Գետադարձ հայրապետը նաեւ տեղ գնալիս՝ այդ վանքերից էր ուղեկիցներ առնում իւր հետ. այդպէս օրինակ՝ Մատթէոս Ուռհայեցու — վկայութեամբ նորա հետ Կ. Պօլիս են գնում Վարդան Սանահնեցի և Մատթէոս Հաղորդակցութիւն պահպանները:

Սանահնի միաբաններն այնպիսի հեղինակութիւն են վայելում որ մինչև անդամ ժամանակի ամենանշանաւոր զինանակներէից մէկը՝ Գրիգոր Մագիստրոսը, իւր հետ ուղեկից սկսում է գրաւոր յարարերութեան մէջ մանկ նոցա հետ, ընծայ ուղարկել նոցա և միշտ հաղորդակցութիւն պահպանել:

Այս բոլոր տեղեկութիւնները ստանում ենք Գրիգոր Մագիստրոսի մի թղթից, Սանահնի միաբաններին գրած: Այդ թուղթը շատ կարեւոր կէտեր է բովանդակում Սանահնի միաբանների կեանքի և գործունէութեան մասին, ուստի և հարկ եմ համարում քաղուածօրէն գնել այստեղ, վերցնելով Մայր Աթոռի № 222 (Գէորգեան) ձեռագրից:

«Գրիգոր Մագիստրոսի պատասխանի սրբադան եղբարցն սուրբ ուխտին Սանահնի, որ գրեալ էին թուղթ օրհնութեան ի Միջագետս և մեղադրականս սակա ոչ գրելոյ թուղթ առ նոսա». «Ձարբաղանից և զ' ի մարմնի անմարմնոցն և աննմանիցն հանդիսակցելոցն միեղինաբար կցորդութեամբ և յարասեական արտահանութեամբ, մշտաշարժ ի գերակատարան խաղակցութեամբ վկայից և մայրաքաղաքական բարեկարգութեամբ ի միասին բնակելոց, իմաստնայ Բոլոր արհեստից և մակարանայ պարսեւոց և յաստատաշարական բանն ինչեւց, անընդմիջաբար և անխեղեղ և անզօսացեալ անդամոց, և առ նոյն ինքն Յիւսուս գլուխն շարամանելոց և յարամանութեամբ յօդեց և եթէ պարտ է առել՝ հաբց մերոց և եղբարց. քանզի ի միջէ յորովայնէ աստուածայնեւոյ գիտէ զմեզ բանս վերստին և կական ոչ սակաւ հոսեցունելի արատորեալ իրրու ի վտակաց աղբերց, ի ստորակացեալ երախանաց, որ և յերկիր ծովացեալ ծորմանն ծաւալէր շիթս, յիշելով հայրական թերոյց ծայրագոնից խնամա առ մեզ և խրատաւ և ողորմութեամբ և զարմանալի երեւալ... (նկարագրում է Սանահնի միաբանների խիստ ձգնողական համբերատար, հեղ ու խոնարհ կեանքը, որի համբաւը ամէն կողմ տարածուել է) ... իսկ զինչ արուեստ և կարգաւորութիւն մայրաքաղաքի, ուղղափառ վարդապետութիւն ի գիշերի և ի տունջեան, և այն ոչ սուս կամ սնտուի պատիր և Ատաթիկիցի առասպելեօք, այլ աստուածեղէն արդեամբք և զօրութեամբ և քաղցրաձայնութեամբ երաժշտականաց, և նուագումն սաղմոսելոյ և ընթերցումն հարցն վարուց և հակառակել զգեղեցիկ հակառակութիւնս և զմիմեամբք ելանել, և մերոյ ճրագի և կայծական սպասեալք, յամենայնի նեղեալք և կարօտեալք, և յերկրեայ և յառաւօտէ առ հովիւն և առաջնորդն իւրեանց ընթացեալք՝ ճշմարիտ դաւանութեամբ երրորդութեան խոստովանութեամբ, և եթէ այլ ինչ շնչական մտածութիւնս ի նոսա կրեալ, առաջի արկանել ոչ դանդաղին, վասն որոյ զօրութեամբն Աստուծոյ ոչ հիւանդացեալք, այլ քաջութեամբ իրրոյ զաւի՛ն է մարմնի Բոլոր Արամեանս Բաբայ, հանդերձ աստուածակտականից, նմանեալք ծայրացելոյ առաջնորդի ձերոյ... Այլ զի գրեալ էր ձեր,

սուս գլուխն շարամանելոց և յարամանութեամբ յօդեց և, եթէ պարտ է առել՝ հաբց մերոց և եղբարց. քանզի ի միջէ յորովայնէ աստուածայնեւոյ գիտէ զմեզ բանս վերստին և կական ոչ սակաւ հոսեցունելի արատորեալ իրրու ի վտակաց աղբերց, ի ստորակացեալ երախանաց, որ և յերկիր ծովացեալ ծորմանն ծաւալէր շիթս, յիշելով հայրական թերոյց ծայրագոնից խնամա առ մեզ և խրատաւ և ողորմութեամբ և զարմանալի երեւալ... (նկարագրում է Սանահնի միաբանների խիստ ձգնողական համբերատար, հեղ ու խոնարհ կեանքը, որի համբաւը ամէն կողմ տարածուել է) ... իսկ զինչ արուեստ և կարգաւորութիւն մայրաքաղաքի, ուղղափառ վարդապետութիւն ի գիշերի և ի տունջեան, և այն ոչ սուս կամ սնտուի պատիր և Ատաթիկիցի առասպելեօք, այլ աստուածեղէն արդեամբք և զօրութեամբ և քաղցրաձայնութեամբ երաժշտականաց, և նուագումն սաղմոսելոյ և ընթերցումն հարցն վարուց և հակառակել զգեղեցիկ հակառակութիւնս և զմիմեամբք ելանել, և մերոյ ճրագի և կայծական սպասեալք, յամենայնի նեղեալք և կարօտեալք, և յերկրեայ և յառաւօտէ առ հովիւն և առաջնորդն իւրեանց ընթացեալք՝ ճշմարիտ դաւանութեամբ երրորդութեան խոստովանութեամբ, և եթէ այլ ինչ շնչական մտածութիւնս ի նոսա կրեալ, առաջի արկանել ոչ դանդաղին, վասն որոյ զօրութեամբն Աստուծոյ ոչ հիւանդացեալք, այլ քաջութեամբ իրրոյ զաւի՛ն է մարմնի Բոլոր Արամեանս Բաբայ, հանդերձ աստուածակտականից, նմանեալք ծայրացելոյ առաջնորդի ձերոյ... Այլ զի գրեալ էր ձեր,

Թէ յորժամ կամեցար ի կենցաղոյս հրաժարել՝ ի բոլոր Թորգոմեանս վիճակի զմեզ դատալ քո հանգիստ և ապահով, այս արդար և յիբաւի, և ոչ ախար կամ անդիտարար: Այլ ինչ աւագ աչքո՜ք ոչ պարտաւոր շարժ հայեցի: Եւ ինչ ելի ոչ այլ ոչ դոցէ» Խոստանում է ամենեւին չմոռանալ նոցա: Նամակից երևում է, որ նրա հօր մահուան ամօթիւ Սանահնեցիք միտթարական նամակ են դրել: Յանկուլթիւն է յայտնում Սանահնին ընծաներ ուղարկել, սակայն վախենում է, թէ տեղ չհասնի և ասպատակների ձեռքն ընկնի, որից ոչ ինքը օգուտ կունենայ և ոչ էլ Սանահնեցիք: Ապա աւելացնում է. «Եթէ ճշմարիտ սէր և կատարեալ առ ձեզ ունիք, սրբոյ խաչին ի մեզ մարդ եկեացէ և մէք զինի նորա մինչև ի Մարմաշէն առաքեմք: այլ ի սուրբ և ի խորհրդական աղօթս ձեր մի՛ մոռանայք վասն սիրոյն Քրիստոսի . . . »:

Այսպիսով Դրիգոր Մագիստրոսի նման ակնաւոր անձնաւորութիւնը Սանահնի միաբաններին իրեն հայր և խրատող է անուանում, բոլոր արուեստից և մտացութեանց մէջ իմաստուն, ամբողջ Արամեան սեռի մէջ ակունք, և ամենալաւ տեղում կեանքից հեռացողի և Ասածուն նուիրութեան համար: Յիբաւի Դրիգոր Մագիստրոսի այս նշանաւոր թուղթը Սանահնի վանքի հոգակի և հեղինակութեան ամենախառաւոր յայտարարն է:

Չմոռանանք յիշել, որ նոյն Դրիգոր Մագիստրոսը շատ թղթեր ունի դրած նաև Անանիա Սանահնեցուն զանազան խնդիրների համար. ժամանակի երկու նշանաւոր զիտականները մտերիմ յարաբերութիւն ունէին և շարունակ նամակաբերները գնում և զալիս էին միմեանց մօտ:

Դ Լ Ո Ւ Ի Դ.

Հաղբատի դպրոց եւ Յովհաննէս սարկաւազ—
վարդապետ.

Մինչ այս մինչ այն Սանահնի մօտ զըտնուած Հաղբատի վանքն էլ սկսեց ծաղկել և իւր պտուղները ստալ: Անշուշտ Հաղբատի աւրագ յառաջ գնալուն մեծապէս նպաստեց Սա-

նահնը. Սանահնի ազդեցութեամբ այստեղ կազմուեց մի դպրոց, որի ուսուցիչներն ու սաները շարունակեցին և աւելի ևս կատարելութեան հասցրին Սանահնում սկսուածը:

Հաղբատի դպրոցի մասին նախ քան հաշակաւոր Յովհաննէս սարկաւազ վարդապետը տեղեկութիւն չունի: Թէև նրանից առաջ էլ դպրութիւն ունէր վանքը, բայց որովհետև խկապէս դպրոց եղաւ Յովհաննէս սարկաւազ—վրդոյի միջոցով, ուստի նրան ևս պէտք է համարենք Դպրեվանքի հիմնադիրը ԺԱ. դարու Բ. կիսին:

Յովհաննէս սարկաւազ վարդապետը Արցախի Փառխոս գիւղից էր, ծնուած ԺԱ. դարու կիսին: Քահանայական ընտանիքից լինելով՝ հայրը հետամուտ էր եղել նորան լաւ կրթութիւն տալու, ուստի և ուղարկել էր ժամանակի զիտութեան կեդրոնները՝ Սանահն և Հաղբատ, կրթութեւ և ուսում ստանալու համար: Այստեղ սարկաւազ վարդապետը աշխատում է «Ջօր ամենայն և զգիշերն բովանդակ՝ առ իմաստս ցանգութեամբ, նաև սիրովն որ առ հանձար» (Երգ սարկի): Ինքն իւր մասին վկայում է նոյն երգի մէջ.

«Ի նախնեաց բարեպաշտից և իմաստուն
ծնողաց բուսեալ»

Որք սնուցին զիս օրինօք հոգւոյն կենաց,
Ասնել քան ըստ բնութեան տածիւք
ինամս յառ մանկունս»

Որովք յառաջնումն հասակիս դասախա-
րակեալ, յոյս տայի քաջութեան»:

Իւր անխոնջ աշխատասիրութեամբ նա ընդարձակ հմտութիւններ է ձեռք բերում, և պատմական, բնական, տօմարական, աստուածաբանական զիտութիւնների վերաբերեալ մի շարք այնպիսի հեղինակութիւններ է թողել, որ կարող են նորա անուանը պատիւ բերել: Կիրակոս Գանձակեցի Պատմիչը նորա բազմաթիւ հմտութիւնները դովելով ասում է. «Մեծ իմաստն զիտութեամբ քան զյոլովս և զհանձարեղն յամենայնի՝ մտահարուստն Յովհաննէս, սարկաւազն կոչեցեալ ի Հաղբատ . . . յոյժ իմաստուն էր այրն և աստուածային շնորհօքն զարդարեալ. սորա բանքն ամենայն իմաստասիրական ոճով, որպէս զԴրիգորի Աստուածաբանին և ոչ զեղջուկ» (Գանձ. 1858.

63—65): Նորա ուսումնասիրութեան մասին հրաշքներ են պատմում. 3 օր 3 գիշեր նըստած Հաղբատի մատենադարանում՝ մի քարայրում, նա իւր սիրելի գրքերն է կարդում մի անկիւն քաշուած, զուռը նորա վերայ փակում են և 3 օրից յետոյ, երբ նորից բաց են անում, տեսնում են նորան իւր գրքերն առաջը ուսումնասիրելիս. իսկ երբ վարձացած հարցնում են, թէ այդքան ժամանակ ինչպէս է, որ քաղցած մնացել է, նա պատասխան է տալիս, ցոյց տալով իւր գրքերը. «Այդ է իմ կերակուր և ըմպելի, զոր կերայ և արբի զաւուրս զայսօրիկ»: Նոյնպիսի հրաշքներ են պատմում նաև նորա սուրբ կենցաղի մասին. բաւական է յիշել Կիրակոս Գանձակեցու պատմած Զովգոմայի դէպքը և Վարդանի պատմած ս. Ստեփաննոսին տեսութեան գնալն ու նորա հետ համբուրուելը: Զարմանալի չպիտի թուի ուրեմն, որ այսպիսի իմաստութիւն սիրող և սուրբ մարդու համար ժամանակակիցները և հետագաները այնպէս դժգոհուած են խօսում՝ անուանում են նորան սուրբ իմաստասէր, մեծ իմաստասէր, աստուածային իմաստասէր, գերուհակ վարդապետ, մեծ սովեստէս:

Թէ Յովհաննէս սարկաւազ վարդապետը հեռւել է յատկապէս ճարտասանական և քերթողական արուեստներին, երևում է նորա «սարեկի երգ»-ի հեռւեալ աղերից.

«Որով յաղթեալ մեզ իմաստնոցս և կարծեցեալ բանաստեղծիցս....

«Աստ գաս նստիլ մերձ առ ինեւ, իրր աւրուեստիւ ինձ յանգակից»

«Բազմադեան երգարանաւ եղանակես և կաքաւես.

«Հոմերական տաղիցն չափ քեւ ծանուցեալ լինի բազմաց»

«Յոտանաւոր և ցուցական ըստ քերթողացն տեսակի

«Կամ թէ ևս առաւելագոյն, որպէս թուի ինձ զխողիս»: (Բազմավէպ, 1847, 221—225):

Նորա անունով մնացել են մեզ հեռւեալ հեղինակութիւնները.

ա) Ներբող Լուսաւորչի (տպուած Սովերբի մէջ).

բ) » Սրբոյն Սահակայ և Մեսրոպայ.

գ) » Մեծին Ներսիսի.

դ) » Տրդատայ.

ե) » Ղևոնդեանց.

Այս վերջին 4 ներբողները այժմ մեր ձեռքը հասած չեն, ուստի և ոչինչ ասել չենք կարող նոցա մասին:

զ) Վասն մասանց պատուոյ և պատկերաց ընդունելութեան.

է) Վասն շարժման երկրի.

ը) Մեկնութիւն տօմարի և յաղագս անկիւնաւոր թուոց.

թ) Բան խրատու առ ուսումնասէրս.

ժ) Ղևոնդեանց «Պայծառացան այսօր» շարականը.

ժա) Ճատ ի սուրբ Հոգին. (իւրաշակերտ Կունդ Սարգսի վկայութեամբ).

ժբ) Երգ սարեկի, որից հաստուածներ մէջ բերինք.

ժգ) Տաղ ի յարութիւնն Քրիստոսի.

ժդ) Յաղագս ամառց Հայոց և տօնից չորեքտասաներորդ լուսնոյ զատկաց.

ժե) Յովհաննու իմաստասիրի, որ մականունն ի սարկաւազ ասացեալ, յառաջ քան զգրութիւն իւրոյ տուամարին.

ժզ) Տօմար ժամանակաց և թուականաց.

ժէ) Բան յաղագս Ե—եկաց.

ժը) Հարցումն վարդապետաց առ Սարկաւազ.

ժի) Յաղագս չորից առաքինութեանց.

է) Բանք ընդդէմ այնոցիկ, որք վասն բաժակին մոլին.

էա) Յեկեղեցական պատմութենէ, զոր երկրորդեալ է սարկաւազ վարդապետի.

էբ) Հարցումնք Վրաց եպիսկոպոսի ի Հայոց վարդապետէ Սարկաւազին, գեր զոլով յազգս ամենայն, թէ զիմարդ ունի երգ սաղմոսին ասացեալ. «Դու խորտակեցիր զգլուխ վիշապանց ի վերայ ջուրց. դու փշրեցիր զգլուխ».

էգ) Յովհաննու քահանայի յաղագս նշանակութեան հաւատոյն Նիկիական.

էդ) Նորին Յովհաննու քահանայի ի ինդրոյ Գաղկայ կրօնաւորի յաղագս քաղկեդոնականացն:

Այս գրուածքը, որ նորա ամենից նշանաւոր վիճաբանական գրուածքն է, շատ տեղ

քաղաքացի է Խորհրդիկ Թարգմանչի զրուածքներին:

է) Առ որս պիղծ զմիս վարկանէն և զանձինս ոչ արգելուն:

է) Յաղագս բաղարջին:

է) Մի բնութեան մի կամքի և մի ներգործութեան պաշտպանութիւն:

է) Պատասխանի հարցման Զաքարիա քահանայի:

է) Ճառ յաղագս քահանայութեան (որի մէջ մանրամասն բացատրում է քահանայի կոչման ծանրութիւնը և ցոյց է տալիս նորա պատասխանատուութիւնները):

Լ) Վարդան, Կերակոս, Միսիմար Այրիվանցի, Սամուէլ Անեցի պատմիչները յիշում են, որ սարկաւազ վարդապետը զրել է նաև մի պատմութիւն 2 մասից կազմուած: Առաջին մասի մէջ պատմած է եղել Սելջուկեանց և Տուղթուկեանց ծագումը և Ալփատանի ու իւր նախորդների գործքերը, իսկ Բ. մասի մէջ Ալփատանի որդու Մելիքշահի պատմութիւնն է արել, որի մահով և վերջացել է իւր պատմութիւնը: Տարաբախտաբար այս զբոսածքը ամբողջովին մեր ձեռքը հասած չէ: միայն Սամուէլ Անեցու մէջ գտնուում են նորա պատմութիւնից մի քանի կտորներ, պատմութեան բովանդակութիւնը և ինչ առ հասարակ այդ պատմութեան մասին ամենից աւելի է խօսում և մեզ տեղեկութիւններ հաղորդում նոյն Սամուէլ Անեցին:

Լա) Ոչ պակաս նշանաւոր է և Յովհաննէս սարկաւազ վարդապետի աղօթամատոյցը որից միայն 22 հատ աղօթք տպուած են Սովետների մէջ: Այս աղօթքների բովանդակութիւնը յարմարեցրած է զանազան կրօնական հանգամանքների, աղօթքները ուղղուած են առ սուրբ Երրորդութիւն, առ Հայր Աստուած, առ Որդին և առ Հոգին սուրբ: Կայ մի աղօթք ի սուրբ Աստուածածինն, զիջման աղօթք, ընդգէմ հայհոյութեան հոգեւոյն, խոստովանութիւն պանդխտի, և վերջապէս մի ողբ և զանգատ իւր անձի դէմ:

Աղօթքների բովանդակութիւնը պարզ է և մատչելի առօրեայ դործածութեան համար: զրուած են պարզ և հասկանալի ոճով:

Յովհաննէս սարկաւազ վարդապետի ա-

ղօթքների ձեւը հետեւեալն է: Նորա միշտ սկսում են մի նախաբանով, որի մէջ հեղինակը իւր անհուն մեղաւորութիւնն ու նուատուութիւնն է հանդէս բերում Աստուծոյ առաջ: այս նախաբանին անմիջապէս հետեւում է խնդրուածքը, որ աղօթքի կեդրոնն է կալմունք և ապա գալիս է վերջաբանը, որ սովորաբար դոհուութիւն է արտայայտում:

Այս աղօթքների մէջ փոյլում են Սարկաւազ վարդապետի խորին աստուածաբանական հմտութիւնը, զգայուն հոգին և տալաւորութեան միջոց: Այս սիրուն և պարզ աղօթքները, ընթերցողի վերայ խորը տպաւորութիւն են թողնում և մարդ այնպէս է կարծում, թէ ինքն է այդպէս աղօթում առ Հայր, իւր ոչնչութիւնն ու մեղաւորութիւնը նորա առաջ դնում և նորա անյիշալար ներողամտութիւնն ու թողութիւնը հայցում: Մի խօսքով՝ Սարկաւազ վարդապետի աղօթքները ամենայն համարձակութեամբ կարելի է մեր աղօթքներից լաւագոյնների շարքում դնել և համեմատել նոյն իսկ Նարեկացու աղօթքների հետ:

Բացի այս բաղմամբիւ աշխատութիւններից Յովհաննէս սարկաւազ վարդապետը շատ աշխատել է նաև փիլիսոփայական խրթին զրուածքները պարզելու և դիւրիմաց անելու: Հ. Գ. Ալիշանը Խաւրոյ երեւելի համալսարաններից մէկի մէջ հանդիպել է Դաւիթ Անյաղթի զրուածքների Ժ.Գ. դարու մի ընտիր ձեւագրի, որի վերջը գրուած է եղել. «Իմաստութիւն Հօր և Բան, սիրողին իմաստութեան, վարդապետին սարկաւազ կոչեցեալ՝ աշխատանաց յուղութիւն տասիս, զարժանն հատճ յանյալադ ձրիցդ»: Ինչպէս վկայում է նա իւր յուշիկների մէջ, այդ գիրքը կանոնաւորապէս շեշտադրուած և կէտադրուած է եղել, որից եղրակացնում է, թէ Սարկաւազ վարդապետը սրբազրել է այդ գրքի օրինակը և դորանից արտագրութիւն է իւր անսածը: Անշուշտ այդպէս է վարուել նա «նուրբ զբրահանք» կոչուած յիշատակարանների հետ ևս, որով նպաստել է այդ դժուարիմաց գրքերը հասկանալի դարձնելու:

Սակայն Սարկաւազ վարդապետը միայն արտաքին գրոց լուծմամբ չէ պարտակել, Կի-

բակոսի ասելով նա գրել է նաև «Օրինակս ստոյգ զրոյ»։ Աստուածաշնչի դժուարիմաց տեղերն ևս ըստ իւր կարողութեան աշխատել է լուսարանել։ Սարկաւադ վարդապետը ասինքն աւելի ջանք է գործ գրել սաղմոսի բնագիրը վերականգնելու, որ շատ արտադրուելով ազէա գրիչների ձեռքով րոլորովին աղաւորուած էր։ Շատերը փափագում էին սաղմոսի մի ընտիր հնադայն օրինակ գտնել և եղած փայտները վերացնել, այդ փափագողներից մէկն էր նաև մեր Յովհաննէս սարկաւադ վարդապետը, որ երկար աշխատելուց յետոյ վերջապէս Հաղբաթի զբաւան մի անկիւնում ընկած փոշիների միջից հանեց մի հին թարգմանչադիր սաղմոսի հնացած օրինակը և խնամքով անձամբ արտադրելով աշխատեց տարածել Հայոց մէջ, որով և մի մեծ ծառայութիւն մատուցեց Հայոց եկեղեցւոյն։

Բազմադիմի են Սարկաւադ վարդապետի մատուցած ծառայութիւնները Հայոց եկեղեցւոյն։ Մենք արդէն այդ ծառայութիւնների մեծագոյն մասը թուեցինք, սակայն անյիշատակ թողնելու չէ նորա մի այլ զործը, տոմարի նորոգութիւնը, որ բաւական միջոց գործ էր ածուում, թէև ոչ ամբողջ Հայաստանում, բայց զոնէ Հաղբաթի շրջականերում։ Յայտնի է, որ Մխիթար Գօշը գործ էր ածում այդ նոր տոմարը։ Կիրակոս պատմիչն այդ աթիւն ասում է, «Սա զբազմաց փափաղելին և ոչ ձեռնհաս զհաստատ և զանշարժ տօմարն կարգեաց Հայոց, փոխանակ շարժականին և անհաստատացն, արար և զմիտանութիւն ամենայն ազգաց տօմարին ընդ Հայոց» (63—65)։ Այս տոմարի հաստատութեամբ սարկաւադը կամեցաւ Հայոց տօներն ևս ուրիշ ազգերի տօների նման անշարժ դարձնել, այս բանը նա արեց 1084-ին, որով և մի նոր թուական սկսեց, որ կոչուեցաւ սարկաւադադիր կամ մարուկ և որը շատ անգամ պատահում է Հաղբաթում և շրջականերում՝ զբուած ձեռագիրների յիշատակարաններում։

Այսպիսով մեր թէ եկեղեցական և թէ քաղաքական տօմարն հաստատուն, յստակ և յայտնի կերպարանք ընդունեց։ Սակայն մի անգամից չեղաւ Սարկաւադադիր տօմարի հաս-

տատութիւնը Հայոց մէջ, շատ անհասկացողների և աղէտների հարկաւոր էր հասկացնել բանի էութիւնը, և Յովհաննէս սարկաւադ մեծ դժուարութիւններից յետոյ միայն կարողացաւ ընդունելի անել իւր տօմարը։ Այդ դրութիւնը նա նկարագրում է իւր մի մտերմին գրած նամակում, որ և տպուած է Հայր Արիշանի Յուշիկների Բ. հատորում, նա ասում է. «Արդ՝ դու ընկալ այժմ զսարկաւաթան պատասխանի հարցմանն, նիստ խաղաղութեամբ, ոչ ումք հակառակելով և ոչ վիճելով, քանզի բանս ընդդէմ զնկ անդգամին՝ ոչինչ օղնեցէ, վասն որոյ լսել և առանձին խմատասիրել՝ կամ ընդ խորհրդականս, յոյժ շահաւոր է, ... և դու որպէս և զբեցերն, և կարես զալ՝ բարւոք է, ապա թէ ոչ՝ զամենայն ինչ որ տարակուսելի քեզ՝ հարցցես զբով, շնորհօքն Աստուծոյ պատրաստ եմք լուծանել զսարկաւաթանն և ուսուցանել զանդաւանցեալսն, ապաստանի յոյս հոգին սուրբ, ... Այլ այլ ինչ, որ պակասն իցէ, և եթէ հաճոյ իցէ քեզ, զամենայն տօնս՝ նորովս (տօմարով) զբեմք, զոր չեն գրած»։

Հայր Աւետիք Արիշանը շատ գեղեցիկ կերպով բնորոշում է Յովհաննէս սարկաւադ վարդապետին. «Բնատուր մեծ հանձնար, կրթութեամբ և երկար ուսմամբ կրկնակի մեծցած և զօրացած, բարակամիտ ըմբռնումն և վարպետ բացատրութիւն, լեզու արուեստաւոր՝ բայց յստակ և հայկարան, արտաքին և աստուածային զիտութեանց հմուտութիւն, քաջախոհ գաղափարութիւն, վսեմ և անխոսով հոգի՝ անխոնջ, հեաւքննին և սիրող ստուգութեան, պատկառելի ծանրութեան հետ զուարճախատն ընտանութիւն միանգամայն և մէկ զարմանալի խորհրդաւոր կերպ մը՝ որով կարծի թէ ինքզինքը կու քօղարկէ հասարակ նայուածքներէն, ասոնք են մեր մեծանուն Յովհաննէս սարկաւադ վարդապետին յատուկ բնութիւնը, բարբը և ձիրբը» (Յուշիկք Բ. հատոր)։

Իւր այս մեծ արժանաւորութիւնների շնորհիւ Յովհաննէս սարկաւադ վարդապետը արժանի եղաւ նաև Հաղբաթի սուրբ ուխտի առաջնորդը լինելու, բայց թէ ինչքան ժամանակ կառավարեց նա, յայտնի չէ մեզ, այս-

քանը միայն գիտենք, որ Հաղբատայ Մեծ Սոփեսաէսը ՇՀԸ (578+551=1129) թուին փախճանուեցաւ, ինչպէս վկայում են Կիրա-
կոս և Սամուէլ Անեցի պատմիչները և թաղ-
ուեցաւ «Յարեւելից կուսէ մեծի եկեղեցւոյն
առ դուրս փոքրագոյն եկեղեցւոյն, զոր յետոյ
քակեաց եպիսկոպոսն Համազասպ և շինեաց
հրաշալի շինուած, ուր զգանգակսն կախէին,
յարմարեալ ի նմին և եկեղեցիս» ասում է Կի-
րակոս (65):

Նորա տապանի վերայ մինչև օրս էլ ա-
նեղծ մնում է հետեւեալ տրճանադրութիւնը.
«Արձանս այս սեմական է Սոփեստոսի սարկա-
ւադին»:

Յովհաննէս սարկաւազ վարդապետը, Հաղ-
բատի կրօնական — գիտնական դպրոցի հիմնա-
դիրը լինելով հանդերձ, նորա ամենանշանա-
ւոր ուսուցիչն է, ու ներկայացուցիչը, և ան-
շուշտ բաղմամբիւ պիտանի և բանիմաց մար-
դիկ է առել իւր ժամանակակիցներին, որոն-
ցից սակայն մի քանիսի անուները միայն
յայտնի են մեզ այժմ, իսկ ոմանց գրուածք-
ները մինչև այժմ էլ անյայտութեան մէջ են
մնում:

Այդպէս օրինակ յայտնի է մեզ մասն-
նադիրներէից, որ Յովհաննէս սարկաւազ վար-
դապետի աշակերաններն են եղել ամենից առաջ՝
Սամուէլ Անեցի ժամանակագիր պատմիչը, որ
շատ կարեւոր տեղեկութիւններ է հաղորդում
մեզ իւր ուսուցչի մասին:

Է) Մի անգամ արդէն յիշուած Կուսեղ Սար-
գիս վարդապետը, որ զրել է Յովհան-
նու և Ղուկասու աւետարանների մեկ-
նութիւնը, օգտուելով ի միջի այլոց նաև
իւր վարժապետի գրուածքներից:

Գ) Երեմիայ Անճրեիկ կոչուած, որից միայն
այսքան է յայտնի թէ մի անգամ Սար-
կաւազ վարդապետը հրամայել է նորան
լուս կենալ և նա երեք տարի շարունակ
ոչ ոքի հետ չէ խօսել:

Յիշուում են նաև երեք այլ աշակերտ-
ներ, որոնց գործունէութեան և երկերի մա-
սին, եթէ ունեցել են, ոչ մի տեղեկութիւն
չունինք. այդ 3 հոգին են՝ Խաչատուր, Գրի-
գոր և Յովհաննէս Անեցիք:

Կը շարունակուի).

Եր. ս.

ՕՏԱՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ.

ՌՈՒՍՍՅ ԵԿԵՂԵՑԻ

Փետրուար ամսում Ռուսաց ս. Սինօգի ար-
ձակած վճիռը, որով աշխարհահռչակ Լէվ Տոլստոյ
բանագրութեամբ էր իրրե դաւաճան մայրենի ե-
կեղեցւոյ՝ զբաղեցնում է մինչև այժմ թէ՛
արտասահմանեան և թէ՛ ռուսաց մամուլը: Церк.
Вѣстникъ 27 հ.ում Տոլստոյի ս. Սինօգին ուղ-
ղած պատասխանը մէջ բերելով՝ տալիս է մի քա-
նի յօդուածներ բարձրաստիճան ռուս եկեղեցա-
կանների գրչից, իբրև հերքումն և բացայայտու-
թիւն նորա ասածների: Այդ թեր ու դէմ գրու-
թեանց մէջ աչքի է ընկնում մանաւանդ այն կէ-
տը, որ մինչ մեծ հեղինակը պատկառելի լրջու-
թեամբ տանեալ տարիներով որոճացած, ներքին
երկարատե ծանր մաքառման միջոցով զտած մտքեր
է յայտնում, իւր համար կենսական նշանակու-
թիւն ունեցող սկզբունքներ դնում հակառակորդ-
ները ըստ մեծի մասին բառերի հետ են խաղում,
աւանց հաշիւ տալու իրենց, թէ արդեօք այն, որ
իբրև եկեղեցւոյ ճշմարիտ դաւանութիւն բարձրա-
հընչին արտայայտութիւններով պաշտպանում են՝
իրենց հոգւոյ մէջ ևս ճշմարտութիւն է, կշռադա-
տել և զգացել են խորապէս նորա բուն արժէքը:
Հարկաւ Տոլստոյի կարծիքները քրիստոնէութեան
մասին ոչ մի դաւանութեան հետ չեն հաշտուում
և մասնաւորապէս օրթոդոքս եկեղեցին տանել չէ
կարող նորա կողմից իւր դէմ եղած յարձակում-
ները, բայց նա իրաւամբ նկատում է, որ այդպիսի
և դորանից շատ աւելի խիստ հայեացք ունեցել են
ռուս գրողների և կրթութեան դասի մեծագոյն մա-
սը. տարբերութիւնն այն է, որ ոչ ոք նորա չափ
լրջօրէն չի զբաղուել կրօնական — բարոյական խըն-
դիրներով և նորա պէս խորը թափանցել հոգևոր
կեանքին վերաբերեալ հիմնական ճշմարտութիւն-
ների մէջ: Յամենայն դէպս ոչ ոք կասկածել չի
կարող, որ նա ամբողջ կեանքում ճշմարտութիւն
է որոնել և կատարեալ անկեղծութեամբ է ասում
իւր պատասխանի մէջ, թէ ճշմարտութիւնը իւր
համար քրիստոնէութիւնն է, ինչպէս ինքն է հաս-
կանում, և եթէ մէկը համազէր, որ սխալուում է,
և աւելի պարզ՝ նորա մտքին ու սրտին աւելի բա-
ւականութիւն տուող հաւատոյ ճշմարտութիւն
գնէր նորա առաջ, այն կընդունէր, որովհետև Աս-
տուծուն, բացի ճշմարտութիւնից, ոչինչ պէտք
չէ: Ուստի խիստ ցաւալի և անախորժ է մի քանի
հակառակորդների վարմույթը, որոնք աշխատում
են կասկածաւոր դարձնել նաև նորա արդարամու-

Թիւնն ու բարոյական արժանաւորութիւնը՝ զանազան նենգաւոր նպատակներ վերագրելով նորան և ամէն տեսակ լուտանք ուղղելով նորա հասցէին: Ինչպէս նա ինքն իւր պատասխանի մէջ ասում է, «Սինոդի դատաւճիռը ամբողջի մէջ տեղ տեղ մեծ զայրոյթ է գրգռել նորա դէմ, և նա սպառնական ու հայհոյական նամակներ է ստացել զանազան կողմերից: Դորա փոխարէն, երբ արտասահմանում խօսք է լինում ուսուց եկեղեցւոյ մասին և շատերը քարացած մեռած են համարում նորա մէջ բուն կրօնական կեանքը՝ Տոլստոյին են օրինակ բերում ցոյց տալու համար: Թէ որչափ կենսունակութիւն կայ այստեղ:

— Ուսուց Պաղեստինեան ընկերութիւնը կրկին մի մեծ նպաստ է ստացել կառավարութեան կողմից. Թագաւոր Ալյսեր հրամանով 500,000 ռուբլի պարտք է տրուել նորան պետական գանձարանից: Հետզհետէ վերադարձնելու պայմանով: Գանձարանն արդէն տարեկան 30,000 ռ. նպաստ էր տալիս: Նոր ստացած գումարով ընկերութիւնը հնարաւորութիւն կունենայ մեծամեծ նոր շէնքեր կառուցանելու և ուսուսումնականների համար արդէն եղած շէնքերն ընդարձակելու: Ինչպէս և կառուցանելու մի մեծ շէնք ուսումնականների համար՝ Նազարէթում, որ արդէն ամիսներ առաջ սկսուած է: Ընկերութիւնը պահում է Պաղեստինում և Ասորիքում 82 ուսումնարաններ: 9625 աշակերտներով և մօտ 400 ուսուցիչներով. այլ և հինգ հիւանդանոց մեծ կենտրոններում: Առաջին դպրոցը 30 աշակերտով և մի ուսուցչով բացուել է 1882 թուին:

— Նիւ - Եորկում մայիսի 9-ին Նիկողայոս Աբանչելագործի տօնի օրը, մեծ հանդիսով ուսուց եկեղեցւոյ հիմքն է դրուել, որն օրհնել է Ալէուսիայի և Հիւս. Ամերիկայի եպիսկոպոս Տիմոնը: Церк. Вѣстникъ մեծ կարեւորութիւն է ընծայում այդ հիմնարկութեան՝ արեւմտեան կիսաշխարհի գլխաւոր կենդրոնավայրում: որ կարող է ապագայում օրթոդոքս եկեղեցւոյ հաստատութեան և զարգացման խարխիւ դառնալ Ամերիկայի համար:

— „Сибире. жизнь“ հաղորդում է մի դէպք, որով երևում է թէ քահանան երբեմն ինչպէս մոռանում է սրբազան խորհուրդը և իւր կրքին է ծառայում:

Բայանաւորի մի աղքատ ընտանիքում կնուսքի ժամանակ կնքահայրը յայտնեց քահանային, որ ծնողաց ցանկութիւնն է մկրտեալին Ալեքսիոս կոչել: Քահանան յայտնեց, որ անունը Սոփրոնիոս պիտի լինի. Կնքահայրը կրկնեց ծնողաց ցանկութիւնը և թախանձեց չմերժել իւր խնդիրը: Ծգրուած քահանան ձայն չհանեց, և երեխան մկրտելիս անունը դրաւ Պուս. Տիրացուն իւր մեծից քաջաբերուած անունանց «փութ և տասն գրուանքայ»: Քահանան հիացաւ իւր տիրացուի սրամտութեան վե-

րայ և մի կուշտ ծիծաղեց: Այսպէս վրէժ լուծեցին իրենց հակառակորդներին:

— „С-Пет. Вѣд.“ հաղորդում է, թէ ինչպէս սիրահար են „Ниж. Новгорода“ -ում անհեթեթ հաստափոր սարկաւազների և աւագ սարկաւազների: Եկեղեցու յիշեալ կարգի պաշտօնեան ոչ մի յարգանք չի վայելի, եթէ իւր առասպելական հաստութեամբ և ահադնակոչ ձայնով չազդի տեսողութեան և լսողութեան վերայ: Տիրացուն պիտի լինի «հոմերական չափով մեծ». նորա ձայնից պիտի ձայն տան ու զնգզնգան եկեղեցու ապակիները և պիտի դողան երեցփոխի սեղանի վերայ շահուց ու այլ սև փողից կանգնած սիւները: նորա մաղը առիւծի բաշից խիտ պիտի լինի. — ահա յիշեալ քաղաքի վաճառականաց և իրենց տիկնանց ճաշակը:

Յիշեալ երևոյթը տարօրինակ տպաւորութիւն է թողել նոցա առաջնորդի վերայ (Աբղ. Նազարիոս), որը տեսել է նոցա մէջ այնպիսիները, որոնք հաստութեան պատճառով չեն կարող գլուխ խոնարհել. նոցա ձեռքը գետին չի հասնում, երբ հարկ է լինում կռնալ, իսկ սովորական դրութեան ժամանակ իրարից այնքան հեռի են մնում, որ հնար չի լինում հեշտութեամբ բուրվառը մի ձեռքից միւսը անցկացնել:

ԿԱԹՈՒԼԻԿ ԵԿԵՂԵՅՅԻ

Բոլորովին անսպասելի մի վտանգ սպառնում է վերջնականապէս խախտելու Առաքիւնի ղորութիւնը: Մինչդեռ Լեոն ԺԳ. զբաղուած է իւր շրջաբերականներով՝ ուղղուած իւր հպատակազգերին, հէնց կաթոլիկ ժողովրդի միջից դարուս սկզբից ի վեր՝ ծագել և զարգանում է մի շարժում, որ կրծում է պապական ղորութեան արմատը: Արդէն Գաղղիայի համար Պապը բոլորովին խորթացել է: Իսպանիայում և Պորտուգալիայում ժողովրդական հակաեզրուիտական շարժումը փոխուում է հակակղերականի և գնալով նորանոր և անսպասելի կերպարանքներ է ստանում: Նոյն իսկ հոգեւորականները Իսպանիայում զարթնում են քնից և հակապապական շարժման գլուխ անցնում: Բարցելոնում, օրինակ, լոյս է տեսել նոր լրագիր «Մեր Տեսութիւնը», որ խիստ հակակղերական ուղղութեամբ բորբոքում է կրքերը: Թերթի խմբագիրն է Հ. Որիւէյ, հոգեւորական աշխատակիցներով (նոցա թուում նոյն իսկ եպիսկոպոսներ): Լրագրի նշանարանն է յանուն կաթոլիկութեան մաքրութեան կուռել կղերականութեան դէմ: Սոցա ցանկութիւնն է հպատակել պապին միայն դաւանարանական սահմանում, մնացեալում անկախ ազգային հոգեւորականութիւն պիտի լինի, որ ընտրուում է ժողովրդի ձայնով, և ոչ թէ նշանակուի իշխանութիւնից: Ժողովուրդը եկեղ. գործերում անմիջական մասնակցութիւն պիտի ունենայ և ոչ

Թէ անպայման ենթարկուի հոգեւորականութեան ան-
սխալականութեան, Լրագիրը պահանջում է եզուի-
տական և այլ կարգերի խստաւ բարձրում և նոցա
գոյքի յարքունիս գրաւումն: — Եթէ հոգեւորակա-
նութիւնը այսպէս է, ո՛ւր է հասնում աշխարհա-
կան դասի շարժումը:

Անցեալ շաբաթ Մարտիոյ 1-ին ժողով է եղել,
որ Խաչատուրի ժողովրդի համար ցարդ չտեսնուած
ու չլսուած ատելութեամբ խօսել են հետադարձ
ընդդէմ կղերականութեան, նոյն խի աւելորդ հա-
մարել հոգեւորականութիւնը: Ժողովը վճռել է վե-
րացնել կրօնական կարգերը, որոնք պետական իշ-
խանութեան հակառակորդներ են և ստրկացնելով
իրենց անդամներին՝ դարձնում են հակադաշին և
հակակուլտուրական անհատներ:

Բազմաթիւ փաստերով ապացուցուեց ժողո-
վում, որ կրօնական կարգերը փոխանակ հոգե-
ւորականութեան մասին մտածելու՝ վաճառականու-
թեամբ և արդիւնաբերութեամբ են պարապում
և ճարպիկութեամբ ղերծ են մնացել հարկերից և
մարսերից:

Ֆինանսների նախարարութիւնը կատաղի կռիւ
է մղում կարգերի դէմ որին օգնութեան են հաս-
նում լրագիրները, և առանց քաջուելու յայտա-
րարում որ «կաթոլիկութիւնը հակակրօնական սկզբ-
ունքներով է առաջնորդուում Գործնական կեան-
քում կաթոլիկութիւնը շատ հեռի է Բրիտանի
փարգապետութիւնից, երկրաւոր վայելքներ, հա-
րըստութիւն և փառք՝ հոգեւորականութեան միակ
հոգան ու զբաղմունքն է: աղխարարներ անտես է
արուած. աւելացրու գորան և շղթայ և սուին, որ
բրիտանիական լուծը ժողովրդի պարանոցին դնելու
միակ միջոցն է ճանաչուում այն ժամանակ կպար-
զուի Թէ ինչ է կաթոլիկութիւնը» [El Pais]:

— Աչքի առաջ ունենալով կրօնաւորական
կարգերի խաղացած մեծ դերը կաթոլիկ եկեղեցւոյ
մէջ և մասնաւորապէս վերջին ժամանակ նոցա դոր-
ծունէութեան նկատմամբ յառաջացած կենդանի հե-
տաքրքրութիւնն ու տաք կռիւները մի քանի եւրո-
պական երկրներում՝ արժէ ուշադրութեան առ-
նել, Թէ որքան ներկայացուցիչներ ունին նոքա
հոգեւոր բարձր իշխանութեան, եպիսկոպոսական
խմբի մէջ: Եպիսկոպոսութեան աստիճան կամ
տիրոջ ունին կաթոլիկ եկեղեցւոյ մէջ ընդամենը
1264 հոգի, որոնցից վերջին հաշիւների համաձայն
216 կրօն, կարգերի միջից են ընտրուած. բայց
եթէ հաշուենք նաև զանազան միսիոնարական ըն-
կերութիւններ, որոնք այդ կարգերին շատ նման
կազմակերպութիւն և կանոնադրութիւն ունին և
որոնց անդամներից ևս 58 հոգի եպիսկոպոսական
աստիճանով պատուած են՝ բոլոր եպիսկոպոսների
մօտ մի քառորդ մասը այդպիսի կարգերի ու ընկե-
րութիւնների անդամներ կլինին: Սակայն ազդեցու-

թիւնը հարկաւ միայն Թուից չէ կախուած, այլ և
նորանից: Թէ ո՞ր երկրում են, ինչպիսի՞ դիրք ու-
նեն, Թեմակող են Թէ լոկ տիրոջ սաւոր այդ եպիս-
կոպոսները: Օրինակ, եղուիտական կարգից միայն
8 եպիսկոպոսներ կան, բայց անշուշտ ամենակարեւոր
տեղեր են գրաւում: Ամենաշատ եպիսկոպոսներ
ներկայացնում է Ֆրանցիսկեան կարգը՝ իսկական
Թեմակալ եպիսկոպոսներ Թուով 21, ապա Պոմի-
նիկեանները՝ 11, Կապուցինները 11, Օգոստինեան-
ները 10, Բենեդիկտեանները 9 ևն:

— Նոր հրատարակուած ցուցակի համեմատ
ներկայ քսաներորդ դարի սկզբում 287 նոր սրբա-
ցումների առաջարկութիւններ կային, որոց միայն
երկուսը Ժ. Գ. դարու դործողների են վերաբերում,
3-ը Ժ. Ե. դարու. վերջին դարերի սուրբերի Թիւը
գնալով աւելանում է, այնպէս որ միայն Ժ. Գ. դա-
րի վերաբերմամբ 132 առաջարկութիւն է ընկնում:
Սրբացման առարկայ եղող անձերից 231 կրօնաւորա-
կան կարգերին են պատկանում, 35 մնացած հոգեւո-
րականութեան, 13 հոգի աշխարհական են. սոցանից
4-ը կոյս (գոցա Թուում Ժաննա դ' Արկը), 3-ը
մայրեր, 2-ը Թագուհի՝ Մարիա Ստիւարտ և Մարիա
Բրիտանի (Սալոյիոյ Թագուհի, վախճ. 1825 թ.):

— Մօտ ժամանակներս Հռոմում մի առան-
ձին ընկերութիւն է կազմակերպուել «հաւատոյ
պահպանութեան» համար: Յունիսի 11-ին տեղի է
ունեցել ընկերութեան մեծ նիստը Պարոչի կարդի-
նալի նախագահութեամբ, որին ուղղուած պապի
Թուղթը սկսուում էր այս խօսքերով. «Այն առաքե-
լական գութը, որ մենք տածում ենք շարունակ
Յիսուս Բրիտանի մեզ յանձնած հօտի համար՝
հարկադրում է մեզ բոլորովին առանձին կերպով
հսկողութիւն դործ դնել Հռոմ քաղաքի վերայ, որ
կաթոլիկական հաւատոյ կենտրոնն է և մեր սեփա-
կան եպիսկոպոսութեան աթոռանիստը: Նրբ մենք
ի մեծ ցաւ սրտի տեղեկացանք, որ մոլար հաւատոյ
դործակալները բազմաթիւ են այստեղ, կրկնա-
պատկուած ուժերով աղաւ քարոզութեամբ պարս-
պելու համար՝ անմիջապէս ձեռնարկեցինք այդ
կորստարեւր վտանգի առաջն առնելու, Իսկ վերջա-
րանն այսպէս է. «Թող հաճոյ լինի ողորմած Աս-
տուծուն, որ այս Հռոմը, Պետրոսի քաղաքը, մար-
տիրոսների քաղաքը՝ անբաժան և անպարտելի, պա-
հէ համասփիւռ սիրով հայրերի հաւատը, ո-
րին ուղղել է Պօղոս առաքեալն այն հրաշալի
խօսքերը (Հռոմ. Ա. 8). — «Ղի հաւատը ձեր
պատմեալ են ընդ ամենայն աշխարհ»: Կարդինալի
տուած զեկուցման համեմատ ընկերութեանը յա-
ջողել է արդէն մրցակից դպրոցներ հիմնելով 2000
մանուկների խլել աղանդա-ների ազդեցութեան տա-
կից:

— Զինատանի ներկայ դրութեան լաւ ծա-
նօթ մի անձ Köln, Volkszeitung Թերթում գրած

իւր յօգուածով առաջարկում է այդ երկրներում գործող քրիստոնէական առաքելութիւնների վերա- յից վերցնել աշխարհական իշխանութեան խնամա- կալութիւնը: Նորա ասելով փորձը ցոյց է տուել, որ այդ առաքելութիւնները ծաղկած էին, քանի դեռ աշխ. իշխանութեան խնամակալութիւնը չէին վայելում. բայց հենց որ ֆրանսիացիք և պոր- տուգալացիք սկսեցին իրրեւ միսիոնարների պաշտ- պաններ չինական գործերի մէջ խառնուել, հալա- ծանքը սկսուեց: Զինացիք ասում են այժմ քրիս- տոնեաներին միայն նորա համար, որ նոքա եւրոպա- ցիներ են կամ կապ ունին եւրոպացիների հետ. միսիոնարները համարուում են իրենց պետութեանց լրտեսները, և եւրոպական զօրքերը յետ քաջուե- ցան թէ չէ՝ հալածանքը նորից կսկսուի նոցա դէմ: Թղթակիցը ցանկութիւն է յայտնում, որ պապը Պեկինում ներկայացուցիչ ունենալով՝ մի տեսակ հոգեւոր խնամակալութիւն յանձն առնէ բոլոր քրիստոնեաների վերայ: Մի առանձին ներկայա- ցուցիչ կարող էին ունենալ նաև բողոքականները:

— Հակակղերական շարժումն Սպանիոյ մէջ գնալով զօրանում և աւելի ու աւելի ընդարձակ ծաւալ է ստանում: Պրեթէ ամենօրեայ դարձած փողոցային ցոյցերը ապաւորութիւն են գործել նաև հարեան Պորտուգալիայի ժողովրդի վերայ. այնպէս որ նոյնն այնտեղ ևս կրկնուելով՝ պատճառ է եղել արքայական հրովարտակ հրատարակելու եղուիտ- ների և այլ կրօնաւորական կարգերի գործ զրած զեղծումների դէմ: Թէպէտ հառափարութիւնն այս- տեղ այնչափ թույլ է, որ ոչ միջոց ունի և ոչ հնար կրօն. կարգերի դէմ կռուելու, բաւական է միայն յիշել, որ ամբողջ դպրոցական կրթութիւնը այդ կարգերի ձեռքին է գտնուում և եթէ նոքա կամե- նան՝ մի օրում պետութեան բոլոր դպրոցները կիս- կուեն: Թէ ինչ սկզբունքներով են առաջնորդու- ում հակակղերականներն այս երկրներում՝ կար- դէ բաւականաչափ մի փոքրիկ քաղուածք Սպանա- ցի մի քահանայի հրատարակած «Էլ—Ուրբիոն» թերթից, որի նշանաբանն է. «Մենք կաթոլիկ ենք, բայց ոչ կղերական, այլ հակակղերական»: Նա մե- ղադրում է եկեղեցական իշխանութեանը, որ թոյլ չէ տուել իրեն կաթոլիկական ուսմունքը պաշտպա- նել, արգելել է իւր գրուածները, առանց պատճա- ուր յայտնելու, պարզեւտրել և առաջ է քաշել այնպիսի եկեղեցական իշխանաւորների որոնց թըղ- թերի մէջ յայտնուած հերետիկոսական կարծիքներն ինքը ցոյց է տուել, պաշտպանել է նոցա, որոնց պարբերաբար կատարած զեղծումներն ինքն երեւան է հանել ու ապացուցել, Ապա 24 կէտերի մէջ ամ- փոփում է ներկայումս կաթոլիկ եկեղեցւոյ ունե- ցած պախարակելի կողմերը, գլխաւորներն են. — ճշմարիտ աստուածապաշտութեան և խաչեցեալ Փրկչի հետեւողութեան բացակայութիւն, չափա-

զանցած ու կռապաշտութեան հասնող սուրբե- րի «սուրբ սրտի» և այլ սրբութիւնների պաշտա- մունք. անկումն ճշմարիտ քրիստոնէական առաքի- նութիւնների, ինչպէս՝ արդարութեան, խոհակա- նութեան, չափաւորութեան և դորա փոխարէն կրօնական արարողութիւնների զօրանալը՝ թափոր- ներ, տօներ, ծիսակատարութիւններ, որոնք միայն զգայարանների վերայ ազդելու նպատակ ունին. անուշադրութիւն աւետարանի ու նախնական աւան- դութեան նկատմամբ, և եկեղեցական իշխանու- թեան հեղինակութիւնը բարձրացնելու ու վատիկա- նում կենտրոնացնելու մեծ ջանք. սիմոնիականու- թիւն, սիրոյ ու արդարութեան փոխարէն, ևլն:

Այս բոլոր պակասութիւնների ու մոլու- թիւնների դէմ, ասում է նա, որոնք քրիստոնէա- կան—կրօնական ոգու ծայրահեղ անկման գծարդը նշաններ են, պէտք է բաժրացնեմ ես անդադար իմ ձայնը, իմ մեծաւորները կուղեն թոյլ տան, թէ չտան: Այդ մոլութիւնները Դերաքրիստոսի ոգու ներշնչումներ են ու նոցա դէմ մաքառելու համար՝ ես կարիք չունիմ իրաւունք ստանալու ոչ պապից, ոչ եպիսկոպոսից. Աստուծոյ ու իմ խղճի ձայնն ինձ բաւական է:

— Կրօնաւորական կարգերը ոչ պակաս ընդար- ձակ գործունէութիւն ունին եկեղեցւոյ շրջապատից դուրս և եկեղեցւոյ չվերաբերեալ գործերի մէջ նաև Ֆրանսիայում: Աերջին ժամանակս կատա- րուած հետախուզութիւններից երեաց, որ բաղմա- թիւ այդպիսի կարգերու ընկերութիւններ արհեստի ու արդիւնաբերութեան զանազան ճիւղերով են պարապում. 449 միաբանութիւններ դերձակութեան արհեստ են բանեցնում 155 պատրաստում են յատկապէս տղամարդոց զգեստ. 184 վանքեր գեղե- րի վաճառանոցներ ունին, 95 վանքեր՝ դեղարան- ներ, 42-ը լուացքի տներ, ոմանք բուսի ուլունք են պատրաստում, ուրիշները գարեջուր, խմիչքներ ևլն. Բնդամէնը 2000 կրօնաւորական հաստատու- թիւններ կան Ֆրանսիայում, որոնք այս տեսակ արդիւնագործութիւններով են զբաղուում և, քանի որ նոցա մէջ ձեռքի աշխատանքը ձրի է, բնակա- նարար շատ պէտք է գծուարանայ նոցա մրցակից- ների բանը:

Ահա թէ ինչպիսի պոտճառներ ստիպեցին վերջերս Ֆրանս. կառավարութեանը խիստ միջոցներ ձեռք առնել կրօն. կարգերի դէմ, մինչև իսկ պա- հանջողներ եղան Ազգ. խորհրդարանում, որ բոլոր վանքերը փակուին: Պապի առանձին շրջաբերակա- նով հրատարակած բողոքն այդ խստութիւնների դէմ անհետեւանք մնաց:

— Հոռմից իբրեւ մի կարեւոր լուր հաղորդում են, որ Լեոն ԺԳ. երկու տարի իւր սենեակներում փակուած մնալուց յետոյ մի ամբողջ օր Ատաիկանի պարաիղում է անցրել, նա խոստացած է եղել իւր

բժիշկներին, որոնք կէս տարի առաջ յաջող անդամահատութիւն կատարելով նպաստեցին նորա առողջութեան վերականգնելուն, նախաճաշի հրաւիրելի և կատարեց խոստումը: Այդպիսով առաջին անգամ իւր իշխանութեան օրով նա կողմնակի անձանց հացի էր հրաւիրում: Բայց ընդունուած սովորութեան համեմատ հրաւիրեալները առանձին սեղան պէտք է նստէին. իսկ պապի սեղանը բաժանուած էր վարագոյրով: Վատիկանում վերջերս պապի հրամանով պաշտօնեաների մեծ փոփոխութիւններ են եղել:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՐ

ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՈՒՂԵԽՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ:

Նորին Ս. Օծութիւն Վեհափառ Հայրապետը յուլիս 16-ին կրկին անդամ ուղեւորուեց զէպի Հաղարծին, Երեանի վրայով, կառքով: Նորին Վեհափառութեան ուղեկցում էին Գեր. Մաղաքիա եպիսկոպոս, Մ. Աթոռի տպարանի տեսուչ և ձեմարանի ուսուցիչ Բար. Եղնիկ վարդապետ և Շնորհ. Սմբատ սարկաւազ: Այլ և Պարիզում Վեհ. Հայրապետի խնամօք մեծ յաջողութեամբ նկարչութիւն ուսանող պ. Թերլեմեզեան, որի մի նկարը այս տարի ցուցահանդէսում մրցանակի է արժանացել*: Նորին Սրբութիւնն, առանց երկար կանգ առնելու Երեանում, նոյն օրն և եթ շարունակեց ծանապարհը և Ելենովկայում պ. Եարալեանի հիւրամեծար տանը զիշերելով յաջորդ առաւօտ Սեան անցաւ: Այդպէս երկու օր մնալուց յետոյ 19-ին մեկնեց զէպի Դիլիջան, ուր բաժանուեցան Տ. Եղնիկ վարդապետ, մի քանի շարաթով իւր հայրենի Շուշի քաղաքը գնալու համար, և Շնորհ. Սմբատ սարկաւազ, որ պէտք է շարունակէ ուսումը Ս. Պետերբուրգի համալսարանում:

* Պ. Թերլեմեզեանից առաջ Մ. Աթոռ եկել էր և ամիսուկէս մնաց յայտնի նկարիչ պ. Ֆեթիսովի, որ Նորին Վեհափառութեան յանձնարարութեամբ երեք ընդօրինակութիւններ առաւ անուանել նկարիչների դարձելից:

նուա՛: Ապա նոյն օրը երեկոցեան դէմ Վեհ. Հայրապետը, միւս ուղեկիցների հետ Հաղարծին գնաց: Այս վանքից Նորին Սրբութիւնը ելաւ շարաթ օր յուլիս 21-ին և Մեծ Վարաքիլիայում զիշերելով՝ յաջորդ առաւօտ շողեկաւքով Աղեքսանդրապոլ հասաւ, ուր դանուում էր նաեւ կարճ միջոցաւ այցելութիւն եկած Երեանի թեմի առաջնորդական փոխանորդ Գեր. Սուքիաս արքեպիսկոպոսը: Յաջորդ օրը Նորին Վեհափառութիւնը նախկին ուղեկիցների հետ կէս կառքով կէս ձիով Հառիճու վանքը գնաց, ուր չորս օր անցրեց: Այստեղ Վեհափառ Հայրապետի ուղեկիցների թուում աւելացաւ նաեւ ձեմարանի տեսչի օգնական և ուսուցիչ Տ. Յուսիկ վարդապետ, որ Հառիճ ամարանոց ուղարկուած աշակերտներին վերահսկում էր և մի քանի օրով առանձին յանձնարարութեամբ Տիխիս էր գնացել: Ուրբաթ, յուլիս 27-ին Նորին Վեհափառութիւնը մեկնեց Հառիճից և Բաշ—Աբարանում զիշերելով յաջորդ օրը երեկոցեան ուշ Մ. Աթոռ ժամանեց:

Նորին Սրբութիւնը օգոստոս 7-ին նորից զէպի Հաղարծին ուղեւորուեց, այս անգամ ձիով Բջնու վրայից՝ զիւանապետ Տ. Արիւն վարդապետի ուղեկցութեամբ:

Այս ժամանակամիջոցում Վեհափառ Հայրապետը բարեհաճել է մի անգամ ևս երկու օրով Բիւրականի ամարանոցը գնալ համադատնալու:

Մ. Աթոռ վերադարձաւ մի քանի շարաթ Ս. Դեղարդի վանքում մնալուց յետոյ Սինօղի անդամ բարձր. Մխիթար վարդապետ, որից յետոյ կարճ ժամանակ ևս Սինօղի անդամ Գեր. Յուսիկ եպիսկոպոսն անցրեց նոյն վանքում և վերադարձաւ:

Մ. Աթոռ է եկել Տ. Մեսրոպ վարդապետ, որ անցնալ ձմեռ Ս. Պետերբուրգում յաջողութեամբ մաղխարանտի քննութիւն բռնեց և այժմ՝ զբաղուած է Մ. Աթոռի մատենադարանի ձեռագիր Առաւմտաւորաւորութիւն ուսումնա-

նասիրութեամբ, մտադիր լինելով այդ նիւթի մասին շարադրութիւն ներկայացնել մազիս-
արօսի աստիճան ձեռք բերելու համար:

Եկան Մ. Աթուռ նաեւ Տ. Գեղամ և Տ. Խոսրով վարդապետները:

Շուշու թեմ. դպրանոցի տեսուչ Տ. Բենիկ վարդապետ մի քանի օրով Մ. Աթուռ այցելի-
լուց յետոյ վերադարձաւ իւր պաշտօնատեղին:

Ուսանող Պօղոս և Կոստանդին սարկա-
ւազները, Վեհափառ Հայրապետից հրաման
ստանալով գնալ շարունակելու իրենց ուսումը՝
ուղեորութեան ղեկի Մոսկուա. շնորհ. Պօղոս
սարկաւազ համալսարանի լեզուադիտական
բաժինը մտնելու համար, իրրեւ իսկական ուսա-
նող, իսկ շնորհ. Կոստանդին սարկաւազ մը-
նելու համար ղիւղաստանական ինստիտուտը:

ՃԵՄԱՐԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ

Ինչպէս «Արարատ»-ի նախնիքաց համարում
ակնարկել էինք՝ առաջիկայ ուսումն. տարուայ
համար Վեհափառ Հայրապետի հրամանով ճե-
մարան պէտք է ընդունուեն 6 աշակերտ Եւ-
մակուայ թեմից և 3 կամ 4 աշակերտ Ասորա-
թանի թեմից՝ վիճակային արդիւնքների հա-
շուին. մի քանի հոգի ևս հեռաւոր տեղերից
են ընդունուած, այնպէս որ ոչ մի աշակերտի
համար բաց տեղ չէ մնում այլ ևս:

Ճեմարանի շինութեան վերայ ընդարձակ
նորոգութիւններ են լինում և պէտք է փոխ-
ուին բուն շինութեան բոլոր լուսամուտները,
որոնք իրենց անյարմար ձևով մեծապէս վնաս-
ում էին աշակերտների առողջութեանը: Վե-
հափառ Հայրապետի հրամանով այս բոլորովին
անհրաժեշտ դարձած նորոգութեանց համար
Ծախսուում են ճեմարանի բացման քսան

և հինգամեակի առթիւ նուէր ստացած դրամ-
ները: Արդէն սկսուած է նոր հիւանդանոցի
շինութիւնը, որի համար 4000 ռ. են նուի-
րել Բագուի յայտնի վաճառական Թումայեան
եղբայրները:

ՀԱԿԱՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

Աշխարհը լի է հակասութիւններով. քայց
դժուար թէ որ եւ է տեղ հակասութիւնների
այնպիսի ազատ ասպարէզ գտնուի, որպիսին
մեր «Հայաստան» մամուլն է ներկայացնում:
Մենք կամենում ենք ուշադրութիւն հրաւի-
րել յատկապէս այն ծայրահեղ հակասութեան
վերայ, որ երեւում է այստեղ պարբերաբար
եկեղեցւոյ եւ հոգեւորականութեան նկատ-
մամբ յայտնած կարծիքների ու ցանկութիւն-
ների—եւ դրած պահանջների մէջ: Բերենք
մի փոքրիկ նմուշ «Մուրճ» ամսագրի վերջին
յուլիս համարից՝ մի անմեղ մատենախօսա-
կան ակնարկ պ. Ս. Մանդինեանի թարգմա-
նութեամբ Մ. Աթուռի տպարանում այս տա-
րի լոյս տեսած «Փարբարի քարոզներ»-ի մա-
սին: Այդ մատենախօսութեան հեղինակ Լ.—
Լէօն Ինչպէս «Մշակ»-ի, այնպէս եւ «Մուրճ»-ի
խմբագրութեան անդամ է՝ ամենաքննող
գրեւոր երկու թերթերի համար եւս. ուստի
ներկայումս Կովկասի Հայոց մէջ ոչ մի հրա-
պարակախօսի մտքեր այնչափ ընդարձակ չա-
փով չեն տարածուում եւ, պէտք է ենթա-
դրել, ազդեցութիւն գործում որչափ նորա-
նը: Ինչպէս ուրիշներն արդէն նկատել են,
գուր տեղը չէ նա «Լէօ—առիւծ» ամսուրը իւր
վերայ առել. պատմական Վասակի պէս (ոչ
ուրացող, այլ Մամիկոնեան Վասակի), իւր
առիւծութեան ամենափայլուն շրջանի մէջ գրա-
նուելով այժմ, կանգնած է նա երկու ոտքով
երկու սարերի վերայ, եւ քաջարձակ իշխանու-

թիւն է գործ դնում. — յենում է աջ ոտի վերայ՝ աջ կողմի սարն է գետին անցնում՝ ծախի վերայ է յենում՝ ծախ կողմինը: Անքնական չի լինի ուրեմն, եթէ այդպիսի զօրաւոր ներկայացուցչի հայեացքը նոյն համարներ տիրապետող ազատամտութեան հետ եւ աշխատները ըստ այնմ եզրակացութիւններ հանել:

«Թափում են ահագին աշխատանք, ծախսում են դրամ եւ հրատարակում են ի՞նչ... քարոզագիրք» ասում է Լ. իստն վշտով ու զարմանքով եւ քացականչում: «Ափսոս աշխատանք, ափսոս վատնած փող»: Բայց իսկապէս նորան ցաւ պատճառողը ո՞չ թէ փողի ու մի օտար, չսիրած մարդու աշխատանքի կորուստն է, այլ այն փաստը, որ «անգլիական նշանաւոր քարոզիչ եւ եկեղեցական գրող Փարրարի քարոզները» թարգմանելն ապացուցել է, թէ մենք հայերս որչափ յետ ենք մնացել. — Տարօրինակ փաստի հարկէ՝ սակայն քանի՞ քանիսն աշխարհիս երեսին կերակրուում են այսպիսի փաստերով եւ իրենց լուսաւորուած, յառաջադէմ՝ երեսակայում հենց այն պատճառով, որ ամենաբոլոր ուղեղի համար իսկ ակներեւ հակասութիւնը կարծեցեալ փաստի մէջ տեսնել չեն կարող: — Ինչպէ՞ս, մեր յետամնացութեան նշան պէտք է համարուի ուրեմն այն, որ մի խաւարամիտ հայ մարդ քարոզագիրք է թարգմանել, մի ուրիշ խաւարամիտ վճարել է դորա տպագրութեան ծախքը, մինչդեռ նոյն քարոզագրքի հեղինակը ծնուել է Անգլիայի պէս լուսաւոր ու յառաջադէմ աշխարհում, ուր նման քարոզագրքեր իւրաքանչիւր տարի հարիւրներով ու հազարներով են լոյս տեսնում, ուր մի Սպէօշըն իւր քարոզների ծարաւի մարդոց համար յատուկ եկեղեցի շինեց եւ 5000 մարդու տեղը քաւականութիւն չէր տալիս շաքածո երկու անգամ այդ եկեղեցին դիմող քաղմութեան քառորդ մասին անգամ: Սակայն զուր է այսպիսի հարցեր տալ այն զարգացած գլուխներին, որոնք ո՞չ մի հեղինակութիւն չեն ծանաչում եւ, կարելի է, իրենց մարդւմ խղճում են Փարրարի քարոզները լսող ու կարդացող սարգամիտ անգլիացիներին: որոնք մի անգամ ընդ միշտ վճռել են, թէ «էօլիցիայ»-ից ու «կուլտուրայ»-ից՝

ընտելեան երեսյութների, հողի կազմութեան, միկրոքների մասին խօսողը զիսնական է եւ մարդկային ազգի յառաջադիմութեան նպաստող, իսկ ով համարձակուեցաւ Աստուծոց, կրօնից, հոգուց, մեղքից խօսել՝ յետ է գնում՝ դէպք միջնադարեան խաւարը: Թողնենք այդ լաւ լաւ գրքեր կարդացած դպրոցականի խոր հասկացողութիւնը պատմութեան մասին, որ նաեւ ու Սահակի ու Մեսրոպի «Ժամանակակից առաջադիմութեան» պահանջ է համարում՝ ընտելութիւն ու զիւղասնտեւութիւն դաս տալը, եւ ընդունենք, որ վրացիները յառաջադէմ ազգերից մէկն են, որովհետեւ վրաց արքայորդի Դաւիթը վրացերէնի է թարգմանել Վոլտէրը. ընդունենք, որ խիստ շատ են մեր գրականութեան մէջ Փարրարի քարոզագրքի նման գրքեր*, «մեր հոյու համար անթիւ ու անհամար գործեր, իսկ մեր մտքի, մեր խելքի համար — գրեթէ ոչինչ...» եւ դա է մեր յետամնացութեան առաջին իսկական պատճառը. մեզ աւելի հետաքրքրողը մի ուրիշ հարց է. արդեօք մեր տէրտէրներն էլ այսպիսի գրքեր չպէտք է կարդան, եւ միայն նորա համար, որ «Կարդացող եւ հասկացող տէրտէրներ չունին»: Իսկ եթէ ունենանք. եթէ այն երանելի ժամանակը զայ, երբ ըստ «էրֆօրթ» «Բահանայական խնդրի» հեղինակի պահանջած ուսումն ու հասկացողութիւնն ունենանք. քարոզագրքեր ու քարոզներ պէտք կ'լինին այդ ժամանակ, թէ բոլորովին կեղծ են գործածութիւնից. եկեղեցում՝ զոնէ Աստուծոյ անունը կտրուի, թէ բոլոր այդ նորանշան տէրտէրները Ձեզ հետ հեղինակով ու արհամարհանքով միայն կարտասանեն. «Մեր Աստուածը կայծակի եւ ոյրոսման Աստուած է» եւլն:

Կարծեմ՝ քաւական լուրջ հարց է այս եւ արժէ մտածել այս մասին: Չէ՞ որ ամէն անգամ, երբ մեր հոգեւորականների տգիտութիւնը դատաւարտուում է, զիւստոր մեղադրանքը միշտ այն է լինում, որ նորա քարոզել չեն կարող. պահանջուում է ու-

* Թէպէտ մրցանակ կտայինք Լ.-ին, եթէ Դիոգենէսի լապտերով չէ՝ Ռեօնադիւնեան ճառագայթներով մի հատ գտնէր:

րեմս, որ սովորեն քարոզել. ումնից արդեօք, եթէ ոչ Փարրարի պէս երոպական առաջնակարգ քարոզիչներից, եւ ինչ կարող է լինել նոցա քարոզութեան նիւթը, եթէ ոչ նոյն աւետարանը, որով ոգեւորուում ու քարոզում են Փարրար, Սպէօշըն, Պարկեր, Հիացինթ, Դրիսնդը, — ոգեւորուել ու քարոզել են Ոսկեբերաններն ու Օգոստինոսները: Պահանջել կրթութեամբ հոգեւորականներ եւ թոյլ չտալ, որ քարոզագրքեր կարդան ու գրեն. ցանկանալ ու սպասել, որ նոքա հոգու, կրօնական կեանքի, քարոյական կոչման ու պարտականութիւնների մասին շփոթած են ու մտածել չսովորեցնեն. հաւատը դէպի Աստուած ու սոսկումը մեղքից ծաղր համարեն եւ, իրենց հոգեւորական սքեմն ու կատարած պաշտամունքն իբրեւ պատրուակ ընդունելով՝ կարծեն, թէ իրենց բուն եւ միակ պարտքն է եկեղեցում եւ դուրսը հողն ու այգին մշակելու, խաղողից զինի պատրաստելու, միջոցներ սովորեցնել ժողովրդին, — միթէ հակասութիւն չէ այդ, եւ կատարեալ ու ամենավտանգաւոր հակասութիւն: Մեր հասկացողութեամբ զոնէ՝ քարոյապէս աւելի վտանգաւոր տարր չկայ մի ժողովրդի կամ հասարակութեան համար, քան այն, որ յանձն է առնում ճշմարտութեան ու լուսաւորութեան դիմակի տակ կեղծիքը յառաջ տանել՝ փարիսեցի լինի այդպէս կեղծաւորողի անունը, թէ եզուիտ, թէ ազատամտական — յառաջդիմական քանակի զինուոր՝ միեւնոյն հաշիւն է: Ներկայ դէպքում՝ կրկնակի վնաս ունինք աչքի առաջ. մէկ որ երբեք կեղծ միջոցը նպատակի սրբութեամբ չի արդարանում եւ միւս՝ վսեմ ու գեղեցիկ նպատակ չկայ էլ այստեղ ամենեւին: Սուտ է ու շինծու այն կարծիքը, իբր թէ մեր ժողովրդի ամենամեծ ու ստիպողական կարիքը արուեստի, գիւղատնտեսութեան ու առողջապահութեան վերաբերեալ հրահանգներ ստանալն է: Մենք ծանաչում ենք այդ ժողովրդին. ծնուած լինելով գիւղական ժողովրդի գրկում, զբաղուած նորա զաւակների կրթութեամբ եւ յաճախակի, դեռ մօտ ժամանակներս, պտտած մեր երկրի այնպիսի խուլ անկիւններում, որ երազում չեն տեսել յանուն այդ ժողովրդի

նախարարակող եւ մեզ նորա մասին ըերան անգամ՝ քանալու իրաւունք չտուող հրապարակախօսները, զոնէ առիթ ենք ունեցել շատ աւելի մօտից դիտելու հայ ժողովրդի նիւթական ու քարոյական վիճակը, եւ զարմացած ենք մնացել միշտ, թէ վերջին մի քանի տասնեակ տարիներում որչափ յառաջ է գնացել նա տնտեսապէս՝ միաժամանակ քարոյապէս օր աւուր յետ յետ գնալով եւ դէպի անկումս դիմելով:

Հարկաւ երկու կողմի համար եւս իրողութիւնը բոլորովին նոյնը չէ, ինչ որ յաճախ երեւոյթը ցոյց է տալիս: Տնտեսական քարեկեցութեան ակնյայտնի նշանները, որոնք ամէնից յետ ընկած գիւղերում անգամ երեւում են եւ որոնց մասին սորանից քսան տարի առաջ այդ գիւղացիք չէին երազում՝ խաբուսիկ են շատ տեղ եւ կեղծ. ոչ թէ երկիրն է հարստացել, հողի արդիւնաբերութիւնն աւելացել, արուեստը ծաղկել, այլ մի քանի մարդիկ դուրսը հեռու քաղաքներում՝ քաղդ են որոնել, առեւտուր արել եւ հարստութիւն տուն ընդել, որով գետնափոր տների փոխարէն՝ կանոնաւոր, մինչեւ իսկ երկյարկանի տուն են շինում, թաղիքի փոխարէն՝ աթոռ հրամեցնում հիւրին, դանակ պատառաքաղով ծաշ տալիս: Այնուամենայնիւ այնչափ մեծ է յառաջդիմութիւնն այդ կողմից, որ կարելի է շատ տեղերի համար հսկայական անուանել, եւ որքան էլ մղող ձգտումը թիւր լինի առ այժմ՝ պէտք է նմադրել, որ հետգնեալ իւր ուղիղ ծանապարհը կգտնէ, մինչ օրէջօր մըրցումս աւելանում է, ժողովրդի աչքը բացուում եւ նիւթական — դրամական ոյժ հաւաքուում երկրի մէջ: Այնպէս արագ կերպով է աճում մեր ժողովրդի ձգտումը դէպի նիւթական շահ, առանց միջոցի ու ծանապարհի խտրութեան, որ գրեթէ մի անդիմադրելի հոսանք է դարձել եւ կլանում է ամբողջ երիտասարդութիւնը. նորան զարկ տալու կարիք չկայ այլ եւս, պէտք է միայն ուղղութիւն եւ նպատակ տալ. իսկ դորա համար «տեխնիկայ»-ի վերաբերեալ առողջամիտ խորհուրդները բաւական չեն: Ողբացէ՛ք ու բողոքեցէ՛ք որքան կուգէք, թէ մեր ժամանակակից հայ

երիտասարդները զուրկ են իշխաններից, թէ ըծիշկ, իրաւաքան, արուեստագէտ, զիւղատնտես՝ ամէնքն իրենց բուն կոչումը թողած Բագու են վագում, փողի ետեւից ընկնում. եթէ ստոյգ է, որ կեանքը նիւթական, մարմնաւոր քարօրութիւնից դուրս ուրիշ նպատակ չունի, եւ հոգեւոր, քարոյական խնդիրներով զբաղուելն անմտութիւն է՝ ապա թող ոչ որ իրաւունք չհամարէ մեղադրելու այդ երիտասարդներին, եւ ողքն ու աղաղակն ի գուր են. նոքա աշխատում են որքան կարելի է մեծ չափով ծնող բերել այն միջոցը, որ նիւթական քարօրութիւն, վայելք է տալիս:

Սակայն կեանքն ունի ուրիշ նպատակ, եւ այդ նպատակը մարդոց առաջ է դնում Բրիտտոսի աւետարանը. աւետարանական գաղափարներն արժարժեւոր, տարածելու, կեանքի զանազան պայմանների մէջ գործադրութեան վարժեցնելու իբրեւ միջոց ծառայում են Փարրարի եւ նորա նմանների քարոզագրքերը, կրօնական — քարոյական խորհրդածութիւնները. ուստի կատարեալ անմտութիւն է պնդել, թէ այսպիսի գրքեր շարադրողներն ու կարդացնողները դատարկ տեղը ժամավաճառ են լինում, եւ գործնական նշանակութիւն ունի միայն հողի ու մարմնի մասին խօսելը. աւելի գործնական եւ անհրաժեշտ խնդիր կայ միթէ մեր ժողովրդի համար քան նրա քարոյապէս եւ հոգեպէս քարծրանալուն նպատուելը: Իսկ մեզանում նոյնչափ պակաս են այդպիսի նպատակի ծառայող գրքեր, որչափ պակաս է եւ ճշմարիտ կենդանի, աւետարանական քարոզը: Հոգով տիրացու համարուող հայ ժողովուրդը ներկայումս ամէնից քիչ իւր հոգեւոր պէտքերովն ու պարտականութիւններովն է հետաքրքրուում: Թէպէտ ինչպէս նկատեցինք, նորա շատ հանգամանքներում զարհուրելի կերպով աչքի ընկնող քարոյական անկումն եւս պայմանական է. որոշ տեսակէտից այստեղ եւս յառաջադիմութիւն եղել է՝ ասիական ներուած միջնորդութի մէջ թարմ հովեր են փչել, որոնք տգեղ սովորութիւններ վերացրել, կուպէտ քարքեր մեղմացրել, վարագութեամբ անքարոյականութիւնը մերկացրել են. բայց կրկին յետադիմութիւնն ու ապականութիւնը շատ

աւելի զգալի է, եւ որ իսկապէս ցաւալին է քարոքման ձգտում այս կէտում՝ զրեթէ չի նկատուում, այլ Լ. ի պէս հրապարակախօսներ կամայ թէ ակամայ աշխատում են նոցա առաջը փակել, որոնք այդպիսի ձգտում ցոյց են տալիս:

Ի դէպ, կարելի է նաեւ համարում յիշել, որ «Արարատ» ի անցեալ համարում լոյս տեսած մեր «Թիւրիմացութիւններ» վերնագրով դիտողութիւնները արժանացել են նոյն Լէօն ուշադրութեանը. Թող ընթերցողը չկարծէ, թէ նա երբէք արժան կհամարէ մեզ պէս մեթուկների հետ պայքար մտնել. ոչ, տեսնելու քան է, թէ ինչպէս առիւծաբար ոտքի տակ է տալիս նա մեզ, կոխկրճում անցնում: Խորհուրդ կտայինք անպատճառ կարդալ այդ յօդուածը, Մշակի 167 հ.-ում, եթէ դեռ չկարդացող եղել է: Աւելի օգտակար կլինի մեր դիտողութիւնների հետ կողք կողքի համեմատելով կարդալ, որպէսզի աւելի պարզ երեւայ, թէ ինչ հոգու տրամաբանութեան, լիզուի տէր՝ ինչպիսի՞ քարեխիղճ հրապարակախօսներ են մեզանում հասարակաց կարծիքի առաջնորդող հանդիսանում:

ՏԵՃՎԷԼՅՈՒՆ

Քաղաքական Ժողովը գումարուեցաւ Ղաւթիոյ Խորհրդարանին մէջ, նախագահութեամբ Ս. Պատրիարքին և ասենապետութեամբ Ստեփան փաշա Ասլանեանի. Ժողովոյ որոշման համաձայն, Ստեփան փաշա Ասլանեանի քննութեան յանձնուած էր ուսուցչաց օգնութեան սնտուկի մը հաստատութեան համար Ուսումնական Խորհրդոյ կողմէ պատրաստուած կանոնագիրը, Ստեփան փաշա իր քննութիւնը աւարտած ըլլալով, Ժողովին հաղորդեց անոր արդիւնքը, Ժողովը, ըստ այնմ սկզբամբ ընդունեց Ուսումնական Խորհրդոյ սոյն ծրագիրը. բայց գործադրութիւնը ապահովելու համար ինչ ինչ կէտեր բարեփոխման կարօտ գտաւ և որոշեց յանձնարարել Ուսումնական Խորհրդոյ, որպէս չի ծրագիրը սրբագրէ այդ փոփոխմանց համաձայն:

և վերադարձնէ ի վաւերացումն: — Աղթամարի Տեղապահը Պատրիարքարանէն նպաստ խնդրած է Բարեձորոյ վանքին վերանորոգութեան և Սպիտակ վանքին մէջ որբանոց մը հաստատելու համար:

— Սերվեր կը գրէ թէ Սեբաստիոյ կուսակալութեան Կիւրին գաւառակի շրջականերէն Գարահիսար գիւղի Ս. Սարգիս եկեղեցիի նորոգութեան համար արտօնութիւն տրուած է կայս. կառավարութեան կողմէ: որ հաստատուած է կայս. Իրատէով: Այդ նորոգութիւնը պիտի կատարուի Պատրիարքարանէն ղրկուած 20 ոսկի նպաստով և եկեղեցիին կալուածներուն հասոյթը եղող 8 ոսկիով: Այս պարագան հաստատուած է կայս. կառավարութեան կատարած քննութեամբ: Նոյն թերթը կ'աւելցնէ թէ սոյն եկեղեցիին նորոգութեան արտօնութիւն տրուած է պայմանով որ ոչ մէկէն բռնի միջոցաւ զրամ չառնուի և կամ տարբեր կերպով ճշնում չգործադրուի:

— Խաբերդի առաջնորդ Պետրոս վարդապետ պատրիարքական հեռագրերու պատասխանելով որոնցմով Վ. Պոլիս կանչուած էր: յայտնէր է թէ շատ ծեր ըլլալուն—չի կրնար ամսուան մը ճամբորդութիւն կատարելով Պոլիս գալ: Խառն ժողովը իր առաջիկայ նիստին մէջ նկատողութեան պիտի առնէ այս խնդիրը:

— Կրթական նախորդ տեսուչ Փալապաշեան էֆ. որոշեր է դատական իշխանութեան դիմել իր դիմումը ամսականները գանձելու համար: Փալապաշեան էֆ.-ի պիտի փոխանորդէ փաստաբան Ա. էֆ. Սուրենեան:

— Որբանոցի արդի շէնքին տեղ: Գարակէօղեան կտակի գումարով նոր շէնք մը պիտի կառուցուի: 2000 կանգուն տեղի վրայ և երկու յարկով: 200 որբ պարունակելու մեծութեամբ: Այս նպատակաւ անցեալ ուրբաթ օր Ս. Յակոբայ որբանոցին տեղւոյն վրայ, ի ներկայութեան Ս. Պատրիարքին, ճարտարապետական քննութիւն մը կատարուեցաւ Գարրիէլ էֆ. Սէրվիլէնի և Գէորգ էֆենտի Ասլանեանի կողմէ: Գարակէօղեան որբանոցին յատակագիծը անձնուիրարար պիտի պատրաստուի Սէրվիլէնի և Ասլանեան էֆենտիներու կողմէն:

— Բաղէշի Առաջնորդ Նզիշէ Ծ. Վ. 2իլինկիրեան տեղւոյն Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ վերանորոգութեան պէտքը տեղեկագրելով Պատրիարքարան, նպաստ խնդրած էր: Խառն ժողովը իր վերջին նիստին մէջ նկատելով որ նպատակու համար պէտք եղած դիւրութիւնը և միջոցը կը պակսի, որոշեց գրել Նզիշէ Վ.-ի որ աշխատի տեղական միջոցներով հոգալ այս պէտքը:

— Խապայեան Տ. Սահակ եպիսկոպոսն իր հին աշխատութիւններուն սկսած է և կը պրպտէ կարգ մը հին ձեռագիրներ: Ն. Սրբազնութիւնը կը վարէ նաև Երուսաղէմի դպրոցներուն վերին հսկողու-

թիւնը՝ նախորդ տեսուչ Կարապետ Վ.-ի տեղ՝ որ Պէրութ ղրկուած է տեսչութեան պաշտօնով:

— Երուսաղէմի ընթերցարան - թանգարանը բացուած է ինչպէս յայտնի է: այդ թանգարանը կապրունակէ իբր 3000 հատորներ: որոնց մէջ են նաև միւսոյն գիրքէն տեսնուած բազմաթիւ օրինակներ: և 1100-ի չափ տպագրուած գիրքեր: Սոյն թանգարանին մէջ կան նաև Ժ. Գարուն վերջերը և Ժ. Գարուն միջոցին տպագրուած գիրքեր:

— Կրօն. Ժողովը գումարուեցաւ Ազգ. Պատրիարքարանի մէջ, նախագահութեամբ Ս. Պատրիարքին եւ ատենապետութեամբ Տ. Գրիգորիս Արքեպ. Յովհաննէսեանի: — Կրօն. Ժողովը նկատելով որ Հոռիկեան Վ. Պատրիարքարանի տնօրէնութեանց կ'անսաստէր, եւ միւս կողմէ նկատելով որ վերջին անգամ Կրօն. Ժողովը որոշած էր որ ինք Կոնստանտնուպոլիս և հոն ծառայէ, եւ Հոռիկեան Վ. այդ տնօրէնութեան ալ չհամակերպեցաւ, նկատելով նաև որ ինք դիմած էր Հայհոռիկեան Պատրիարքարանը, նոյն դաւանութիւնը ընդունելու համար: ուրկէ բացասական պատասխան առած է: ուստի ժողովը որոշեց կարգադրել հրատարակել զինքը, արգիլել Հայ եկեղեցականի տարազը կրելէ և պաշտամունք կատարելէ: — Ուսումն. Խորհուրդը զպրոցական տարեկան քննութեանց առթիւ, ինչպէս նաև ուսուցչական ընտրելիներու և շրջանաւարտներու քննութեան համար եկեղեցական երկու քննիչ կարգուիլը կը խնդրէր: Ժողովը որոշեց այդ պաշտօնը յանձնել Վահան Ծ. Վ. Յակոբեանի և Բարկէն Ծ. Վ. Կիւլէսէրեանի: — Ներկայի Առաջնորդ Գանիէլ Վ. կը յայտնէր թէ Բեմախ մեկնած է և անկէ մէկ քանի օրէն ճամբայ պիտի ելլէ դէպի Պոլիս: տեղական ժողովները կազմէին յետոյ: Ժողովը իր հաւանութիւնը յայտնեց: — Բաղէշի առաջնորդ Նզիշէ Վ. կը յայտնէր թէ Հահինեան Պետրոս Վ.-ը Առաջն. Փոխանորդ կարգած է վարելու համար առաջնորդարանի գործերը իր բացակայութեան միջոցին: Ժողովը ընդունեց կատարուած այս որոշումը: — Երուսաղի Հոգեւոր Հովիւը կը յայտնէր Գրնճլարցի Թադէոս քհնյ. ի մասին թէ՛ Բարիզ կ'ուզէ մնալ և չուզեր ծրարուիլ երթալ, ըստ որոշման Ազգ. Պատրիարքարանի: Ժողովը որոշեց գրել Գէորգ Նպասի թէ՛ եթէ յիշեալ քահանան չանսայ Պատրիարքարանի տնօրէնութեանն՝ իրեն կըմնայ պարտ ու պատշաճը տնօրինել: — Կիւրինէն Նզիա քհնյ. քահանայական պաշտօն վարելու արտօնութիւն կը խնդրէր: ըստ որում ասկէ առաջ հեռագրուած էր իրեն թէ՛ Մանճրլիի որբանոցին մէջ կրնայ պաշտօնավարել: բայց Կիւրինի մէջ ոչ, Ժողովը վերահաստատեց իր նախորդ որոշումը: — Գաթիկ մունիի Տատա գիւղի աղգայիները Գարեգին քհնյ. իրենց գիւղի հոգեւոր հովիւ կարգուիլը կը

խնդրէին. Ժողովը այս խնդրոյն կարգադրութիւնը տեղւոյն առաջն. փոխանորդ Աստուածատուր քննչի յանձնեց. — Մշոյ առաջն. Փոխանորդ Յովհաննէս Վ.՝ Տէրիկ գիւղի աղքատիկ ուսումնարանը նորոգելու համար նպաստ կը խնդրէր. Ժողովը որոշեց այս մասին աւելի մանրամասն բացատրութիւն ուղղել. — Մշոյ Սուրբ Արարկեան վանուց տնօրէն Խորհուրդը Վիճակին հինգ վանքերու մասին առանձին տնօրինութիւն կը խնդրէր. Որոշուեցաւ պատասխանել որ առ այժմ ամէն վանքերու Վանահայրերու փոխանորդները վանքերու գործոց հսկեն, իսկ առաջն. փոխանորդը իրեն ընդհ. հսկող պիտի մնայ. — Բէթթաճիւղ Առաջն. տեղապահը կը յայտնէր թէ՛ Վիճակին մէջ ընդհանրապէս գիշերատեն պսակի արարողութիւն կատարուելու պահուն գիշերային առանձին խումբեր կը կազմուին հանդիսականներու կողմէ, եւ ասոնց մէջ երեւման տնօրինութիւններ կը պատահին, որոնց առաջին առնելու համար այդ սովորութիւնը արգելած է, և հաստատութիւնը կը խնդրէր. Ժողովը իրեն վիճակային գործ մը իրեն թողուց այդ կարգադրութիւնը. Ասուցի Վանահայր Յովսէփ եպիսկ. կը գրէր թէ՛ Աբրահամ Տ. Գալուստեանը քահանայ ձեռնադրած է, վստահ ըլլալով Մշոյ Առաջն. Փոխանորդին այն խոստման թէ՛ յիշեալ ընծայացուն յետ ձեռնադրութեան պիտի վարժուի եկեղեցական կրթութեան մէջ, իր հսկողութեան տակ: Ժողովը զայս ի տեղեկութիւն լսելէ վերջ, նկատելով որ յիշեալ անձը բոլորովին անվարժ է եկեղեցական պաշտամանց մէջ, հարկ դատեց յանձնարարել Մշոյ Փոխանորդին, որ անփոյթ չգտնուի անոր եկեղեցական կրթութեան մասին:

— Բղիի մէջ վերջին անգամ տեղի ունեցած առաջնորդական ընտրութեան տեղեկագիրը գեռ Պատրիարքարան չէ հասած, բայց ընտրութեան օրինաւորութիւնը այժմէն կը քննադատուի. որովհետեւ ինչպէս կը հաւաստեն՝ Գաւառ. Ժողովոյ կազմութիւնը շատ օրինաւոր պայմաններու մէջ տեղի չէ ունեցած, և այդ Ժողովոյ հաստատութեան գիրը տակաւին չհասած, ընտրութեան ձեռնարկուեր է:

— Ամասիայէն տեղեկութիւն կուտան թէ, տեղացիք հակառակ իրենց նախկին յանձնառութեան՝ որոշեալ ամսաթիւով չեն վճարեր իրենց առաջնորդին, «Մանաւանդ Մարդուանցիք, գալէն ի վեր նաքարակիտ մը վճարած չեն և 10 ոսկի ամսականն անուանական է», Եթէ Պատրիարքի նուէրները չըլլան՝ չենք գիտեր թէ ինչպէս պիտի ապրի առաջնորդը. Նոյն նիւթական դժուարութիւնները կան նաև Ռոստոմի կողմը, ուր առաջնորդին համար ապահովուած 10 ոսկիին կէսին վճարումն իսկ կասկածելի կերևայ:

— Բաղէջի մը որ ասկէ առաջ Պաթում

գացած էր, վերջերս Բաղէջի Առաջնորդարանին գիմեր և ամուրի ըլլալը յայտնելով ամուսնանալու հրաման խնդրեր է. Առաջնորդարանը Նոյն անձին գիւղացի մէկ քանի անձերու վկայութեան վրայ ըստ այնմ հրամանագիր մը տուած է, որուն ղորութեամբ յիշեալ վերստին ամուսնացեր է Պաթումի մէջ. Այժմ երևան ելլելով թէ Միքայէլ անունով ներկայացող յիշեալ անձը Սագ գիւղացի Մեղքոն անուն մէկն է և թէ նախապէս ամուսնացած է և կինը ողջ է իր ծննդավայրի մէջ, Բաղէջի Առաջնորդը կը գրէ Պատրիարքարան թէ հարկ եղած պատիժը պիտի տնօրինէ յիշեալին ամուրիութեան մասին սուտ վկայութիւն ընողներուն համար, և թէ պիտի գրէ Էջմիածին որ Նոյն անձին երկրորդ ամուսնութիւնը չեղեալ համարուի. քանի որ իր, առաջին կինը ողջ է գեռ:

— Ս. Պատրիարքը շնորհաւորական պատգամներով տուաւ Յունաց նորընտիր Պատրիարք Տ. Եռաքիմ Գ.ին: Ն. Սրբաղնութեան կ'ընկերանային Սրբ. Ժողովոյ Ատենապետ Տ. Գրիգորիս արքեպս. Յովհաննէսեան, Պատր. Փոխանորդ Տ. Գարրիէլ եպիսկ. Ճէֆահիրճեան, Տ. Գէորգ եպիսկ. Երէցեան, Վահան Ծ. Վ. Բակոբեան, Բարդէն և Խոսրով Ծ. Վ.ները և Յովհաննէս Ա. քննչ. Մկրեան և ընդ. Այս պատգամաւորութիւնը Տ. կառքերով ժամը 8 ու կէսին հասաւ Յունաց պատրիարքարանը, որու դռնէն ընդունուեցաւ տանէ աւելի Յոյն կղերականներէ, որոնք առաջնորդեցին զանաք ուղղակի Պատրիարքարանի դահլիճը: Տ. Եռաքիմ Պատրիարքը շրջապատեալ Պրուսայի մետրոպոլիտ Տ. Նաթանաէլէ, Միտիլիի մետրոպոլիտ Տ. Ստեփանոսէ, ինչպէս նաև Խառն Ժողովոյ անդամ Աղեքսանդր Կանգոս, Ժան Հաճօրույ և Սօլուն Գաղանօփա էֆ.ներէ, ընդունելութեան դահլիճին դռնէն ընդունեց Ս. Պատրիարքը, որ իր հետևորդները ներկայացուցն, Սրբաղնութեան և ապա Հայ յերէն լեզուաւ իր և Հայ ազգին շնորհաւորութիւնները յայտնեց: Այս շնորհաւորութեանը յունարէն լեզուաւ պատասխանեց Տ. Եռաքիմ, և շնորհակալութիւններ յայտնեց իրեն եղած այս համակրանաց համար և յարեց թէ՛ իր կարողութեան չափով պիտի աշխատի երկու հասարակութիւններու մէջ սիրալիր յարաբերութիւններ մշակելու համար: Թարգմանի պաշտօն կատարեց Զօլաքիտէս էֆ.: Ապա երկու Պատրիարքները քսան վայրկեանի չափ Թրքերէն լեզուաւ տեսակցեցան եկեղեցական և ծիսական այլեայլ խնդիրներու վրայ. Պահ մըն ալ առանձին խօսակցեցան, Հելլէն ղեսպան Իշխան Մաւրօքօրտաթօ, իր Թարգմաններով ու ղեսպանտան պաշտօններով Հայոց պատգամաւորութեանէն մէկ քանի վայրկեան առաջ Ֆէնէրի Պատրիարքարանը գացած ըլլալով ներկայ գտնուեցաւ այս ընդունելութեան և Ս. Պատրիարքը Հելլէն ղեսպանին հետ

տեսակցեցաւ ֆրանսերէն լեզուաւ, Հայ և Յոյն եկեղեցեաց տօներու վրայ: Յարգալից ընդունելութիւնէ և մեծարանքներէ վերջ, Հայ պատգամաւորութիւնը դարձեալ Յոյն կղերականներէ առաջնորդուեցաւ եկեղեցի, ուր ներքին սեղանին վերայ դրուած Խաչը համբուրելէ յետոյ, Յունաց Պատրիարքին յատուկ աթոռը հրաւիրուեցաւ Ս. Պատրիարքը, բայց սա սանդուխներէն մէկ քանի ոտք բարձրանալով, քառորդ ժամու չափ Հայերէն լեզուաւ ատենարանութիւն մը ըրաւ, որով ի վեր հանեց Տ. Եռաքիմ Գ. ի բարձր ձիրքերը ու կարողութիւնները, իբրեւ փորձառու Պատրիարք, խոհուն ու գործունեայ եկեղեցական, ազգին ու եկեղեցւոյն ամէն պէտքերը ճշգրտօրէն ու լիութի ըմբռնող և անոնց լրման համար անխնայ ջանատող պետ ազգին: Ս. Պատրիարքը, ապա աւելցնելով թէ՛ ինքն եկեղեցւոյ համեմատ պաշտօններու մէջ գտնուած ատենէն խելի շատ մօտէն ծանչցած ըլլալով ն. Սրբազնութիւն Տ. Եռաքիմ Պատրիարքը, կը խնդակցի Յոյն ազգին վերընտրած ըլլալուն համար այսպիսի կարող ու փորձառու Պատրիարք մը, որուն համար իրաւամբ պէտք է հրճուի Յոյն ազգը, ն. Սրբազնութիւնը յոյս յայտնեց թէ՛ Տ. Եռաքիմի Պատրիարքութեան շնորհիւ աւելի ևս պիտի ամրապնդուին երկու քոյր եկեղեցեաց և ազգաց մէջ յարաբերութիւնները: Ապա բարեմաղթութիւններ ըրաւ վեհ. սուլթանին արեւշատութեան համար, որ իր հպատակ ազգաց ու անոնց եկեղեցեաց ու իրաւանց պաշտպանն է և անոր շնորհիւ միայն կրնայ յարատեւել ազգերու մէջ փոխադարձ սէրը, Բարեմաղթութիւններ ըրաւ նաեւ նորընտիր Պատրիարքին և բոլոր ներկայ ժողովրդեան համար, որոնց ներկայք պատաւխանեցին ամեններով: Ս. Պատրիարքին այս ատենախօսութիւնն ալ յունարէն լեզուաւ գրաւոր կարգաց Զօլաքիտէս էֆ. ուրկէ վերջ Զօլաքիտէս էֆ. գոչեց յունարէն «Սեցցէ Հայոց Պատրիարքը» և ներկայ յոյն ժողովրդեան բաղմութիւնը կրկնեց «Զլթօսները: Ապա գարձեալ Յոյն կղերականներու և դպիրներու առաջնորդութեամբ: Ս. Պատրիարքը, իր հետևորդներով, եկեղեցւոյ դռնէն կառք նստելով մեկնեցաւ Յունաց պատրիարքարանէն:

— Քղիի առաջնորդ ընտրուած էր Գալուաքճեան Տ. Եղնիկ Ծ. Վրդ. և նախայն Խառն ժողովը նկատելով որ ընտրութիւնն օրինաւոր սահմանի մէջ չէր կատարուած, շեղեալ համարեց զայն և հրահանգ տուաւ օրէնքին տրամադրութեանց համաձայն նոր ընտրութիւն կատարել: Քղեցիք այնքան հաստատամտութեամբ որոշած են Տ. Եղնիկ Վրդ. ն առաջնորդ ունենալ, որ այդ հրահանգին վերայ անմիջապէս գաւառային ժողով գումարելով, միաձայնութեամբ վերստին առաջնորդ ընտրեց են Տ. Եղնիկ Վրդ. ը, ինչպէս կ'անուանէ Պատրիարքարան հասած հետագիր մը, Կլսենք թէ Պատրի-

արքարանը մտադիր է Կարնոյ վիճակին մի քանի թեմերը Քղիի առաջնորդարանին իշխանութեան յանձնել, երբ Գալուաքճեան Վրդ. հասնի իր պաշտօնավայրը:

— Հետզհետէ կ'հասնին նպաստից Յանձնաժողովին՝ արհեստարաններու արտադրութեանց նրմոյշները: Սերաստիոյ Որբանոցը կըրկէ՝ բացի կօշիկներէ, զորս պատրաստած է այր և կին մարդոց համար միանգամայն, նաեւ աթոռներ, թիկնաթոռներ ու նստարաններ, որք նրբակերտ, վայելչաձև, ու քանդակներով դրուագեալ, բայց տոկուն միանգամայն, կըրեն կնիքն հարապական ճարտարագործութեան և արեւելեան ճաշակի յատուկ պերճութեան: Նրդնկայի արհեստարանը կըրկէ իր գորգը, նախընծայ ձևագործն ազգկանց, որոյ Յ Օսմ. լիւրա գին կտրեր են վարպետները, յանձնարարելով որ աւելի վառ ու դիմացկուն գոյներ գործածուին: Մալաթիա կըրկէ ոչ միայն բաղմատեսակ կօշիկներ ալ և գործարանին մէջ պատրաստուած կաշիները, եզան, գոմէշի, այծի կամ ոչխարի խաւ մորթերէ, Վան՝ իր ասուին, ուրիշ մը իր կերպաւ, վերջապէս կրացուի Պատրիարքարանի մէջ փորրիկ արուեստահանդէս մը գործարաններու արտադրութեանց: Որբերու պաշտպանութեան գործն ինքնին ամենակարեւոր և արդիւնաշատ, յանգելով ոչսպէս արհեստներ ծաւալելու գաւառաց մէջ և ապրուստի միջոց հայթայթելու ժողովրդեան, շատ աւելի փրկարար արդիւնք մը կուենայ: Այս նպատակաւ եղած ձեռնարկներ պատիւ կրերեն անոնց, որ յղացան այս խորհուրդն և հետամուտ եղան գործադրութեան:

— Խառն ժողովը գումարուեցաւ 6 յունիս Ղալաթիոյ խորհրդարանը, նախագահութեամբ Ս. Պատրիարք Հօր և ատենապետութեամբ Ստեփան փաշա Ասլանեանի, Ս. Պատրիարքն հաղորդեց ժողովին թէ Խարբերդի Առաջնորդ Տ. Պետրոս Վրդ. ի հրամարական ընդունած է Կրօնական ժողովը: Նկատելով որ յիշեալ Վրդ. ն իր ծերութեան պատճառաւ անկարող է այլ ևս շարունակելու իր հովուական պաշտօնը, ժողովն ինքն ևս համամիտ գտնուելով Կրօնական ժողովոյ, որոշեց Տեղապահ մը նշանակել նոյն վիճակին:

— Խառն ժողովոյ այս օրուան նստին մէջ Խարբերդի Տեղապահ ընտրուեցաւ Տ. Եղնիկ Ծ. Վ. Գալուաքճեան, Մինչև որ իր տեղն հասնի, Խարբերդի Կրօն. ժողովոյ ատենապետ Տ. Խաչատուր քհնյ. փոխանորդութիւն պիտի ընէ:

— Բաղէշի Առաջնորդ Տ. Եղիշէ Վ. ին նպիսկոպոսական վիպական տրուեցաւ ինչպէս արդէն հրամայած էր Ս. Հայրապետը:

— Որոշուեցաւ որ ասկից ետք ընտրութեանց պարագաներուն մէջ ընտրելի եկեղեցականներուն ընդհանուր ցանկը շրկուի գաւառական վարչու-

Թեանց, որպէս զի այդ ցանկին հետեւողութեամբ կատարեն առաջնորդական ընտրութիւնը: Այս ցանկը պիտի պատրաստուի Խառն Ժողովոյ կողմէ և երեք ամիսն անգամ մը պիտի սրբագրուի: Խառն Ժողովոյ այս որոշումով, վերջնապէս թողութեաց գաւառներուն եռանուն ցանկ ղրկելու գրութիւնը, Յոյտին է թէ այս ցանկ պարտաւորիչ չէր գաւառներուն համար, որք միշտ տեղեկութիւն կ'ընդրէին ուրիշ յարմար ընտրելիներու վերայ: Պատրիարքարանը մէկ յարմար անունի քով երկու նուազ յարմար անուն ղնելով, եռանուն ցանկին շնորհիւ իր ուղան ընտրել կուտար համակերպող Վիճակներուն: Բայց վերջերս մանաւանդ Իզմիր և Տրապիզոն դիտողութիւն ըրին այս գրութեան դէմ: Այսուհետեւ, Պատրիարքարանը, իւրաքանչիւր առաջնորդական ընտրութեան առթիւ, պիտի ղրկէ ընտրելի եկեղեցականներուն ամբողջ ցուցակը, որք երբ ընտրուին՝ կ'երգրեն ո՛ր և է դժուարութիւն չծագի անոնց վաւերացման համար:

— Բէմախի Վիճակին հովուութիւնն յանձնուեցաւ Երզնկայի Առաջնորդարանին:

— Սամսոնի գաւառական ընդհանուր ժողովն առաջնորդական ընտրութիւն կատարած և տեղեկագիրը ղրկած էր, որմէ կերեւէր թէ Տ. Վահրամ Եպս. Առաջնորդ ընտրուած է նոյն վիճակին: Ժողովն ընտրութեան օրինաւորութիւնն ստուգելով, հաստատեց զայն և միանգամայն Վահրամ Սրբազանին կամքին թողութեաց յանձնառութիւնն սյդ պաշտօնին: Վահրամ Սրբազան շնորհակալութիւն յայտնելով թէ՛ Ազգ. Վարչութեան և թէ՛ Սամսոնի վիճակայիններուն՝ իրեն նկատմամբ ցոյց տուած համակրանքին համար, աւելցուց միանգամայն թէ իր ներկայ պաշտօնը չի ներքեր իրեն ուրիշ մը ստանձնել: Ժողովն որոշեց որ առաջին ընտրութիւնը գրով հաղորդուի ն. Կերպաստուութեան և պատասխանն ընդունուի:

— Խառն Ժողովոյ մէջ երբ կարգացուեր է Մանկունի Սրբազանի ճանկի առաջնորդ ընտրուած ըլլալու տեղեկագիրը, Բաղաք. Ժողովոյ դերատունակ Ստեփան փաշա և ներկայ անդամները կարծիք յայտնեցին թէ Տ. Վահրամ Սրբազան պէտք չէ երթայ Սամսոն, ըստ որում կեդրոնին մէջ իր ունեցած պաշտօնն աւելի կարեւոր և անհրաժեշտ դարձուցած է անոր ներկայութիւնն ի Պոլիս: Արօնական Ժողովոյ ատենապետ Տ. Գրիգորիս Սրբազան ևս նոյն կարծիքն յայտնած է:

— Սոյ Վաթող Տեղապահ Տ. Կիրակոս Եպիսկոպոս արեղայ ձեռնադրեր է Պ. Միքայէլ Աջապահեանը, անուանելով Տ. Միքայէլ արեղայ:

— Վենետիկի միաբանութիւնն երրորդ անգամ ըլլալով 1,000 Փր. ղրկած է Պատրիարքարան, իր հրատարակութեան հասոյթէն:

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

ՎԱՆԲԱՍՏԱԿԱՆ ՄԱՐԶԱՅ ԿԱՆՈՒՆՈՒՄԻ:

1895 թ. սեպտեմբերի 18-ին համաձայն ս. Սինօգի հրամանին (թիւ 1170) մենք, Կեղամ վարդապետ Բաբաջանեանց և Մեսրոպ վարդապետ Տէր Մովսէսեան, դիմացինք Մարցայ կալուածքի հետ ծանօթանալու, ուսումնասիրելու նրա գիրքը, սահմանները, եկամուտի չափը և աղագայում վանքի համար սպասելիք օգուտները: Կատարելով մեր ստանձնած գործը, ժամանակին Սինօգին ներկայացրինք մի տեղեկագիր, որը թեթեւ փոփոխութիւններով յանձնուած ենք տպագրութեան: Կալուածքում մնացինք հինգ օր. ձիով և ոտքով պտտեցինք սահմանները, մանրամասն և կարելի եղածին չափ ճիշտ տեղեկութիւններ հաւաքեցինք նորա պատմութեան և այն վէճի մասին, որ եօթմանանական թուականներից ի վեր վարում է վանքի դէմ արքունի գանձարանը, որի ներկայացուցիչները ամենայն տոկունութեամբ այսօրան երկար տարիների ընթացքում ամենայն ճիշդ թափել են աղագուցանելու, որ այդ կալուածքի միայն ամենաշնչին մասն է վանքի սեպականութիւն կադմուս, չնայած մեր ունեցած հաստատուն փաստերի և չքրջակայ գիւղերի բնակչաց անկողմնապահ ցուցմանց: Տեղեկութիւններ ժողովելիս օգտուել ենք կալուածքի այն ժամանակի կուռաւարիչ ս. Տիգրան Տէր Դաթեանի ցուցմունքներից և նորա մօտ եղող գաւառատուն հական գործերի պատճեններից:

ՄԱՐՅ ԿԱՆՈՒՆՈՒՄԻ:

Անցեալ դարու վերջերը Դաբաբաղի կողմերը սաստիկ սով է ընկնում, բնակիչները շատերը ցրվում են դանադան կողմեր, մի մասն էլ դալիս մշտական բնակութիւն է հաստատում Լօռուայ ամայի գիւղերում, ուր օգը, ջուրը, լեռնոտ և անտառային տեղը միանգամայն համապատաս-

խանութ էր իրենց բնիկ հայրենի երկրին: Գաղթականների հետ էր Սիմէօն եպիսկոպոս Աղուանեանը: Սա միաբանութիւն է հաստատում Օձունի (Ուղունլար) վանքում՝ Յոհան Օձնեցու գիւղում. նորոգելով 735 թուին կառուցած վանքը և միաբանութեան ապահովութեան համար իւր սեպհական միջոցներով, կամ ուրիշների ձեռնադրութեամբ, ձեռք է բերում վեց կոոր ընտիր կալուածք Բորչալուի գաւառում և Օձուն գիւղից հինգ ժամ հեռու գտնուող ընդարձակ Մարցայ կալուածքը: Մարցի կալուածաթուղթը դրած է վրացերէն լեզուով, կազմած 1799 թ.: Այդ թղթից երևում է, որ յիշեալ թուին Սիմէօն եպիսկոպոսը 150 ուրբլով գնել է Բաշէօլի—Մելիքով աղնուականների հայրական Մարց կալուածքի 5/4 մասը՝ հետևեալ սահմաններով՝ Մարցախոր, Թաջանաղուր, Ղազախու մերի (անտառ) և Քուրփիկի կամ Քուրտինի հող: Սիմէօն եպիսկոպոսի մահուանից յետոյ, որի շիրիմը մինչև այժմ էլ ցոյց են տալիս Օձունի վանքի հիւսիսային պատի մօտ, վանահայր է կարգւում նրա ձեռնասուն Օհան վարդապետը: Միաբանութիւնը կարճատև ծաղկելուց յետոյ, կորցնում է իւր նշանակութիւնը. Բորչալուի ընտիր հողերը մասնաւոր անձանց սեպհականութիւն են դառնում, մնում է միայն Մարցը, որի կալուածաթուղթը 1824 թ. ներկայացնում են Կովկասեան Ռուսաց կառավարութեանը ի հաստատութիւն:

Կալուածքը սկզբներում կառավարում էին Թիֆլիզի թեմի առաջնորդներից կարգուած գործակալ քահանաները, 1850—1885 թիւը կապալառուներ, 1885 մինչև 1898 թիւը Թիֆլիզի Կոնսիստորիայից նշանակուած յատուկ կառավարիչ: Իսկ այժմ կառավարիչներ նշանակում է ս. էջմիածնի Սինօղը: Սկիզբները ստացուած եկամուտը առնում էր Թիֆլիզի Հոգևոր Կառավարութիւնը. Ներսէս կաթողիկոսը իւր առաջնորդութեան օրով այդ արդիւնքը յատկացնում է Հաղբատի վանքում ապրող Եփրեմ կաթողիկոսին, իսկ յիսունական թուից սկսած, կրկին Ներսէս կաթողիկոսի կարգադրութեամբ, կալուածքը անցած է ս. էջմիածնի

միածնի ձեռքը, թէև դարձեալ Թիֆլիզի Կոնսիստորիան է շարունակում կառավարել իւրիւ անմիջական մօտ գտնուող իշխանութիւն:

Կալուածքը գտնուում է Թիֆլիզի հաւանգի, Բորչալուի գաւառի, Լոռուայ պրիտուալութեան մէջ, և անմիջապէս ենթարկուած է մօտ մի ժամ հեռու Դսեղ գիւղի տանուտէրութեան: Ընկած է երեք նահանգների՝ Թիֆլիզի, Գանձակի և Երևանի միացման տեղում: Մի հանգամանք, որ շատ է վնասել մեղ, պատճառ լինելով վէճի ձգձգութելուն: Որովհետև կալուածքի մի սահմանը՝ Գանձակ հաւանգի Ղազախի գաւառն է յիշած, ուստի գանձարանի ներկայացուցիչ հաւատարմատարները երեք անգամ քննութեան են ենթարկել հարևան գիւղացիների ներկայացուցիչներին, աշխատելով ցոյց տալ, որ Ղազախի սահմանը ուղիղ կալուածքի միջովն է անցնում: Բայց երեք անգամն էլ անյաջող է անցել նրանց փորձը: Շնորհիւ կալուածքի հիմնալի գիրքին, նրա աննման, ապագայում մեծ օգուտ խոստացող անտառներին, յիշած վէճը, որ սկսուել է եօթնամսնական թուերին, վերջացաւ միայն 1898 թուին, երբ արդէն կալուածքի մի մասը տանու է տրուել: Ամբողջի տարածութիւնը ուղղափոխ հարթութեամբ, չհաշուած ձորերի զառիվայրերը՝ հաւասար է 21000 դեսիատինի, որից 7000 դեսիատինը մասամբ օկրոժնոյ սուղի, մասամբ պալատի վճռով անցել է գանձարանին. մնացած 14000 դես. մասին բոլորը հասու մինչև Կոյսերական սենատ. բայց քանի որ վանքը հաստատուն և անհերքելի հիմունքներ ունէր թէ բազմաթիւ թղթերով և թէ հարևան, երեք անգամ՝ հարցուփորձի ենթարկած գիւղացիների ցուցմունքներով, ուստի Կառավարչական սենատը վերջնականապէս հաստատեց պալատի յօգուտ վանքի կայացրած վճիռը:

Կալուածքը առաջ գլխաւոր սայլի և կառքի ճանապարհներից հեռու էր, մօտաւոր կենդրոններն էին՝ հարաւից Դիլիջանը 6 ժամ հեռի, լեռներով, ձիով և տեղ տեղ օտով հասանելի, արեւմտից Փամբակի

Ղարաքիլիսան 8 ժամ հեռի՝ ձիով և սայլով հասանելի. նայն հեռաւորութիւնն աւելնաւ արեւելահիւսիսում Զալալ—Օղլին, Լօսուայ գլխաւոր կենդրոնը: Այժմ երկաթուղին Փամբակայ ջրի և Զորագետի եղերքով արագութեամբ կտրում անցնում է մինչև մի ժամ հեռի Դսեղ գիւղի ստորոտը: Մի հանգամանք, որ զօրեղ կերպով պէտք է որ նպաստի կալուածքի եկամտի բարձրանալուն, որովհետև գիւղացիք է նրա գլխաւոր ունեցածի՝ անտառի արտահանութիւնը:

ԿԱԼՈՒՆԴՔԻ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ, ԴԻՎԵՐ.

Ներկայ սահմաններն են՝ արեւմտքից Թաղանջուր կամ Դժարաձոր վտակը մինչև մեծ Բաբաջանագետի, իսկապէս վտակի խառնուելու տեղը: Արեւմտահարաւից մեծ Բաբաջանագետը (այս լեռնային գետակը ամենանուազ ժամանակը պարունակում է 5—6 ջրաղացի ջուր), որ խառնուում է Դեպետչայի հետ և տարածուում մինչև Իգատակ կապը. այդտեղից սահմանը ուղիղ դժով բարձրանում է մինչև Մարցախորի գլուխը՝ Կուլէթ կոչուած: Մի եռանկիւնի կտոր վեճի ժամանակ տանու է տրուած պետական գանձարանին: Կուլէթից սահմանը շարունակուում է լեռնագագաթներով, Դսեղ արքունական գիւղի սահմանին կապելով, մինչև Նաղարգաղ: Արեւելահիւսից՝ Նաղարգաղից, իջնում է Էլ-հօլի կոչուած ճանապարհով մինչև Աթանասի խառնարանը մեծ Բաբաջան գետի հետ, ուր երկրորդ եռանկիւնին է կտրուած յօգուտ գանձարանի: Հիւսիսային սահմանն է Աթանասիի ակը՝ Խանբուլախ կոչուած, ապա Ալուաւափոս, Ղաչիգատուի և Զաթինդաղ կամ Դժարաձոր լեռնագագաթները:

Սահմանները արդէն պարզ ցոյց են տալիս կալուածքի մակերեսի կազմութիւնը, որը բաղմամբիւ ձորերով, ձորավտակներով մաս մաս բաժանուած մի լեռնոտ բարձրաւանդակ է, որի սահմանները մի փոքր լեռնաշղթայի ըլլալին են կազմում: Իսկ կենդրոնով արագութեամբ հոսում է մեծ Բաբաջան կոչուած լեռնավտակը, որ աջ

ու ձախ կողմերից բաւական թուով փոքրիկ ճիւղեր է ընդունում: Բլուրները մերկ են, ամուռ ծածկուում են բարձր խոտով, մեծամեծ հօտերի առատ մասնագնատակարարելով. իսկ ձորերի փեշերը ծածկուած են խիտ, հաստալուն և բարձրագլուխ կաղնիներով, չամինբրով, աճարինբրով, կամ բազմատեսակ թփերով: Օգը, ինչպէս պատմում են, և նայն իսկ անտառային բնաւորութիւնը մակաբերել է տալիս՝ թէ ամուռ և թէ ձմեռը մեղմ է, ծայրահեղ ցուրտ և անքեղանակ չուի, ջրերը առատ և առողջարար, հողը բաւական պաղարեր: Ամառը չըջողայքում գտնւում է Մարցայ հացը: Անտառապահութեան, մեղուաբծութեան համար տեղի յարմար տեղ ցանկալ չէ կտրելի: Թէև խաղող չի հասնում, բայց առատութեամբ կստացուին պարտիզպանութեան թէ բոյսեր և թէ պտուղներ:

Մեծ հետաքրքրութիւն է ներկայացնում կալուածքը նաև հնադիտական—պատմական տեսակէտից: Այդ համեմատաբար փոքր տարածութեան վերայ հաշուում են ոչ պակաս քան 33 աւերակ գիւղատեղեր, ընտիր խաչքար գերեզմաններով, կանգուն կամ աւերակ մատուռներով: Դոքա Բագրատունեաց իշխանութեան ծաղկեալ ժամանակի յիշատակարաններն են, որոնց մի քանիսի արձանագրութիւնները ժողովել է Սարգիս Եպիսկոպոս Զալալեանը իւր «Ճանապարհորդութիւն ի մեծն Հայաստան» գրքում (էջ 107): Այդ գիւղերի վերայ իշխում էր Դսեղ գիւղում նստող Մամիկոնեան ցեղից Մարձպան—սահմանակալ իշխանը, ուր մնացել են այդ մեծանուն ցեղի վերջին շառաւիղի՝ Դրիգոր Մարձպանի և նրա քոյր Խորիշանի, հոյակապ շիրիմները և բարձրաքառ ս. Գրիգորի հրաշակերտ վանքի փառահեղ տաճարները: Թաթարաց արշաւանքը ամբողջ Հայաստանի նման այդ կողմերն էլ ամոյացրեց, և բնակիչներից զրկուած դաշտերը սկսեցին ծածկուել անտառներով: Հաւանական է, որ երբ Սիմէոն Եպիսկոպոսը դնեց կալուածքը՝ միանգամայն ամայի էր, որովհետև այնտեղ եղած հինգ գիւղերից ամենահինը՝ Մարց, ընակատեղի

է դարձել Ղարաբաղից եկած գաղթականներին համար միայն գաբուս սկզբներում, իսկ միւս չորս գիւղերի բնակիչները ամենամեծ ժամանակներս են հաբեան այլ և այլ տեղերից այդտեղ վերաբնակուել, Թիֆլիզի հոգեւոր Կառավարութեան թոյլտուութեամբ: Այս նոր եկւորները երկար ժամանակ անխնայ կերպով կտորել են անտառի ծառերը՝ մասամբ վարեւահող բաց անելու, մասամբ կենդանիներին կերակրելու համար: Տեղացիներին պատմելով սովորութիւն չէ եղել ձմեռուայ համար խոտ ամբարել, այլ ձիւնը ընկնելուն պէս խրաքանչիւր գիւղացի կացինը ունի առած հարկւրամետայ ծառեր գլորում և նրանով կերակրում էր անասուններին: Սոսկալի ապաւորութիւն են թողնում այցելուի վերայ հարկւրաւոր և հազարաւոր ծառերի վիթխարի բունները գետնի վերայ փռուած, որոնք մնում են իբրեւ անպէտք մարմին և փթում են. բարեբաղդաւար այժմ սակաւ առ սակաւ վերջ է գրուել այդ բարբարոս սովորութեանը:

Գ Ի Ի Ղ Ե Ր.

Կալուածքում կան հինգ գիւղ. գրանցից մէկը անգառնալի կերպով վճուել է յօգուտ գանձարանի, մնում է 4 գիւղ: 1) Մարց, 1895 թուին ունէր 38 պաշտօնական և 60 իսկական կամ մասաղ ուսող ծուխ. ժողովուրդը 1800 թուից յետոյ Ղարաբաղից գաղթած գիւղացիներ են, անտառների և լեռների մէջ առանձնացած բնակուելով, պահպանել են համեմատաբար անփոփոխ իրենց մայրենի բարբառը, ուստի հարեան գիւղացիների համար դժուար հասկանալի են խօսում. սօքա աղքատ են և անկիրթ: Սա միակ գիւղն է, որ չարունակում էր ծառայել վանքին, վճարելով տասանորդական և այլ կալուածատիրական հարկեր: 2) Լօրուտ, ունէր 42 պաշտօնական և 55 իսկական ծուխ. բնակիչները գաղթել են Թիֆլիզի հայոց հոգեւոր վարչութեան թոյլտուութեամբ Ղազախի Ղալաչայ գիւղից 1860 թ. սկիզբները բարեխղճութեամբ կատարում էին իրենց պարտքը, մեր կապալաւորներին վճարելով հասանելի

տուրքերը, բայց երբ եօթանասնական թուին կալուածքը գանձարանի ներկայացուցիչների կողմից վէճի տակ դբուեց, չարամիս անձանց թելադրութեամբ գաղաթեցին երկու կողմին ևս տուրք ուղարկել և վանքի կապալաւորին ստիպեցին դուրս գալ գիւղից: Ունեն մի քահանայ, որ այդ խառնակութեան մէջ ամենավատ դեր է կատարել. ունեն իրենց ձեռքի տակ ամենաբնորոք վարեւահողեր և բաւական բարեկեցիկ են: Սոքա կարողացել են իրենց քաջութեամբ սահման դնել Ղազախի թուրքերի տարածութիւններին և սպանութիւններին: 3) Շամուա, ունէր 20 ծուխ. դեռ պաշտօնական ցուցակագրութեան չեն ենթարկուած, հիմնուել է 1870 թ.: Այդ ժամանակ նրանք ճանաչուած էին իբրեւ արքունական գիւղացիներ վանքապատկան հողի վերայ ապրող. երբ սկսուեց կալուածական վէճը՝ արքանի անառնապահները գիւղի հողերը կապալով տալիս էին Ղազախի թուրքերին, որոնք իրենց դողութիւններով և մարդասպանութիւններով պատճառ եղան, որ գիւղի բնակիչները չուսով ցրուեցին: 4) Աթման, ունէր 18 ծուխ, նոքա վերաբնակուել են հաղբատից և Շիրակի գաւառից, վանքի թոյլտուութեամբ. բայց սրանք էլ վերջերը, օրինակ տունելով միւս գիւղացիներին՝ ըմբոստացել էին և 1880 թ. սկսած այլ ևս ոչինչ չէին վճարում: 5) Ահնիգօր, ունէր 12 ծուխ. պալատի վճով այդ գիւղը անցել է արքունի գանձարանին:

Հին աւերակ գիւղերը ծառայում են մասամբ այս յիշած գիւղերի համար կամ իբրեւ ձմեռուայ դամառեղեր, կամ ամարանոցներ: Այդ աւերակներից Մարցի գիւղացիների ձեռքն են Խոջիկ, Էքատակ, Խոջի կամ ճղնաւորի թաղայ, Քուրդուկ, Ղազախաձոր, Արվաթաղայ, Չաթինդաղի բոլաղ: Լօրուտի ձեռքն են՝ Քուրտիկ, Սոթ, Փրիտակ: Աթմանի ձեռքն են՝ Քիլիսալու, Փրվրաչէն, Վարար աղբիւր:

Կալուածքի արօտատեղիներն են ամառուայ համար՝ Նաղարդաղ և Սոթ, Չաթինդաղ, Աղաւուրտ, Սովուղբուլախ, Փիր, Ղուչի — գոտուկ, Գելիկ, Խանբուլաղ, Շամուալ —

բաշի և Մոսկոր կոչուած տեղը, որ պարբա-
պապատ է և ըստ աւանդութեան քաղաք
է եղել:

Ե Կ Ա Մ Ո Ւ Տ.

Վանքն այդ ահագին 21000 դեսիատին
ընտիր կալուածքից, որ, ինչպէս տեսանք,
ունի ամենագեղեցիկ անտառներ, վարելա-
հողեր և արօտատեղիներ՝ մինչև այժմ չնչին
արդիւնք է ստացել: Պատճառները զանա-
զան են. գլխաւորը կենդրոններից հեռու
լինելը՝ ճանապարհների պակասութիւնը և
վերջապէս՝ անտէրութիւնը: Սկիզբները ան-
տառը գին չունէր, իսկ բնակութիւն սակաւ
էր, ուստի և մշակելու հողերի շահեցումը
աննշան: Երբ Մարց գիւղից յետոյ քիչ քիչ
չէնացան Լօրուտ, Շամուտ, Աթան և Ահնի-
զօր գիւղերը և յուսալի էր տաւանորդա-
կան մեծ եկամուտ ստանալ, սկսուեց գան-
ձարանի վէճը: Կապալառուները չկարողա-
ցան վանքի թոյլտուութեամբ այդտեղ վե-
րաբնակուած գիւղացիներին սիրով պա-
հել, սորա էլ չարամիտ անձանց թելադրու-
թեամբ ըմբոստացան և դադարեցին տուր-
քեր վճարելուց: Արդիւնք ստացուել է հե-
տեւեալ չափով:

1850 թուին Թիֆլիզեցի մի մասվաճառ
Դարչոյ Տէր Աբրահամեան կապալով վերցրել
է այդ կալուածքը տարեկան 250 ռ. վճարով:
Նա իւր ձեռքին սահում է կապալը մինչև
1875 թ. իսկ վերջը կապալադրամը հառ-
ցնում է մինչև 400 ռ.: Յայտնում է գան-
ձարանի կողմից վէճ. Թիֆլիզի Կոնսիստո-
րիայն ցանկալով այդտեւակ կարևոր բոլե-
ում ազգեցիկ ներկայացուցիչներ ունենալ,
կապալը տալիս է Ջալալօղլեցի Միքայէլ
Խանաղեանին և Տիգրան Տէր Դաւթեանին
500 ռուբլով: 1883—1885 թ. կապալը ան-
ցնում է Թիֆլիզեցի Աբովեան եղբայր ձեռ-
քը 500 ռ. սրանց ժամանակ ըմբոստանում
են Լօրուտ գիւղացիք, ստիպում են կա-
պալառուին գուրս գնալ իրենց գիւղից, այ-
րելով նրա փայտաշէն տունը: Կապալառու
չի վճարում վերջի տարուայ կապալադրամը:
Իրերի այդ դրութիւնը ստիպում է Թիֆ-

լիզի Կոնսիստորիային կալուածքը այլևս կա-
պալով չտալ, այլ առանձին կառավարչի,
որի գլխաւոր նպատակը լինի պահպանել
վանքի շահերը վէճի ժամանակ և անտառը
անխնայ ոչնչացումից ազատել: Պ. Տիգ-
րան Տէր Դաւթեանը հրաւիրւում է այդ
պաշտօնին, և տրուում է նրան իրաւունք կա-
ռավարել կալուածքը, եկամուտներից ծախ-
սել և ժապաւինեալ մատեանով տարէց-տա-
րի հաշիւ ներկայացնել. «Նւ ի վախճան տար-
ւոյն զայն մատեան ընդ յաւելեալ արդեան-
ցըն մատուցանել ատենիս (Կոնսիստ. Թիֆլ.),
որ ունի վարձատրել զձեզ ըստ չափու յա-
ւելուածոց տարեկան արդեանց»:

Այդ պայմանը շարունակուել է մինչև
դատարանական վէճի վերջանալը:

1895 թուի համար պ. Կառավարիչը
արդիւնք ցոյց տուեց մեզ հետեւեալ չափով.

Մարց գիւղից.

Դրամական արդիւնք

Ծխահարկ մի մի ռուբլի	50—60 ռ.
Վառելիքի փող	14—15 ռ.
Խողերից՝ արածացնելու փող 70—120 ռ.*	
Լօրուտ գիւղից վառելափայտի	50—50 ռ.
Երկու ջրաղացից	14—15 ռ.†
Դումարն էր 198—200 ռ.	

Բնական քերքեր

	Թաղար փութ
Յորեան	70 630††
Դարի	20 180
Հաճար	12 108
Կորեկ	3 27
Կարտոփիլ	— 1
Լոբի	— 2
Ծխախոտ	— 2

* Իւրաքանչիւր խող անտառում արածացնե-
լու համար գիւղացին վճարում էր, մեծ խողին 20-ա-
կան կոս, փոքրին 10-ական կ. եթէ անտառում
կողին և աճար քիչ է, ստացւում էր դրա կէսը. ամ-
բողջ տարին արածում էին 400—700 խող:

† Կալուածքում կան եօթը ջրաղաց. վճարում
էին միայն երկուսը, հինգը ըմբոստ էին:

†† Իւրաքանչիւր թաղար 9 փութ է, ծախու-
ում էր 5 ռուբլիով:

Կալաիւղ (խրաքանչիւր կովից և — —	
դոմէից երկ երկու ֆունդ) — 7—9	
Ոչխարի մի օրուայ կաթից պանիր — 2—3	
Լօրուտից իւղ — 2—2	
Պանիր մի օրուայ ոչխարի կաթից — 3 4	
Այլևայլ մթերք բոլորը՝ 85—968	

Բնական մթերքների գինն հաշուեց մօտաւորապէս 550 ր. բոլորը միասին դուրս էր գալիս 820 ր. իսկ եթէ տւել հաշուելու լինէինք հազիւ 1000 ր. հասնէր այդ մեծ կալուածքի եկամուտը:

Կալուածքի նկարագրին կցել էինք մի քանի նորատակայարմար և իրազործելի միջոցներ, սրնցից էականներն են:

ա) Երկաթուղին արդէն անցնում է կալուածքի մօտով, մեր ամենալնտիր անտառը մնում է տուանց շահեցման, մինչդեռ ուրիշ կալուածատէրեր հարկւր հազար ուսու լինեցով դուռ պիտի ստանան իրենց անտառներից: Մեր անտառներում կան բազմառատակ ծառեր շինութեան համար՝ Ծառի, Կաղնի, Լօրի, Աճարի, Բարդի, Թեզի, Թխիկի, Լենատերեւ, Բոխի, Տանձի, Խնձորի, Ուռենի: Բազմաթիւ թփեր՝ Մնձենի, Կոբզենի, Ալմաճի, Մամուխ, Հոնի, Ճաղկի, Շիմչի, Զիւռ, Բիթլիկենի (Թանթրիկենի), Հաղարձի, Ղաթի, Գերեմարի, Տիւղնի, վայրենի Ետամանի, Կեչի: Հմուտ անտառապահն պիտի ուսումնասիրել տալ այդ ամենը և նրա առաջարկած ծրագրով արդիւնահանել այդ բազմաթիւ ծառերը:

բ) Կալուածքում կան հանքեր՝ պղինձ և երկաթ ապրայուցում, ուրիշ հանքեր ենթադրական, անհրաժեշտ է հմուտ երկրաբան հրաւիրել և իմանալ նրանց չափն ու արժէքը:

գ) Կալուածքի վերայ ապրող գիւղացիները որ և է հողատիրական իրաւունք չունեն, անհրաժեշտ է անպայման դործին լուստեղեակ և բարեխիղճ անձ ունենալ վանքի և գիւղացոյ իրաւանց սահմանը որոշելիս, և ապագայի համար վնասակար կարգադրութիւններ չանել:

դ) Հողերը վանքի հետ մաս ունեցող Բաշէտուկ-Մելիքով ազնուականների հետ լա-

ժանելիս, ոչ մի կերպ չպիտի համաձայնուել, որ նոքա ստանան կալուածքի սրէէ մասի մի ամբողջական հատուած, որովհետեւ կալուածքի յատկութիւնը այնպէս է, որ վանքը ամեն տեղ էլ մաս պիտի ունենայ: Օրինակ Լօրուտը ունի ամենալնտիր վարելահողեր. Շամուտի մօտ է ամենաթանգ չամի անտառը, Աթանի ամառուայ արօտատեղիք ընարագոյն են: Կաղնուտ անտառի ընդարձակ և օգտաւէտ մասերը ցրուած են՝ Արիաթալայ, Զադիտներ, Սարբաթալայ, Զաթինդաղ և Սոթ կոչուած տեղերում: Այս կտորներից մէկից կամ միւսից զրկուած լինելը կարող է ազագայում վանքի համար վնասակար լինել:

Այս տեղեկագիրը գրուած է 1895 թուի Հոկտեմբեր ամսում և իբրեւ պաշտօնական թուղթ ներկայացրած Սինօգին, հարկու ոչ այս ձևով: Գանձարանի հետ վեճը վերջանալուց յետոյ, երբ վանքն ու յիշեալ Բաշէտուկ-Մելիքով ազնուականները անվիճելի սեպհականատէրեր են 14000 դեմեաթին, ըստ մեծի մասին անտառածածկ, ընտիր հողերի, որից 10500 դեմեաթինը վանքինն է, և երբ այդպիսի հարստութիւնն այլևս չի գտնուում անշահադործելի պայմաններում, այլ երկաթուղու շնորհիւ, ամենայաջող պայմաններում, այդպիսի մի կալուածք արժանի է ոչ թէ այսպիսի թեթեւ վեր ի վերոյ նկարագրութեան մի քանի օրով արագ կերպով կտտարուած, այլ լուրջ և բազմակողմանի ուշադրութեան: Ապասելով և յուսալով որ մի օր կկատարուի այդ գործը, յոյս ունենք ընդհանուր ծանօթութեան համար մեր համառօտ տեղեկագիրն էլ անհետաքրքրական չի նկատուիլ:

Մեսրոպ Վարդապետ

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ ԼԵՐԱՆ ՍՐԲԱՎԵՐՆԵՐԸ.

1. ԻՆՆ սրբոց գերեզմանք ի Թորդան. — Թորդան գիւղ Սեպուհ լիւանց Արեւմտախորամի կիկնայ. երգնկայէ 7 ժամու հետ աւորութեամբ 40—50 տունէ, բաղկացեալ հայարնակ գիւղ մը շինուած գեղատեսիլ բլրակի մը կողքին վրայ: Հոս բոլորովին անվճար փիճակի մէջ է համայն Հայաստանայց աշխարհի սրբապայքերէն ամենէն վեհաւորը և նուիրականը կոչեցեալ ինն «Երեմիայի» գանձարան հրաշալի և աննման, որ կը պարունակէ զմասն ցանկայի նշխարաց սրբոց Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին և սրբոցն Վրթանիսի, Յուսկան, Գրիգորիսի, Դանիէլի, Խաղայ, Տրդատայ արքայի, Աշխէն Տիկնոջ և Խոսրովիկոյ արքայաքրոջ: Աշխարհի ամենէն ծայրահեղ սկեպտիկն ալ չէ կարող առանց հոգեկան սարսուռի մօտենալ այս պատմական հոյակապ շիրիմներուն, որոնք իրենց պարաւոր պատկառելի հնութեամբ որքան պերճախօս, նոյնքան գիւթիչ են և հետաւոր արամանոյշ անհուն խոհերու տակ կընկնեն ամեն այցելուի հոգին, որ սրտի տէր է և ունի ամենազոյն զգացում իր մէջ և առհասարակ անտարբերութեամբ բոլորովին մնամ չէ: Սոյն սրբապայք հին Բիւզանդեան ոճով կառուցուած է, ներքին և արտաքին տաճարներու բաժանումներով: Արտաքին տաճարը ունի ըստ սոփորականին երեք սեղաններ, իր պատերը քարուկիր են, իսկ ձեւերը առաջնորդ ծածկուած: Ներքին տաճարը ունի միակ մուտք մը, որ կը գտնուի արտաքին տաճարի աւագ սեղանի բնիկն տակ, ուր սոփորաբար փոխասացներու զբաղալը կը գրուի: Ներքին տաճարը համակ քարուկիր է, քառակամար և հետեւագէտ խաչաձեւ, որոյ վրայ կը բարձրանայ փասաւոր կաթն գիւղի մը բարձրադիր, ութանիստ վեղարաձեւ զաւթով վերջաւորուած: Աւելի միակ աւագ սեղան մը արեւելեան կամարին տակ կառուցուած, որոյ բնիկն տակ կը հանգչին ցանկայի նշխարք Տրդատայ արքայի և Աշխէն տիկնոջ: Կողմնական սեղաններ չունի իւր խաչաձեւութեան հետեւանօք, այլ անոնց տեղը ցածկիկ ներքնակամարներ

կան, որոց տակ կը հանգչին մնացորդք Խոսրովիկոյ և Դանիէլի: Հիւսիսային կամարին տակ կը գտնուի Վրթանիսի ս. շիրիմը, քարուկիր, կառուցուած քառակուսի կաթնգաձեւ, որոյ վերայ չորս սիւներու օգնութեամբ բարձրացրած է վեղարաձեւ զմեկ մը: Ասոր հանդիպակոց հարաւային կամարին տակ կը գտնուի համանման շիրիմ մը, որ կը փառարկի ս. Յուսկան: Իսկ սրբոց Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին Գերեզմանը կը գտնուի արեւմտեան կամարին հարաւախորամի ճշգիւ արտաքին սեղանի աւագ սեղանին տակ, այնպէս որ այցելու ուխտաւորը առաջին անգամ տեսնել կը հանգիստի ներքին տաճարը մտնելէ յետոյ: Գերեզմանին կողմնական ձեւը անշուշտ ներքին տաճարին մուտքը չը խափանելու համար եղած է: Շիրիմին ծարարապատկան ձեւը ճշգիւ Վրթանիսի և Յուսկան շիրիմներուն համապատասխան է, միայն թէ սա աւելի մեծ ու հոյակապ է: Սորա սնարին կը գտնուի Գրիգորի Աղուանից կաթնգիւղիկոյն շիրիմը, առանց կաթնգիւղիկի անշուշտ: Իսկ Խաղայ գերեզմանը կը գտնուի ներքին տաճարի հարաւախորամի կողմնական աւանդատան մէջ, ուր կը գտնուի նաեւ եկեղեցւոյ ս. աւագանը: Սոյն սրբապայք այս պաշտելի շիրիմները իւր մէջ ամփոփելէ զատ, ունի նաեւ ոսկեզօծեալ արծաթապատ տուփերու և խաչերու մէջ ձոխ հաւաքածոյ մը սրբոց մատեններու, մասն կենաց փայտի և լին և լին:

Գիւղը իրեն յատուկ առանձին եկեղեցի չունի, հասարակօրեայ եկեղեցական պաշտամունք արտաքին տաճարին մէջ կը կատարուին: Եկեղեցի քարուկիր, մասերը իրենց հը նութիւնը նոյնութեամբ անվճար կը պահեն, բայց մեծ կաթնգիւղիկի վեղարաձեւ մասէն, որ շուրջ 15 տարին եր յառաջ նորոգուած է խիտ ծարարօրէն և հաստատուն կերպով: Աւելի յարկածածուկ գտնիմ մ'ալ իւր հարաւախորամի, որոյ մէջ կը գտնուի արտաքին տաճարին զուօր, ինչպէս մի քանի եկեղեցական վանահայրերու շիրիմներ: Վանապատկան կառուածներ կը պատկեն, բայց պարտիկ մը, որ իւր կիցը կը գտնուի անմիջապէս և որուն մէջ կան մի քանի շիրիմներ վանապատ հիւղեցականաց պատկանեալ: Այս հիւղաւոր

վանք ի հնումն հաւանական է որ ունեցած ըլլայ հողային ընդարձակ կալուածներ, որոնք սեփականուած ըլլան թերեւս մի քանի տարիներ յառաջ՝ վանապահ ընտանեաց սերունդներէն, ինչպէս աւանդաբար կը յիշուի ցայսօր և որուն կենդանի օրինակը ներկայիս կը տեսնուի Սերովբէք և Քերովբէք անուանեալ պատմական վանուց կալուածներուն վերայ, որոնք շատ մօտաւոր ժամանակի մէջ լորաբաժին եղած են վանապահ—ընտանեաց բաժանեալ եօթն սերունդներուն մէջ, որք կը բնակին այժմ ի Քաւկէնի գիւղ:

2. Սերովբէք և Քերովբէք.—Սոյն հաշուար հնադարեան վանքը կը գտնուի Սեպուհ լեւանց Արեւմտեան անդնդախոր ձորերէն կազմուած գեղազուարճ ընդարձակ հովտի մը մէջ, երկուքէն ալ հաւասարապէս 2-ական ժամու հեռաւորութեամբ: Թորդանէն Մեծ Լուսաւորիչ գնալու ճանապարհին վերայ դրեթէ նոյնքան հեռաւորութեան մէջ կը գտնուի հայաբնակ Քաւկէնի գիւղը, վանուց հարաւարդմը՝ Սեպուհ լեւանց ստորտաւ: Սերովբէք և Քերովբէք երբեմն ունեցած է խիստ շէն ու բարգաւաճ վիճակ, հին գլուխակիր մատենաներու յիշատակարաններուն մէջ կը կոչուի եպիսկոպոսանիստ—աթուռ, որոյ հովանոյն տակ կը պատասպարուին եղեր բազմաթիւ ձգնաղջեայ միաբաններ: Այժմ միաբանութենէ իսպառ թափուր, ունի շատ անշուք և լքեալ վիճակ մը: Իր ընդարձակ հողային կալուածները, ինչպէս վերև յիշեցինք, անհատներու սեփականութիւն վարձած են՝ այնպիսի շահամու անձանց, որք իրր վանապահ գէթ հարկ եղած նորոգութեամբ անվըժար պահէին վանքը, որ խարխլած յոյժ վշտառիթ երեւոյժ մը կենեկացացնէ այսօր զգայուն այցելուին:

3. Մեծ Լուսաւորիչ.—Մեծահոգի այս վանքը Սեպուհ լեւան արեւմտեան կողին վերայ սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին ննջած աեղին վերայ կառուցուած է. հաշիւ մէկ քարընկեց հեռաւորութիւն ունի իւր ձգնարանէն և երկու քարընկեց Մանեայ այլէն, որուն մէջ կը գտնուի ս. Կուսին գերեզմանը քարուկիր: Այս կրկին ձգնարանները կը գտնուին յոյժ մեծազանգուած երկու վիթ-

խարի ապառաժներու առապար կողերուն մէջ: Տեղացիք աւանդաբար կը պատմեն թէ՛ ս. Լուսաւորիչ ձգնութեան գալու տունն առկալին Մանէ ս. Կոյսը կենդանի եղած է, որով նա ստիպուած իր յատուկ ձգնարանը ունեցած է, բայց ս. Կուսին մահէն յետոյ, որ չէ յապաղած, իւր ձգնատեղին Մանեայ այլը ըրած է: 1895-ի հանրաժանօթ գէպքերուն բարբարոս ձեռքեր վանքին բոլոր շէնքերը քանդեր, աւերակներու շեղծակոյտերով շրջապատեր են իւր հիւսքանչ ս. տաճարը, որ նոյն առթիւ սրբապղծուած՝ կը մնայ ցարդ անաէր անաէրունջ:

Տասն և հինգ երկարաձիգ դարերու ընթացքին մէջ իր պերճաւոր ճոխութիւնը առաւել կամ՝ նուազ պահող այս երկցս նուիրական վանքը տասն և իններորդ լուսաւորեալ դարուն վերջացած տարիներուն մէջն է, որ այս օրինակ խժողով աբարքի մը կենթարկուի, թերեւ մեր ծովացեալ մեղքերու բազմութեան հեռանօք: Եկները հիմնայատակ կործանուած, ս. տաճարին մեծ կաթուղիկէն քարուքանդ եղած, ներքին սիւններու խոյակները փշրուած, դուռը խորտակուած, վայրի գաղանաց առջև բաց մնացած է բոլորովին: Տեսնել այս ամէնը ու չը յուզուիլ ու չը լալ անհնարին է: Ամենամեծ բարբարոցութիւն պէտք է համարուի, որ բարբարոսները ս. տաճարի ընդհանուր շէնքին խնայած են, ոչ առ ի զթոյ՝ այլ հաւանականաբար ինքզինքնին խնայած ըլլալու համար, որովհետև յոյժ անհնարին գործ էր այդ ընդարձակ հնօրեայ քարուկիր շէնքը քանդելը, որուն ամենափոքր յետին փշուրը գիտէ քաջ կուռիլ երկաթին հետ ու զիւրաւ խորտակել զայն:

Սոյն սրբավայր ալ ունի ներքին և արտաքին տաճարներ: Արտաքին տաճարը ունի միակ աւագ սեղան մը, որոյ բեմին տակ կը գտնուի կամարակապ ընդարձակ մուտք մը՝ որ կառաջնորդէ այցելու ուխտաւորը ներքին տաճարի միջին մատրան մէջ, ուր ցածկիկ բեմի վերայ բարձրացած է միայն վեմքար և որոյ մէջ՝ հիւսիսակողման որմին առջև, կը գտնուի ս. Գրիգոր Լուսաւորչի երկցս պաշտելի ս. գերեզմանը, որու վերայ բարձրացած էր երբեմն քարուքանդ եղած հոյակապ կաթուղի-

կէն, որուն թողած բացուածը այժմ ատար-
ձով ծածկուած է, ու գերեզմանը անձրեւէ ու
ձիւնէ պատարարելու հոգածութեամբ:

Ներքին տաճարի հիւսիսային կողմնական
մատուռին անցքը կը գտնուի արտաքին տա-
ճարին մէջ, իսկ հարաւակողման մատուռը
ներքին անցքով մը կը հաղորդակցի միջին
մատրան հետ: Ճշդիւ ու գերեզմանին շրջագծով:
Կողմնական մատուռներն ալ սեղանէ զուրկ
վէմ—քար միայն ունին ցածկիկ բեմերու վե-
րայ: Քարուկիր մատուռիկ մ'ալ կառուցուած
է Բարեհաճ անուանուանեալ աղբեր վերայ, մօտ
ս. Լուսաւորչի անձնական ձգնարանին: Բարե-
բաղդապէս սա ալ բոլորովին անեղծ մնացած
է: Սոյն հրաշափառ վանուցս շուրջը կը զըտ-
նուի, ընդարձակ տարածութեան վերայ՝ Սոճիի
(չամ) և Զրթիի ծառերէ բաղկացեալ թաւա-
խիտ անտառ մը, որ վանուց սեփականութիւնն
է և որու դարաւոր ծառերը՝ անպաշտպան,
հսկողութենէ զուրկ մնացած ըլլալուն պատ-
ճառաւ, շրջակայ գիւղացիք անխնայ ջարդե-
լով Երզնկա վաճառելու կը բերեն:

250—300 օտ. լիւրայի գումար մը կհար-
կաւորի թէ այս և թէ ուրիշ մէկ քանի
աւերակ դարձած վանքերու (որոց վերայ
ունիմ գրել) անհրաժեշտ նորոգութեաց
գործածելու և, զանոնք վերստին բնակելի
դարձնելով, վանապահներու յանձնելի վիճա-
կին մէջ դնելու նպատակին համար: Եթէ ոչ
քիչ ատենէն ասոնք բոլորը հանգած վանքե-
րու զժբաղդութիւնը պիտի ունենան տեղա-
կան ոյժերու բացարձակ անդոյութեան պատ-
ճառաւ:

4. Աւագ վանք.—Սեպուհ լեռանց շրջ-
թային մէջ կը գտնուի: Սա ըստ աւանդու-
թեան առաքելաշէն է, հիմնուած յանուն ա-
ռաջին լուսաւորչաց աղգիս՝ ս. Թադէոս և Բար-
դուղիմէոս առաքելոց: Այս վանքն ալ հանրա-
ծանօթ զէպքերու աստեւ կողովաւորած է և
բացի իւր կրկին ս. տաճարներէն, մնացեալ շէն-
քերը ամենամեծ մասամբ քարուքանդ ըլլալով
անբնակելի դարձած է: Այժմ սկսած է բնակե-
լի դառնալ մի քանի սենեակներու նորոգու-
թեամբ: Այս վանուց վանապահութիւնը դա-
րերէ ի վեր Բրոխորոնեանց բաղմանդամ ցեղին
վերապահուած է: Իր վերջին վանահայրը

Վարդան վարդապետ (շուշաակ) Բրոխորո-
նեանց՝ հանրածանօթ զէպքերու առթիւ Կ.
Պոլիս աքսորանաց մէջ կը գտնուի, ուր ս.
Փրկչի Աղգ. հիւանդանոցի մատրան քարոզիչ
կարգուած է:

Այս վանքն ունի երկու քարուկիր տա-
ճարներ՝ յանուն ս. Աստուածածնի և կրկին ս.
Առաքելոց—վեհաշուք, սքանչելի, որոց շուրջ
ուրեք ուրեք կամարակապ փոքրիկ քարուկիր
խցիկներ շինուած են բաւական թուով, որոնք
անշուշտ ի հնումն ձգնարաններ եղած ըլլա-
լու են: Ս. տաճարները, ինչպէս անոնց փայ-
տաշէն քանդակադարձ զոները՝ որոնք միւս-
ներու հնութիւնը ունին, անվթար կը մնան:
Նոյնպէս Բալանէ յաջողած են աղատել շատ
մեծ թանկագին հնութիւն մը՝ Ղեկաթափ ա-
նուանեալ, որ պատմական հօգտի ունի: Զե-
նոր Փլակացի պատմիչը կը յիշատակէ երկու
գոհարակեր, զորոնք Փրկիչը Լուսաւորչի ըն-
դունած է Ղեկաթիս արքեպիսկոպոսէն. այս
հնութիւն այդ երկու ակերէն մին ըլլալ կը
կարծուի: Սոյն վանք թէ և ունի բաւական
ընդարձակ մշակելի և անտառապատ հողային
կալուածներ, սակայն անբաւական են վանա-
պահ ընտանեաց ապրուստին: Նորոգութեան
շատ մեծ պէտք ունի, որով և հետեւապէս ար-
տաքին նպաստի կարօտ է անհրաժեշտապէս՝
ըստ կարի շէն վիճակ մը ստանալու համար:

5. Կայիիոսի ս. Յակոբ.—Սեպուհ լե-
ռանց շրջալի մէջ, Երզնկայի դաշտին տիրող
բարձրալիք գագաթի մը գեղատեսիլ լեռնա-
դաշտին վերայ կառուցուած է. Եկեղեցաց դա-
ւառին կանգուն ինն վանքերէն մին է, որ
այժմ աւերակաց կոյտ մը կը ներկայացնէ՝ բա-
ցի իր քարուկիր, հնաշէն, հոյակապ ս. տա-
ճարէն, որու փառաւոր կաթողիկէին արտա-
քին սրբատաշ քարերը բարբարոս բիրտ ձեռ-
քերը քանդելու յաջողած են: Ունի բաւա-
կան մշակելի վարելահողեր, զորոնք մշակելու
համար վանքին մէջ վանապահ մը ունենալ
պէտք է: Առ այժմ հարկ տեսնուած է քիւրտ
ընտանիք մը մշակ—վանապահ դնել մէջը,
վանքը և իր հողերը կորստեան չը մասնուե-
լու համար, և սակայն թշուառական քիւրտը
առ ի չգոյէ պատապարանի ներքին տաճարը
իրեն բնակատեղի ըրած է, իսկ արտաքին տա-

ճարը իր անասնոց ախուռ, որուն մէջ տղբա-
կոյտի ահադին դէպ մը բարձրացուցած է:

Այս ինչպէս և զաւարտիս միւս բոլոր
վանքերը առաւել կամ նուազ՝ ամէնն ալ նո-
րոգութեանց կը կարօտին:

Առաջնորդ Երեզայի
Դանիէլ վարդ. Յակոբեանց

ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ Է ԿԻՉՆՆԵՐԻ
ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ.

Արարտի մայիս — յունիս համարի առաջ-
նորդողում Կ. Վ. նպատակ է դնում պար-
զարանել պատմական տեսակէտից քրիստոնէու-
թեան իսկութիւնը, նրա էականն ու մնայու-
նը՝ ծանօթացնելով պրոֆ. Հառնակի «Քրիս-
տոնէութեան իսկութիւնը» գրքի հետ՝ որ
շատ անտեղի և մոլորանդ յարձակումների
ենթակայ եղաւ և, դեռ մի տարի չլրացած՝
արդէն 5 հրատարակութիւն է տեսել, մօտ
25000 օրինակ տարածուած է:

Միայլ կարեւոր վէճ, որ բաւական ժամանակ
է տեւում է, արժանի է նոյնպէս ոչ պակաս ու-
շադրութեան, մանաւանդ որ վերև յիշուած
ինդրի հետ սերտ կապ ունի Կ. Վ. ի գրած
ինդրը մի այլ կողմից պարզաբանում է և
նոյն պրոֆ. Հառնակի մի ուրիշ նորադոյն
գրուածքի նիւթ է դարձել: Դա իսկապէս մի
կենսական ինդր է աստուածաբանութեան
համար. ամէն կողմից վաղուց ի վեր լսելի են
ձայներ, նշանաւոր գիտնականներ անդամ
(Պաուլ դ' Լադարդէ) դուչել են և դուչում են.
«Աստուածաբանական ֆակուլտետն այնպէս
ինչպէս որ նա այժմ կայ, իրաւունք չունի միւս-
ների կողքին զոյութիւն ունենալու. նրա շրջա-
նը խիստ սահմանափակ է, նա կամ պէտք է փի-
լիսոփայական ֆակուլտետին միանայ, կամ ընդ-
հանուր կրօնների պատմութեան ֆակուլտետ
դառնայ (Allgemeine Religionsgeschichtliche
Facultät), որի մէջ բուդդայականութիւնը, մահ-
մեդականութիւնը և այլ կրօններ նոյնչափ ու-
սումնասիրութեան նիւթ պիտի լինեն, նոյն-

չափ դասախօսութիւն, որչափ քրիստոնէականը»:
Աւելի չափաւորները պահանջում են միայն
մի կամ մի քանի ամբիոն աստուածաբանա-
կան ֆակուլտետում յատկացնել ընդհանուր
կրօնների պատմութեան: Յայտնի է, որ այս
շարժումները պատճառ դարձան Հոլլանդիա-
յում աստուածաբանական ֆակուլտետների
վերացնելուն. այլ երկիրներում օրինակ Ֆրան-
սիայում, սպասւում է նոյնը, որից երևում
է որ ինդրը լուրջ կերպարանք է ստանում:

Այս ինդրի մասին պրոֆ. Հառնակ մի
ձուռ խօսեց օգոստոսի 3-ին Բերլինի համալ-
սարանում, իբրև համալսարանի այժմեան տե-
սուչը*, որ 5 օրուայ մէջ արդէն տպագրուած
հազարաւոր օրինակներով տարածւում էր.
Ճառի վերնագիրն է. «Աստուածաբանական ֆա-
կուլտետների նպատակը և ընդհանուր կրօն-
ների պատմութիւնը»**:

Հառնակ նախ մէջ է բերում համառօտ
կերպով հակառակորդների 3 հիմքերը. ա.
կրօնները ներկայացնում են մի սանդուխտ, ա-
սում են նորա, այդ պատճառով անհրաժեշտ
է բոլոր աստիճաններն ուսումնասիրել, բոլոր
կապակցութիւնները պարզել, այն միջոցներն
ըմբռնել, որոնցով աղբերը կրօնը բարձրացնել
են ձգտել: Այս տեսակէտից կարող է շատ
իրաւացի թուալ պահանջը և միայն մի կրօ-
նով դրադուելը մի անիմաստ կրճատումն: Բ.
Բոլոր կրօնները կարելի է միմիայն միեւնոյն
պատմագիտական եղանակով ուսումնասիրել, որ
կամայականօրէն կրճատուելու ենթակայ չէ.
Ինչպէս որ այդ պատմագիտական եղանակը ոչ
մի ժամանակական սահման չէ ճանաչում,
այնպէս էլ անցնում է մի ազգակից նիւթից
դէպի միւսը, առանց որևէ ստիպման. նա չի
ճանաչում առանձին առանձին անդամներ, այլ
միայն կապակցեալ միութիւնների, շղթաներ:
Քրիստոնէութիւնն ևս նոյն եղանակով պիտի
ուսումնասիրել, ուրեմն կապակցուած միւս
կրօնների հետ: Գ. Վերջապէս, հեթանոսների

* Գերմ. համալսարաններում, ինչպէս յայտնի է
սխալը մի քանի է ընթերցում, հերքով, այս կամ այն
ժախրչեցի ուսուցիչներից:

** Die aufgabe der theologischen Facultäten und
die allgemeine Religionsgeschichte. A. Harnack. Giessen.
1901.

մէջ առաքելութեան գործը կատարելու համար նոյնպէս խիստ կարեւոր, մինչև իսկ անհրաժեշտ է բոլոր հեթանոսների կրօնները հիմնովին խմանալ, ուսումնասիրած լինել:— Ահա այն երեք զլխաւոր հիմունքները, որոնց պահանջմամբ այժմեան աստուածաբանական ֆակուլտետները պէտք է վերադասել և ընդհանուր կրօնների մի ֆակուլտետ կազմակերպել:

Կաշխատանք այժմ, Հատնակին հետևելով շատ անգամ բառացի թարգմանելով ցոյց տալ յիշեալ երեք առարկութիւնների սխալ լինելը և այն հիմունքները պարզել, որոնց համաձայն աստուածաբանական ֆակուլտետը պիտի կազմակերպւած լինի այնպէս, ինչպէս ներկայումս:

Ամենից առաջ պէտք է ինկատի ունենալ, որ որեւէ ազգի կրօնի ուսումնասիրութիւնը ամենամեծ դժուարութեամբ կարելի է, մինչև իսկ անհնար է, բաժանել նորա պատմութիւնից, որի մէջ մանուկ են լեզուն, գրականութիւնը, ընկերական և քաղաքական գրութիւնը:

Միայն կրօնը իբրեւ մի առանձին ամբողջութիւն ուսումնասիրելը կլինէր մի այնպիսի պարզամտութիւն, ինչպէս օրինակ ամբողջբոյսի փոխառէն, նորա արմատը կամ կատարը միայն ուսումնասիրել: Ի՞նչպէս կարելի է օրինակ մի ազգի կրօնը առանց նրա լեզուին ուսումնասիրել, չէ՞ որ մասամբ լեզուն է կրօն ստեղծում և լեզուի պատմութեան մէջ է արտայայտւում կրօնի պատմութիւնը: Ոչ ոք չէ կարող ուրանալ, որ մի ազգի քաղաքական գրութիւնը նրա կրօնական գաղափարների և ծէսերի կազմակերպութեան համար վճռական նշանակութիւն է ունենում: Պէտք է ուրեմն աստուածաբանական ֆակուլտետը վերադուէ՞ ընդարձակօրէն լեզուաբանութեամբ և պատմութեամբ, ուրիշ խօսքով այն, ինչ որ փիլիսոփայական ֆակուլտետի գործն է, պէտք է այն աստուածաբանութիւնը կատարէ և վերջապէս մի՞թէ այն ժամանակ աստուածաբանական ֆակուլտետը խիստ ընդարձակ չէր լինի: Իսկ եթէ այդտեղ միայն կրօնների պատմութեամբ, առանց լեզուի և պատմութեան, զբաղուել է առաջարկուում— զառչ թէ զիտութիւն կդառնայ այլ անօգուտ զիլետաանութիւն: Առանց այն էլ աստուածաբանութեան

սահմանը բաւական ընդարձակ է և, եթէ աւելի ընդարձակուի, նա չպիտի կարողանայ այլ ևս իւր պարտաւորութիւնները հեշտութեամբ ու լաւ կատարել, այն ինչ այժմ Յոյն և Եբրայական լեզուաբանութեան հետ սերտ կապուած, այլ կրօնների յարաբերութիւնը քրիստոնէութեան հետ պարզելով այնքան, ինչքան կարեւոր է, և կրօնական ու պատմական հետախուզութիւնը միաւորած պահելով՝ նա ոչ մի պատմական զիտութիւնից յետ չէ մնում: Ընդհակառակը, վստահօրէն պնդել կարելի է, որ նա իւր սահմանում իրեն ազգակից զիտական զխցիպիւնների համար օրինակելի գործեր է կատարել:

Ուսումնասիրութեան պատմական եղանակի կամայական կրճատման, միայն մի կրօնով զբաղուելու մասին խօսք լինել չէ կարող, որովհետև այս այն կրօնն է, որի սեպհականութիւնը ս. Գրքն է, որի պատմութիւնը անընդհատ 3000 տարի է բովանդակում իւր մէջ, որը այսօր ևս իբրեւ Կենդանի կրօն ուսումնասիրուել կարող է: Նա այնպէս է գերազանցում այս բոլորով բոլոր մնացած նման երկույթներից, որ մարդ համարձակ ասել կարող է, ով այս կրօնը չէ ճանաչում, նա ոչ մի կրօնի ծանօթ չէ, իսկ ով այս կրօնը իւր պատմութեամբ հանդերձ գիտէ, գիտէ բոլոր կրօնների պատմութիւնը: Ամենից առաջ նրան է պատկանում ս. Գրքը—այդ Հին դարերի, Միջին դարի և դեռ այսօրուայ, թէ և ոչ հրապարակի վրայ, ինչպէս առաջ, զիբքը: Ի՞նչ են Հոմերոսը, Վեգաները և Ղուրանը ս. Գրքի հետ համեմատած, որի բովանդակութիւնը անհասանելի է, որից իւրաքանչիւր դար իրեն կարեւոր մի նոր կողմ է գտել և որ այսօր դեռ այնքան նոր է, որքան հազարաւոր տարիներ առաջ:

3000 տարուայ պատմութիւն է այստեղ թագնուած, ի հարկէ թուերն ըստ ինքեան շատ բան չեն նշանակում. Եզիպտոսը, Հընդկաստանը և Զինաստանը կարող են աւելի երկար ժամանակից խօսել, տարբերութիւնն այն է, որ այստեղ կրօնի պատմութիւնը մի և նոյն ժամանակ ամբողջ պատմութիւնն է ներկայացնում: Հին Կտակարանի կրօնը սկիզբ է առնում իբրեւ մի միամիտ ազգային կուլտ

և աստիճանաշար դարգանալով Սաղմոսերգուի կրօնը դառնում: Ով որ այս դարգացումը հետախուզելով, քրքրելով խորը մտածելով և խիստ պատկերացնելով ուսումնասիրել է, նա այլ ևս կարիք չունի այլևայլ կրօններ ուսումնասիրել՝ իմանալու համար, թե ինչպես է դարգանում կրօնը, և կրօնի պատմութիւնը ինքն ըստ ինքեան պարզ կլինի նորա համար: Այս կրօնի պատմութիւնը կարող է միւսների աեղը բռնել, մինչև անգամ աւելին՝ կասկե՞նք՝ ոչ թէ աստուածաբանը կարիք ունի մի կրօնների պատմաբանի, այլ սա նորան: Հին Կտակարանի կրօնի պատմութիւնը հասկանալի է կացուցանում միւս կրօններին վերաբերեալ շատ և շատ խնդիրներ, որոնք առանց նորան անլուծելի կմնային: Այս կրօնի պատմութիւնը լեզու է տալիս անցած դնացած հին կրօնների աւերակներին և նրանց արձաններին կեանք ներշնչում:

Բայց այս բոլորը դեռ միայն նախապատմութիւնն է, նոր հանդէս են դալիս նոր Կտակարանն ու քրիստոնէութիւնը: Սա կրօնի պատմութեան երկրորդ աստիճանն է, որի վրայ բոլոր հին երեւոյթները դարմանալի կերպով կըրկնուում են: Վերջէք օրինակի համար արեւմտեան կաթոլիկութիւնը միջնադարի հետ միասին և քննեցէ՛ք ուշադրութեամբ, զուք կըզանէք, որ ոչ մի կրօնական վարդապետութիւն, ոչ մի ծէս չկայ պատմութեան մէջ, որ այնտեղ իրեն զուգահեռականը չզանէ, ոչ մի կրօնական արամադրութիւն, սկսած խոնարհադոյն և քնքշադոյն անձնուիրութիւնից զէպի սրբութիւնը՝ մինչև իշխանասիրական ծայրագոյն տենչը, որ այնտեղ իւր ներկայացուցիչը, այո՛, մինչև իսկ պատուէրներն ու օրէնքները չունենայ: Ամբողջ կրօնի պատմութիւնը իւր երեւոյթների հեռեականութեամբ կըկնուել է և ձեւաւորուել կաթոլիկութեան մէջ: Ով որ ուզում է, ստիպյն, իմանալ թէ ինչ կապակցութիւնների մէջ հարող է մտնել կրօնը գիտութեան, աիեղբարագիտութեան, բարոյագիտութեան, քաղաքականութեան և արդարագատութեան, քաղաքատնտեսութեան հետ, թող ուսումնասիրէ Որիդինէս, Ոգոստինոս, Թովմաս Ա. քուինացի և Շլայերմախեր, աւելի մեծ աստուածաբաններ չի կարելի գըտ-

նել: Գրիգորների և Իննոկենտիոսների պատմութիւնը պարզում են կրօնի և քաղաքականութեան կապը: Այս բոլորից յետոյ ի՞նչպէս կարող է մի եկեղեցական պատմաբանի մտքովն անցնել, թէ մինչև անգամ նա ամենամեծ հետաքրքրութիւն էլ ունենայ կրօնի համար՝ Բաբելոն, Հնդկաստան, Չինաստան, կամ Նեղրբերի և Պապուականների մօտ գնալ: Եւ որ զլիւաւորն է, վերջապէս, այստեղ նա իւր առաջ ու շուրջը տեսնում է կենդանի կրօնը, որից միայն կարելի է ճշմարիտ հաստատուն ըմբռնումն, ճանաչողութիւն ձեռք բերել: Յայանի է վաղուց «քիօլօգի»ից և լեզուադիտութիւնն էլ նորերս հաստատեց, որ մարդ միայն կենդանի օրդանիսմը ճիշտ կերպով հասկանալ կարող է: Եթէ քրիստոնէութիւնը համեմատենք էլ միւս կրօնների հետ, կտեսնենք, որ նա ամէնից բարձր է կանգնած և քննութեան դէմ բաց ծակատցոյց տալ կարող է, ոչ նրա համար, որ հետախուզողները քրիստոնէաներն են, այլ որ նրա մէջ են հանդէս դալիս կրօնական կեանքի ամենահարուստ և ամենարդմագան ձեւերը:

Գնանք մտքով Ֆրանսիացի մի գրչի հետ Lourdes, այնտեղի հրաշք վնարող Չերմեռանդութիւնը զխուելու համար, ապա մանկեք մի աւետարանական պատարի տուն, ուր Լուութերի և Շլայերմախերի աւանդութիւններն են իշխում: ուսումնասիրենք ուս ժողովրդի Չերմեռանդութիւնը, ինչպէս այն Տալատոյն է նկարագրում իւր զիւղական պատմութեաների մէջ, և նրա կողքին զնենք մի ամերիկացի Պուրիտան կամ վրկութեան բանակի մի սպայ: Անշուշտ Բուզդայականութիւնն ու Իսլամն էլ ունին նման երեւոյթների, ստիպյն այն, ինչ որ մենք մեղ մօտ հաստատ իմանալ կարող ենք, այնտեղ, և այն էլ ամենայտջող զէպըում, անհաստատ է: Քրիստոնէութեան շատ բարձրագոյն և լաւագոյն Չերմեռանդութեան տիպերը պակասում են այնտեղ, այն ինչ ընդհակառակն ասել չենք կարող: Մինչև անգամ կատարի զերւիշներն ունեցել են բոլոր շրջանների եկեղեցական պատմութեան, մինչև իսկ նորի մէջ, իրենց նման երեւոյթը:

Ստիպյն այն հանգամանքը, որ քրիստոնէութիւնը բոլոր միւս կրօնների աեղը բռնել

կարող է և ահագին նիւթ տալ ուսումնասիրութեան, զեռ բոլորը չէ: Հէնց միայն նորա համար աստուածաբանական ֆակուլտետները պիտի մնան իբրեւ քրիստոնէութիւն ուսումնասիրող կեդրոններ, որովհետեւ քրիստոնէութիւնը իւր մարմուր ձեռով ոչ թէ մի կրօն է այլ կրօնների կողքին, այլ նա իսկական կրօնն է: Սա կրօնն է, որովհետեւ Յիսուս Քրիստոսը ոչ թէ մի վարդապետ է միւսների մօտ, այլ նա է իսկական վարդապետը, որի անձնաւորութիւնն իսկ կազմում է աստուածաբանական ուսման բովանդակութիւնը, որին իւր աշակերտները Փրկիչ ընդունեցին և իրենց նրա շնորհիւ փրկուած, և այնպէս քարոզեցին ամենուրեք: Սա մի երեւակայութիւն չէ, այլ մի անընդհատ գործող իրականութիւն, ուստի և չկայ մարդկութեան համար աւելի նշանաւոր բան, քան այս, և շատ իրաւացի բան է այս կրօնին իւր արժանաւայել տեղը տալ զիտութեան միւս ճիւղերի մէջ, որովհետեւ սա է մարդկութեան ամենաթանգագին և ամենասուրբ գանձը, որ նրան բնութիւնից բարձրացնում է, իսկական ազատութիւնն ու եղբայրութիւնը հաստատում և նրա առաջ մի բարոյական անփոփոխ նպատակ դնում:

Աստուածաբանական ֆակուլտետների նըպատակն է այդ բարձրագոյն բարիքը զիտութեան մէջ և զիտութեան միջոցներով պահպանել, նրա մարմուր մնալուն հսկել, թիւրիմացութիւնների առաջն առնել և նրա պատմական յայտնի ընթացքը պարզ հասկանալի կացուցանել: Դրանով նոքա ընդհանրապէս կրօնով են զբաղուած լինում և պէտք է մերժեն երկրի բոլոր կրօններով զբաղուելու ծանր բեռն առնել իրենց վրայ:

Թող ինդոլոգները, արաբիստները, սինոլոգները ևւն, բարեմտաբար զբաղուեն նաև այն ազգի կրօնով, որի լեզուի և պատմութեան ուսուցման նոքա նուիրել են իրենց՝ տեղեկացնեն դասախօսութիւններով ու գրքերով նոցա մասին, աստուածաբանական ֆակուլտետը մեծ շնորհակալութեամբ կօգտուի նոցանից, ինչպէս մինչև այժմ արել է:

Եր. Ա.

ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԲԱՐԲԱՌԻ.

(Շարունակութիւն ևւ վերջ)

Ե. Բայերու խնամրհումը.

61. Բայերուն կազմութեան վրայ խօսիլ սկսելէ առաջ հարկաւոր է տալ էական բային խոնարհման ցուցակը, որ հետեւեալն է.

Ներկայ—ըմ, ըս, ա, ընք, ըք, ըն.

Անկ.—ի, իր, աք, ինք, իք, ին.

Կատ.—իշայ, իշար, իշար, իշանք, իշար, իշան.

Հրամ.—իշ, ինիշ մըտ, ինիք, ինիք վըտ, ինիշ մըտի.

Անորոշ ապառ.—կինիւ, կինիւ, կինի, կինիք, կինիք, կինիք.

Որոշ, ապառ.—իւնիւնք ըմ, իւնիւնք ըս, իւնիւնք ըք, իւնիւնք.

Անցեալ—իւնիւնք ի, իւնիւնք իւնիւնք.

Ստոր.—իւնիւ, ինիւ, ինի, ինիք, ինիք, ինիւ.

Դերբայ.—իւնի, իւնիւնք, իւնիւնք, ինի, ըլած, ըլած.

Ասոնց կազմութեան համար երկար բացատրութիւններ տալ հարկաւոր չենք գտնել, որովհետեւ յաջորդ կանոնները պէտք եղած բացատրութիւնները պիտի տան:

62. Ղարաբաղի բարբառին մէջ սահմանական ներկան ուսումնայ դրական լեզուին նման բաղադրեալ ձեռով է և երկու գլխաւոր տեսակ ունի, որոնք բունով միայն կը զանազանին իրարմէ:

Առաջին տեսակին բունը կը կազմուի աներեւոյթին վերջաւորութեան տեղ դնելով գրականին նման ուն, որուն տեղ աւելի դործածական է սղեալ ըմ, քիչ անգամ նաև աւ. այսպէս՝ խօսալ՝ խօսիլ աներեւոյթէն կ'ստանանք խօսաւ, խօսաւ և խօսաւ ներկայաբունները: Աւերջներ (աւ) դործածական է Խաչենու հարաւային կողմի բարբառներուն մէջ. մինչդեռ հիւսիսային Խաչեն կը դործածէ ուն ձեւը. իսկ Վարանդա և այլուր արագ խօսակցութեան մէջ ըմ:

Երկրորդ տեսակին բունը կը կազմուի աներեւոյթին յ յանդին տեղ դնելով ս ձայնը. այսպէս օր. հնիւ, մնիւ, ըպիւ, ըպիւ, ըպիւ, ըպիւ, ըպիւ ևւն բունները: Սոյն իս, ես, աւ մասնիկները ուրիշ բան չպիտի ըլլան, բայց եթէ դրականին իս մասնիկը՝ ըպիւ, ըպիւ, ըպիւ, ըպիւ, ըպիւ ևւն ձեւերուն վրայ: Այնպէս որ ներկայի երկու բուններն ալ բնապէս կը ներկայանան մեզի երբև պարզ ներքայականներ, առաջինը ծանօթ ուն և երկրորդը իս մասնիկով: Ներկայի այս երկրորդ տեսակը դործածական է Վարանդա և Դիզակ գաւառներուն մէջ՝ նախորդ ձեւին հետ միասին:

79. Կրաւորական ըայերը ներգործականն էլ, իւ վերջաւորութենէն առաջ կը ներմուծեն վ մասնիկը. օր. կնրվիլ կամ կնրվիլ, սիրվիլ կամ սիրվիլ ևւն. և ասոր համեմատ ալ ամբողջ ըային խոնարհումը. ինչպէս սիրվիլ ըմ, սիրվիւ ըմ, սիրվիւ ի, սիրվիցա կամ սըրվիցի, սըրվիւնի ըմ, սըրվիւնցոյ ի, սիրված ըմ, սիրված ըմ ըլալ, սիրված ի ըլալ, մոռնացված ի ըլալ ևւն ևւն:

80. Անցողական ըայերը կը շինուին ցնէլ մասնիկով կամ քալ ըայով. օր. սիրցնէլ, սիրցնիւ ըմ, սիրցնիւ ի, սիրիցնիւն ըմ, սիրիցնիւն ի, սիրցի, կամ սիրցուցի, սիրցուցեալ, սիրցուց, սիրցի ևւն:

81. Բացասական ըայերը կը կազմուին մինչև այտեղ յիշուած ձևերուն վրայ աւելցնելով նախդիր և կամ վերջադատ վրէլ. այսպէս կնրվիլ ըմ, կնրվա ըմ, կնրվի ի, իսիրիցե, սիրիցե վրէլ, կրքնիւն ըմ, կնրալ ըմ, կրքնցոյ ըմ ըլալ, կնրած ըլալիս պիտի, ըմ քնիլ, քոլ իկնի, քոլ կնի վրէլ, իմնիւս ի, ըրկիւս վրէլ, իմնի քնիլ, ըլնալ ըմ, իսնիւն վրէլ, քալ ի ևւն:

Արգելականը կը կազմուի սնեքնայթիւն վրայ դնելով եղանիւն համար մրէր (մի), իսկ յոքնակիւն համար մրէր (մի-ք). այսպէս կյոռալ մրէր, սիրէլ մրէր, մըռնալ մրէր, մըռնալ մրէր, կընրվիլ մրէր, իյնալ մրէր ևւն:

2. Անիոնիոնիւն ըառեր

82. Անիոնիոնիւն ըառերը (նախադրութիւն, մակըայ, շաղկալ, ձայնարկութիւն) ըառարանական գործ է. ուստի մենք ալ այս տեղ ասոնց այբուբենական մէկ ցուցակը դնելով կը բաւականանանք:

83. Նախադրութիւն և մակըայ.

անշաղ հաղիւ թէ

անալ առջնը, նախ քան

առաջը միտարէնը, տեղը

քոլ բաւական

դիքիս դէպի ետ

դիքի դէպ ի

էլի նորէն, կըլին, վերստին

էլլիւս ամենեւին

էլոր միւս օր, մէկալ օր

էնչանի այնչալի

էսչանի այսչալի

էօչանի այդչալի

էփօց վաղը

ընկիւս յայնկոյս

ընկիւսան այն տեղէն

ընկիւսալ այն տեղով, այնտեղէն

ընհիւս այնուհետեւ

ընհիւս, ընհիւսան այն տեղ, այնտեղէն

ընհի այնպէս

ընհի ուրեղ, ուր

ընհի առջնը, առաջի

ընհիւս, ընհիւսան առաւօտուն

ընկիւս յայնկոյս

ընկիւսան այնտեղէն

ընկիւսալ այն տեղէն, այն տեղով

ընհի, ընհիւսան այն տեղ, այնտեղէն

ընհի այնպէս

ընհի այսօր

ընհի այդտեղ

ընհի այդպէս

ընհիւս մինչև իսկ եթէ

ընհի, քոլ ուր

իմնի այնպէս

իսկի ընաւ

իսկի այնպէս

իսկի այդպէս

ընհի մէկ ալ, այլ ևս, երբ

իսկ ինչո՞ւ.

իսկի ընէ մը, տակաւ ինչ

իսկան բացի

իսկի յանկարծ

իսկի, կիւր, քովը

իսկի ուր վրէր ուրպէս զի

իսկի ու միւս ուրպէս թէ, իբր թէ

իսկի իմի իբր թէ, դուքես

իսկ անպամ

իսկան ետեւէն

իսկի համար, վասն

իսկի հաւանական, ընդդէմ

իսկի երբ

իսկի վրէր երբոր

իսկի օր ուր, ինչպէս, ուր տեղ

իսկի քան ինչքան, ուրախ

իսկի ինչպէս

իսկի քա ինչպէս թէ

իսկի քալիւս ինչպիսի

իսկ օր, յո՞ւ

իսկ, իսկ, իսկ հաւանական, հաւանական, հաւանական

իսկիւս դէմ առ դէմ

իսկի կողմը

միւս } մէջը, ի մէջ կոյս

միւսիւս } մէջիւս

միւս, միւս, միւս մէջ, մէջը, մէջէն

միւս վասն, համար

միւսի հիմա, այժմ

միւս ուրպէս թէ

միւսիւս այժմեան, հիմապիւս

միւսիւս յիսր այսուհետեւ

միւսիւս միթէ

միւսիւս այնքան ուր, մինչև ուր

յիս ետ

յիս ետեւը, ետքը

յիս իսկ ի վերջոյ, վերջապէս

յիս ի վեր, վերաւ

յրաւ, յրաւ վրայ, վրան
 յրաւ յիշի ուշ ուշ
 նրկէս միտուն
 նի ներս, ի ներքս
 նորմա կրկին, վերտուն, նորէն
 լե ոչ, չէ
 լինվրեր ուրմհեաւ, ինչու որ, թրք, չինքն
 չնրա մինչև
 լիւրիկիւ մինչև երեկոյ
 պնսաւ մի քիչ ժամանակ
 պնսաւ վրան, պատճառաւ
 սոր այսօր
 վրէջ ոչ, չէ
 վրտվիւ ետեւ վրայ, յետս յետս
 տնիւ տակը, ներքեւը
 տնիւր դէպի վեր
 տնիւր փոխարէն
 տնիւր, տնիւր դիմաց, դէմը
 տնիւր դէպի վեր
 տնիւր դէմ ու դէմը, ճիշտ դէմը
 տնիւր դէպի վեր
 տնիւր դիմաց
 տնիւր ետ
 տնիւր քանի
 տնիւր համա առաւօտեան

84. Հաղկապներ.

միւր վերջապէս. բայց սակայն
 մեծա բայց, սակայն
 քա հապա, ի հարկէ
 եղ ալ, ևս, այլ ևս
 քա թէ, որ
 քա միայն թէ
 քա վրէր եթէ, երբ
 քա կամ
 վրէր որ, վր
 ու և, ու

85. Չայնարիութիւններ.

Ա. ո՞վ, այ. ինչպէս միւր, ո՞վ քոյր, միւր
 ո՞վ տէր հայր, միւր, միւր
 քա հապա, ի հարկէ, այդպէս ուրեմն
 յի զն, միւր
 լիւր ուրախութեան
 լիւր, լիւր ալ, ալ դու
 լիւր երանի
 լիւր ուրախութիւն ցոյցնող
 քա զարմացական
 հա այո
 հայնայ ի հարկէ
 հայնայ ալիսոս
 հոյնի աւաղ, ալիսոս վալ իրեն
 հոյնի այժ առող
 ուր ցաւ նշան
 ուրախ ուրախութեան

վայ, վրն ցաւ
 ինչպէս երանի թէ
 ո՞ր դոհունակութիւն արտայայտող

Է. Հեշտի մասին

86. Ղարաբաղի բարբառին մինչև այսօր
 պարզուած երեւոյթներուն մէջ ամէնէն աւելի իս-
 կատակը շեշտադրութեան երեւոյթն էր. այս մա-
 սին հարկաւոր եղած օրինակները և զանազան
 կանոնները պարզուած լինելով արդէն ձայնաբա-
 նական մասին մէջ իւրաքանչիւր ձայնաբերի սկիզ-
 բը, կը մնայ ընել պատմական փոքրիկ տեսու-
 թիւն մը շեշտադրութեան մասին հայերէնի մէջ
 և ցոյց տալ թէ ո՞րքէ ծագած է Ղարաբաղի
 բարբառին շեշտելու այս եղանակը.

Հայերէնը իր ամենանախնական վիճակին
 մէջ էր և հնդեւրոպական լեզու ունէր հնդեւրոպա-
 կաններուն յատուկ շեշտադրութեան եղանակը,
 որ իւրաքանչիւր բառի համար տարբեր տարբեր
 ձևով էր. Գրիստոսի գէպի առաջին դարը հայե-
 ընքը միօրինակութիւն մը մտցնել ուղեւոր՝ շեշտը
 աւելիփոխեց ընդհանուր կանոնով բառին վեր-
 ջընթեք վանկին վրայ, ճիշտ այնպէս ինչպէս է
 այժմեան Ղարաբաղի բարբառը: Այս փոփոխու-
 թեան անմիջական և զլխաւոր արդիւնքն այն ե-
 ղաւ որ շեշտին յաջորդ վանկը (այսինքն բառին
 վերջավանկը), ինչպէս և շեշտէն առաջ գտնուած
 ի և ու ձայները ինկան: Բառին վերջավանկն ալ
 ջնջուելով՝ շեշտը մնաց բառին ծայրը, որով հայ
 լեզուն դարձաւ շեշտուոր: Այս վիճակին մէջ կը
 գտնենք հայերէնը Գրիստոսի հնդեւրոպ գարունի
 երբ հայերէն գրեցը հնարուելով՝ մատենագրու-
 թեամբ պահուեցաւ:

Այս վիճակն է որ մինչև հիմա պահուած է
 հայոց գրեթէ բոլոր բարբառներուն մէջ:

87. Ղարաբաղի շեշտադրութիւնը, որ յա-
 տուի է նաեւ Ադուլիսի, ինչպէս և Տիլիսի բար-
 բառին, կրնանք ըսել թէ հայերէնի նախկին յա-
 րաշեշտ վիճակը կը ներկայացնէ: Յայտնի է թէ
 ոչ: Որովհետեւ հայերէնի այդ նախնական վիճակի
 բառերը երբ համեմատենք Ղարաբաղի կամ Ա-
 դուլիսի ձևերուն հետ, պիտի տեսնենք որ շեշտը
 վերջններուն մէջ մէկ վանկ աւելի է տեղա-
 փոխուած: Այսպէս օր. հին հայերէն *բաղաւրս
 և դատական ու նոր հայերէն բաղաւրս, երկուքն
 ալ ու ձայնաւորը կը շեշտեն, թէ և մին յարաշեշտ
 է և միւրը շեշտուոր: Իսկ Ղարաբաղի բարբառի
 ձևը շեշտուած է աւելի վրայ և տարբեր է ուր
 երկուքն ալ, թէ և յարաշեշտ է: Պարզ կը տես-
 նուի որ դատական հայերէնի շեշտուոր ձևերը եր-
 կրորդ փոփոխութիւն մըն ալ կրած են Ադուլիսի
 և Ղարաբաղի բարբառներուն մէջ:

Եթէ նկատենք թէ այս փոփոխութիւնը յա-

տուէ է մեմբրան յեղեալ հովիտասհայ բարբառներ-
բուն և գոյութիւն չունի ուրիշ տեղերու հայ
բարբառներուն մէջ, եթէ նկատենք նաեւ թէ
հովիտեան ոչ—հնգերուպական բաղմամբիւ լե-
զուները առ հասարակ յարաշեշտ են, վերջապէս
եթէ նկատենք թէ Ուտեաց, Գողթան, Արցախու
նախկին ոչ—հայ և ոչ—հնգերուպական, այլ հով-
իտեան ազգատոհմին պատկանող և յետոյ հա-
յացած ժողովուրդներուն ալ նախնական լեզուն
(այժմ կորած աղուաներէնը) յարաշեշտ սխալ
լինէր, կրնանք հաստատ հետեցնել թէ Ղարաբա-
ղի և Ագուլեցոց սոյնպիսի շեշտադրութիւնը դուռ
հետևողութիւն և շարունակութիւն է իրենց կոր-
սընցուցած նախկին բնիկ լեզուին շեշտադրու-
թեան:

ՆՄՈՅՇ ՄԸ ՂԱՐԱԲԱԳԻ ԲԱՐԲԱՌՆ

ԹԻՒՆԻՒՆ ՊԸԷՂԻՆ *

Տնւթա քիվը լուռ մեկնս լի կյամ. յորմէյի մնսկ
մինն ար. Ա'ստուծ մեր շնո'ցե Թիւնի դնյուն մին ըռ-
լընակ ղոջս խնաւ բա'խօց. (Միտմեքը չար նշխա պնեկ):
Թիւնի դնյուն ըրեանն ըրեկանն տո'մորք ար, Ըսրծու
հոկքը յրաւ մին տ'որք մորք ար: Մին բօյ ծնար, մին պնս-
կեր ծնար, վրեր յրշի խէյքս կը յընար. ընդաւ լին մն-
կասք, քրդի խէքը կրոնցած ծնեքը, ըրիշնսկու մնան
փխսնսկ տօղ նշկերը, ըրեանն կախ ըրոժ կո'միար խնո'ո-
րու մնան բօշքը, լճրանը ընդունեկն մի հսնող քնդերը,
պերտկ ու կո'միար պրոշնեկն, ըռծիւն կրծցու մնան Էր-
կու նշկեկ մայեկոյն կախ ըրոժ ֆիքը, յըշոյեկ նրմասկն
ար պիւրիւն: Մին խոնկալ պնկուս տեղ լծնար մեր Թիւնի
դնյուն. վրեր ախա' մին փիս պեկու խոնկըրիւն չար-
հո'լոմ մին մո'րքու յա խրիսու մնած չար քա տեղս ծոխ
ա, յեր կաց տեկն մսկ, յա էլ քա նշկեկ կրիսկն ծնե
կա. կրիսկը ֆաշ լըցոժ, խոռն հրեկե ըրիսայրմ ար,
խոռն լըռքիւնֆալը մին ֆանե կա'պեկ հրիւնֆու, բուսի
անուժ տրեանն տրեանն, հանցու մնա վրեյ ըրիւշու ծրեկի
յըշիլիս: Թիւնի դնյուն խոռն մնանն ծնար վրեյ մեր շե-
նուր. ննրմը սիրում չար շրնո'ցունց, խոռն հրեկե-
րունցը. ընդաւ մրեար վրեր, լօխ Ըսրծու հրդրցան տիւ
յեկած, ըստա ընդաւ տօնը ֆնդիւմ, հնցը կա'րամ ընե-

* Այս հեքիաթը մեզ հաղորդած է մեր պա-
տուական բարեկամը Շնորհ. Հ. Նսայի սարկաւադ՝
Վարանդայի Դիշի գիւղէն, որ Շուշի քաղաքէն մօտ
40 քիլոմէթր հեռու է: Ուղղագրութիւնը մեր գրու-
թեամբ է: Վերականգնական օրէնքներու մասին յառ-
կապէս օգտուած ենք Դեբ. Խաչիկ ծ. վ. Դագեանէն՝
որ Վարանդայի Զարդանաշէն կամ Վերին Թաղա-
ւարտ գիւղէն է, Շուշի քաղաքէն մօտ 25 քիլոմէթր
հեռու:

չալ ըն հրպրանցած. ըստ մնար էլ մեր Թիւնի դնյուն
չաս ար կղնդալ, շրեկամ խրոնալ, մին ֆեկեկն էլ նշ-
կալ նշկը լծնար քա յեյի:

Ըսրծու բա'խօւ խոնկն ծխը ծր վրեր աեց կն-
ցալ, ուրեկեֆալ քեդրմա կրեֆրիւս. ա'մնա մեր Թիւնի
դնյուն շաս մրեկ ըրեկանը յէքը, տնալ վրեր խոռնց շրե-
կըր մի հանց Ըսրծու հոկքը մորք լիս վրեր պրիշի շի-
նի, խիսան կեֆեյ տա: Ի'նքը խիքը վրեկ ընեկանը յէքը՝
մնում ա. լրե, կնեյ լըն խոնաս անկընծեֆ քոդիւ. քրե-
դրմա ըշոյս վր ա, յըրգիւրաւ յա յըրգիւնֆյուն մին
հանց պրիշի ծնիւն վրեր, վրեյ մղալրեր ինի, վրեյ էլ
կըրծնալրեր:

Էս քսկանը յէքը մեր Թիւնի դնյուն Էրկու տոօգ
հաց ա տրեիւն յըլե'խեկ մնյին, մնշկեկ կնպում, մին
փաղ էլ ծոխը ծնում ու հոկ ըրեում: Շաս ա լընիւն,
խրեկց ա լընիւն, Ա'ստուծ ա գիւրում, փնցը լընիւն ա
մին մօր ծրիւն:

—Տու հոն վրա. հիկն մորք քա. քոնն քա լընիւն.

—Յիս էս հիկն շրնո'ցե էս հիկն մորքն ըմ, ըստի
քսի պրեկն մրեար ըմ լընիւն:

Մեր Թիւնի դնյուն տէքը պեց ըրալ ու հիկն վրեր
կար, մայց ընդրան. յեանն էլ հրեքիւց.

—Պա տու հիկն մորք քա, ըխպրանցու. հիկն փո'ն-
տու տու քա:

—Յիս մօր ծնիւղ ըմ, խրո'խա տեղա լըն կյամ.
էս հիկն քրեարն ըմ լընիւն, ա'մնա տա խո'րիւն հրեկ
կընիւն, մին ֆանե օր էլ յէս կըրեիւն. ընդաւ մնար վրեր
յիս ըմ վրեր յիս ըմ տա շոն յեկած մորքը. ընեմ'ն
լո'վը տրեք քա լընիւն:

—Չե, ըխպրանցու. իմ մպրեր, մոնեյիս տեղը
անեկ ա տրալ քա ննրմը մօր ծրիւնը նրեկ պրեկ լըն-
նիս. մօր ծոխաղեկն պարեկալ տնայանը յէքը սի'նկ-
նու յա տեղու մնան մորքիւ տ'իւնը ծոնում ըն, տօնը
փրաւրվրեր շոն տալ, խոնիքը տնեկոնը լընիւն. ա'մ-
նա խոռնֆ տրաւրում, կըրմարիւն ու բո'գիւ մնան շոն
կյամ: Չե, ըխպրանցու, ծղըն լըն, ծոխ ֆնշի ընեմ'ն,
տա հոտ լիս տեղա. քոլ վրեր յիս իմ հրեկն լընիւն, իմ
ծղըն մորքը լընիւն:

Բընիւն ա լընիւն, էս դե'նըն էլ ըրեիւն ա մին
դրեում: Մեր Թիւնի դնյուն ըստա էլ ա մնում քա լընիւն
հոն ա, քոնն ա լընիւն. ա'մնա յեանն էլ դո'տի
հոկ լընում:

—Ա'դրեր ջան, յիս գիւրում ըմ վրեր տու էն
մկընեկն խոնքանֆալ ըֆ. հիկնիւն վրեր է, լոմ քա
փիս կընիւն ըֆ մեր խրիւնը, քնալըն ըֆ մեր մրոքիւն...
հո'լոմ հսկընը բօլ լի, ծամ էլ ըֆ մնում՝ քա հիկն ա
ժողովուրդը յեկած կյո, Ըսրծու հրդրցան տիւ լընիւն:
Ա'մնա հիկն կնիւն վրեր ծղանա էլ ըմ կընցընալու.
տու էլ կնրըն ըֆ քա ծեք ըրքանեկն խաշ ֆնշիլ.
հրոնանցե յեշոյը գիւրում ա քա տրեկեկն ըֆ քնիւն...
ծամն էլ ըֆ լոմ մնում. յեկած կըրիւղը կնրըն լի քա
վրեկնը կեկա... խոնկը մեր մնյին մնա, տու ծամ ըֆ
մնում հու, ժիժի պնպալ ըֆ մնում... հրոնաւեկն լոմ ըֆ

բնորոշ, բնութիւն փխ... Հա, եւ մեկտեղ պէտքեր
նստել լըմ, ընդրա մեար վրէր ժմանակ չնկիւմ. շատ ըմ
բաւլի. երկան հեղ քեղըմս իրենիւմ. քա վրէր մին հօրիշ
վախս օճգաւը կըղնէ, մին մին կրտմ'միւմ, հնկնոյ ծեր
փաւ'նդերը ըշխմ'րէս մո'րքիքը լօխ ել հրսխման. քա
վրէր լրէ, լրէ.

Իրեքմընի քէ' օնըմը Թիւնի դային ըրնից Բրքսօստէն:
Մրեծապնսիւ կընրոմ'ցող, մեր Թիւնի Բրքսօստէն ել հն-
վան լիւնցաւ, մասց.

— 2Է. իրզննա ել շնորհմաւ լըմ. ընդրա մեար
վրէր, տու ել քա ճըրըղորուն տըմիւմ մո'րքիցը մնայն.
մինն փաւլ, հրքսօստէն շատ քա տաւ, մընտ'ն ել
իրէս հանց շոք քա տաւ, վրէր կուսանա հըվմ'րէն ել օճ-
գաւը լըղնում, թիւղնը, թիւղ մեկնում ա:

Ախր լիւնանը յէքը' Թիւնի դային ըրնիւմ ա մին
հրքսօստէն. — «Տու հնկ լըմ, հինկ մոքը քա» հընցնէրանը
յէքը, մսրմ ա.

— Այ, հինկ լըմ մսրմ. իեղ հնկան լըմ. ընդրա
մեար վրէր ըրքսպըսօստէն յա կըրըղըվընրոնիւմ
հրքսօստէն. հնրուն ու քո'սիք լըմ մսրմ, լիւնին
հինկին ել իւրտն վրէրին կ'ան լըմ տաւ. տու-վ-քա վրէր
տու-վ-քա իւմ պրէրին:

Կնծիքը պրծնէրանը յէքը, մեր Թիւնի դային հրքս-
տէնն ըրնէս պարեկաւ ա տեկնում, մին օճգաւը ըրցած
վա'ղա ել հընցնում.

— Պրէրի ջան, մընեղը պարեկաւ ընկ. ծնակը մըր
ընծա'նտ, հին քա կըրք'կան, իւմ հինկին տանիս:

Պրէրին մսրմ ա. ես հինկ վա'ղա.

— 2Է, պրէրի ջան, ես շատ ձը'ղիւ ա... պա ել
վրէր օրվա պարեկաւ ընկ, մի կա ել իւմի. վաղա տ,
վրէր հնկնոյ կ'սրմ մին խիշմ ել մսրմ...

— Դէ լըմ, քոք տու մասուն ընկ.

Հրէշակը լըստնա յէքը քե'վերը քըփընտրից քա
ծըրկէ յէրգինկը պըրքմ'նա, մեր Թիւնի դային վա'ղան
փոնից, կըրք'նա դայնիք ըրաւ.

— Պրէրի ջան, պա քոն քա իրենիւմ, ինծ քսի
քոնում բըրքըքընում մնի. ըրնկան, պըրնսան լըմ
մնըմ, վրէր ինծ հրքսօստէն ել տա:

— Լաւ, լըմ, լըմ ել հինկ ա. հինքու վրէր ծեր ըրէ-
նումը ազա'նը յա մա'նալ կինի, տու իրենի ըրնիք,
յիւ ել լըմ ըրնիք ընկ'կան. յիւ մինակ տու մշկէս լըմ
ըրվընկան. յէր, տեւ, քա վրէր յիւ կըրք'նա ըրնէն ըրի
վէնը կնցած, գիւա վրէր պրէնքերը պիւք տ, մընը-
նկան ա, յիւ տեւ իրենի տեւ. ա'մնա վրէր վընկերէն
իշէն ընկմ վէնը կնցած, գիւա վրէր սըրննակաւ ա.
ազա'նը վէն հօրան, յա մօրան փաւլ ինկիւմ, մսւ քա
յիւ կը սըրըքընիւմ:

Էս ըրնիւմ յէքը, պրէրին ըրնիքը քըփընտրից,
քըփերը մսնից, վէնէնը տնիւմ կըրք'նա, մին մընա'նա-
նը յէքը ծաւիւրից յըրգինկին ըրնէն կինիւմ քոնսպէրէն
մնիւմ:

Թիւնի դային, երկու տնանը յէքը եւ վրէրին
հըրքստնաւ, իսա'նալը ել լիւնից, իւրանց ըրնիւմ:

ջա'րգը մըսաւ. ջանն ել հնկնի հըրքնաւ, վրէր ել
հօղից վիշ քա պրէրին իւրան վրէրին դօ'նալ կը. հօղը
աւ լիւնը վէնը մսրէ հոյ մսրէ... ընդրա մեար վրէր,
հրէշակն ըրնէս պարեկաւ տնանը յէքը, իրքոն մ-
տած պէնը մընան ըրցաւ ա. իւրտն տնը մսւմ, փաւ-
լը (մնաւ մնա) կում աւ հինքոմընի տեկնում ջո-
քը... Մին տնէ տնանը յէքը, հինկին ինկն ունկն
վա'ղա մոսնում ա. Թիւնի դային յըրգըն-դօ'-
տաւ ա մի մնում. հրէշակն ել իւրտն վրէրին կ'ան ա,
կըրք'նա յէքը վէնը կ'անում: Թիւնի դային յէքում ա,
տեկնում պրէրին կըրք'նա յէքը, կըրք'նա դայնի ա մնըմ,
ա'մնա պրէրին մսրմ ա. «Երէ, վրէր լրէ, հինկին քեղը-
մա տնիւմ»:

Մեր Թիւնի դային տեկնում ա վրէր ել մար լիւ,
դա'նի շոք ա կ'ան, վրէնէնն տնում քըփընտրիք
պրէրին ծըրում ա կըրք'նա մնկիւմ, Թիւնի դային կըրք'նա
շոք ա կ'ան, վրէնէնը տեկնում. — լըսն մին օր ըրք-
քնի կըրք'նալ պրէրին ըրք'նում ա, վիւնն տնում.
հրէշակն ել տեկնում ա վրէր կ'ան լի Թիւնի դային
Լօ'տն կ'ան, մարը կըրք'նա' մին տնէ տնէ կ'ան վա'ղա
տաւ վրէր մսրէ: Ի'նկն ել տեկնում ծըրում կ'ան ա ըր-
նում քըփընտրիք:

Էս մին տնէ տնէն ել վրէր տն ա կ'անում, Թիւնի
դային տեկնում ա վա'ղան կըրք'նա մոսնում ա, յիւ ա
կ'անում վա'ղան, յիւ ըրնում մին տնում պօղ, մի տնում
մին տնում միւմ, գէ'տը կ'անում, քա հինկ ա, պրէրին
կ'ան վրէր իրքէն... քա դօքը տ, դէ պրէրին գիւսը
ա կ'ան լի... իւրտն վրէրին քոն կ'ան ա տնէն պօղ,
Թիւնի դային կ'ան, ու ծէն ա տա... Թիւնի դային
տնէն դա'նը կ'ան յիւմ, մշկերը հօի կ'ան, տնալը
քոն տեկնում մնըմը տնիւմ լի կ'ան. հրէշակը ծէն ա
տաւ ծէն, Թիւնի դային վրէր տեկնում ա յիւ կ'անում, վրէր
ել տաւ մնըմ... ա'ղա պրէրին կ'անում, վրէննալը
քըք'նա ա տաւ, Թիւնի դային գիւսընքընում, յիւ կըրք-
նում ու մսրմ.

— Զօր քա յիւալ քսեղ, հինկ կա եւ վրէրին տեղ.
հինկին ինկնում կ'ան վա'ղան ա. ես դօ'նալ քեղըմա
տնիւմ վրէր տնիւմ, կօղի քսեղ մոքը ել ըրնի վրէր մին
հո'յի մէն կ'ան կ'ան իւր իւր յըրգը:

Թիւնի դային ինկնում տնում, լիւն պսնում,
ջանն ել տեղ ա ըրնում, մին տնէ վա'ղա ել ըրնում
մնում, ա'մնա կըրք'նա ինկնում տնում տնում վրէր,
Թիւնի դային տեկնում ա մնըմ, հօղիւմ ա պրէրին եւ
դօ'նալը ել իս'նի, հըրէ տնի տեկնում ծըրում...
Լիւ ել մնըմ ա.

— Պրէրի ջան, մսրմ ա Թիւնի դային, իւրքնում
լըմ, դայնիք լըմ մնըմ, եւ վրէրին իւրքնում ել կըրք'նա,
ըրք'նա յէքը ել հօղի պրէն լըմ հօղի. քոնալ վրէր
յիւ եւ մին հո'յի մեր մոքըն մսրմ, պրծնիւմ, յիւնա
հինկին ինկնում. ա'մնա իսուկ տ վրէր հինկին ինկն լըմ
ունկնում լիւնըն հո'յի մեր մսրմ պրծնիւմ:

Պրէրին մին տնէ մնա'նա մեար ծղից վրէր Թիւնի
դային իսա'նը կ'ան, իւրքը քոն վրէր մսւ հո'յի
մէր, պրծնի, հնկնոյ յիւնա հինկին ինկնում:

Իրէց խանիցըն, տանջիցըն, ասըցըն.

— Դիւ մը Թագեաւուր պախիւր իս:

Իսաց. — Իս Թագեաւուր չիմ տեսի. իս ձի Թագեաւուր չիմ պախի:

— 2է, դիւն իս պախի մը Թագեաւուր, օր դիւ չպախիւր, խաւք վար քիւ դուան չիւ Թաւուր:

— Աստուծու սիրուն ընը, իս ձի Թագեաւուր պախիմ, ինչ տէնիմ:

Իրեցու աղջիկ մաւապուր յիւր մարդիւն խաց տանը: Իրկիւան ժամանակ մըտ ընկեաւ, խաց տարաւ.

Տիւաւ դաշտ մուլախի, մնացի մէկն տեսիլու տեղ:

Տղէն էսաց. — 2է, քի ասըցը, «խաց շիւտ քի», էս յիւկիւն իլաւ, դիւ նո՛ւր խաց կը բերիս:

Իսաց. — Ի՞նչըն աը խաց բերէր (բերէի). խընդ խարիւր ձիաւուր տըլլըթը խաւք Թաւաձ, իկի Թաւը իմ խօր դուան վերէն, իմ խէր բռնած կը չարչարըն, կտաըն. «մի Թագեաւուր պախիւր իս». իսնէլ մաւապուր, քի խաց չըրըր:

Կնըկ նստաւ էդ չուր (չոր) տեղ, մարգն էլ նստաւ կնկեան գիւք. խաց իդի մանչ բախիւն, կիրաւ:

Ի՛ն էր, ինչ ասըց. «մօէ աթու տը նստիւ, էրկըթէ ուրթէն խաց տ'ուախիս:

Խաց կերաւ, պրծաւ, կնկեան էսաց.

— Կերթատ գիւմ. բոշ իզան տաի սալմ, կայ, էն սալ կը վերելցիս պտուկմ՝ էդա ոսլը տաի խորիւկ ի, տեղէն կը խանիս բերիս. մէջն օձ կայ, քի կը կծը, բերան չբանաս մինչիւ՝ մա ըզի բերիս:

Կնըկ գինաց, պտուկ էխան, առըց իբի, դատնու տեղէն (ճեռիէն) իթալ, էսաց. — «օձեր ձի չիճիւն»:

Պուտուկ կուտուաւ, Թագեաւուրախան չուրիւր իէլք իտու, կնըկ էսաց.

— Մարդիկ, Աստուծու սիրուն ընը. ո՛ր տեղ էրթատ՝ ընձէլ տանըս խա քի:

Կնըկ տըեօվ էր, քեաւապուն խոնտքեարի բախ ձեռ իզի, էսաց. — Կնըկ, էսա բախ կառնըս, կիւղեաու, ըզի խաանիս:

Կնըկ բախ առըց, իկաւ, խասաւ դեղ, տեաւ Թագեաւուր խեճը՝ տէրթայ:

Թագեաւուր էսաց. — 2իմ՝ բերէք իմ կնըկ Թուղ խիճը.

2ին բերըն, Թագեաւուրը կնըկ իջաւ, տը խիճիէր, քամիմ՝ ինէ դինաց. էսաց Թագեաւուր.

— Բարակ շախ ի, ըզի վուճ չկարը (օդուտ չանէր), Թուղ, աղէք, էրթանը:

Թագեաւուր դինաց յիւր տեղ:

Էդ կնկեան աղէմ՝ իլաւ, աղը անուն իզի Բարակ Շախ, Տղէն միճապաւ.

Տղէն, պառուու տղէն կըռուան, պառաւ

էսաց. — Կու՛ղ զքի տանը, գիւ աղէկ ըլլէր, քիւ խէր զքի իրան խիտ կտանէր:

Էսաց. — Պա՛ռաւ, իմ խէր տէրտէրնը, իմ խէր յիւր դինաց, ըզի չտարիւրի:

Էսաց. — Տէրաէր քիւ քեարիւէն ի (քեռու հայր), քիւ խէր չի:

— Իմ խէր վուճիւնէ, էսաց:

Էսաց. Դինա՛, քեօ մօր էսա՛, ըզի աղէ աղանձ կըպը (աւաղէ աղանձ, կուղեմ). քիւ մեր ինչ կը բեօվի, էսա՛. ձեռ դարկ մէջ, լըց իմ փէշ, խէմ անիւշ ի, թէ չէ: Դիւն էլ զձեռ բռնըս, կատըս. — Իմ խօր կըսան կէնիս՝ էրայ, չիս էնի, քիւ ձեռ չիմ Թուղնը, կիրեցիմ:

Տղէն իլաւ դինաց տուն, էսաց.

— Մարէ՛, իս քիչմ աղանձ կուտիմ.

— Կուղիս, քիչմ ցուրն կը բերիմ, բէօվիմ.

Էսաց. — Իս ցուրնէ չիմ ուղի, իս աւղէ կուղիմ, ասըն «աւաղ անիւշ ի»:

Մէր էսաց. — Կըլլիմ, կը բէօվիմ.

Մէր իլաւ բէօվիմ.

Տղէն էսաց. — Մարէ՛, ձեռ դարկ մէջ, լըց իմ դիւք, խէմ անիւշ ի:

Տղէն մօր ձեռ բռնից, էսաց.

— «Իմ խօր կատէն կէնիւս, էրա՛, չըս էնի, կը Թուղնիմ քիւ ձեռ իրեցի»:

Էսաց. — Իմ ձեռ Թուղ, քիւ խօր կատան էնիմ, ձեռ իթուղ, մէր կատէն էրաց:

Բարակ շախ յիւր քեարիւր էսաց.

— Իլի՛, ըզի քեանիմ խատ ուսիը բի.

Տէրաէր յէլաւ, մէկ քեանի խատ ուսիը իրի, խաու տղըն: Տղէն էլ էդ ուսիը կարից, էրաւ սաշմա, ճէպ իլից, էսաց:

— 2իմ ըզի խամար բի:

Տէրաէր իլաւ, ձիմ՝ էլ իրի:

Տղէն իլաւ, ձին էլ խիճաւ, դինաց խօր քեաղաք: Խօր սէյիտն (ձիապան) իրի յէռջիւ.

Էսաց տղէն: — Բե՛օֆ, Աստուծա՛ քիւ տուն սուրը. խուտու մեռանը քինէ, ա՛ռ իմ ձին, տա՛ր, կապը.

Սայիս էսաց. — Կը տանիմ, կը կապըմ:

Էսաց. — Ի՛նչ տը տաու, իմ ձըն ուտը:

Էսաց. — Խուտ տը տամ, յարդ տը տամ, գեարի տը տամ ուտը:

Տղէն էնքան իզարի սայիսին, սայիսը լէշ (մարմին) կապուտացաւ:

Էսաց. — Դիւ խուտ տը տաու, յարդ տը տաու, գեարը տը տաու, իմ ձըն ուտը ...:

Էսաց. — Աստուծու սիրուն, ի՛նչ տամ, քիւ ձըն ուտը:

Տղէն ձեռ իզար ճըպ (զրպան), լըփըմ ուտ կը սաշմա էխան, էսաց.

— Իմ ձըն դ՛աղիւց տ'ուտի, չ ...:

Սայիս դինաց. Թագեաւուրըն էսաց.

Թաղեաւուր էսաց.

— Գինա՛, կանչը էսա աեղ, խենք, լինչ մարդ ի՛նչ Սայիս իկաւ, էսաց.

— Թաղեաւուր դքի կանչը:

Տղէն իլաւ, զինաց մա թաղեաւուր:

Դիււ իրաց, էսաց. — ԲՆԷՖ—ԲՆԷՖ, Աստուած ձի տուն աւրը, խոտու մեռաց:

Մարդ ձէն չէխան, թաղեաւուր էսաց.

— Ա՛յ որդի, վնւ խաց ուտը, ջիւր խմը, խոտ կիւղեայ մօտէն:

Տղէն էսաց. — Վնւ խաց ուտը, ջիւր խմը՝ քեամի կերթայ մօտէն, ապա գիւլ քեաւսուն խիւնաքեարի բախ կը դնիս աղետի կնկեան ձեռ, աճէ՛ պ է, քեամի կերթայ մօտէն, զիւ կառքս. Բարակ շախ ի՛նչ ըծի վուճ չը կառքս:

Թաղեաւուր տեղէն կանգնաւ, զինաց աղի զլեօն պաղնից: Տղէն էսաց. — Ահա՛, իմ մէր կը բերիս՝ բի՛, չբերիս, քիւ քեաղաք կաւրիմ:

Խրկից մէր իրի, ժամանակիմ վրէն ընցաւ:

Էդ տեղի՛ վրիւմ կերթէր. աղէն էլ զինաց վար էդ դիւրն կարմունք կապըց. Ո՛ր մէկ կերթէր կարմնջէն տանցնէր, կը դարկէր, չիւ թուղի կասի.

— Իս կարմունք կապրիմ, զիւ վերեւէն տընցնիս: Կերթէն կոէն գիտ՝ չիւ թուղի.

— Իս կարմունք կապրիմ, զիւ կերթէր, կոէք գիտ, գիտ ձի տանը, ձի մէղք ընկնը իմ վրդ:

Մընչ կը թուղնէր կարմնջի վրէն էրթէն, մընչ կը թուղնէր էրթէն գիտ:

Գեացըն թաղեաւուրն հատնիցըն.

— Քիւ աղէն մէկ կարմունք կապրիմ. Աստուած անու խէքն ընդունելի էնը. կերթանք կարմնջի վրէն ընցնիք, չթուղը, լուս կարմունք իրան ի՛նչ թուղ չթուղնը. կերթանք, կառնք գիտ, էլմ կը դարկի կասը՝ «գիւ կասք գիտ, գիտ ձի տանը, ձի մեղք ընկնը իմ վրդ, էկէք, կարմնջի վրէն գեացէք»:

Թաղեաւուր էսաց. — Գեացէ՛ք, տոէք թուղ էրթայ, կուրիսի չըմ ուղը:

Եկըն աղցըն. — Քիւ խէր կասը՝ «ան աղէն չըմ ուղը՝ թուղ էրթայ, կուրիսի»:

Տղէն էլ լինչ էղաւ. — ձըն խեծաւ, զինաց:

Թաղեաւուրն էլ հաշ վար յիւր իրի էսաց.

— Իս ուրիշ խոտք իրի, աղէն զինաց, կուրիսու:

Թաղեաւուրն էլ ինչ էրաւ, յէլաւ խընդ խարիւր ձեաւուր խրկից աղը յիւրիւ.

— Կերթէ՛ք, կան կղէք, իմ աղէն գնալնէք, կը բերըք:

Խընդ խարիւր ձեաւուր յէլան յիւրիւն գեաւցըն: Էդ աղէն էլ զինաց մէկ դաշաղ մէջ, աեւսաւ պաղչէմ՝ կայ էդա դաշաղ մէջ բերդմէլ էդա դաշաղ մէջ շնած ա էսաց.

— Իս դըտիմ, էսա պաղչէն (պարտէղ) անաէր չի, աերով ի:

Տղէն էդա պաղչէն ընցաւ, զինաց յէլալն շնարը ծառը. ձըն կապից շնարը ծառ, կծկաւ, նստաւ էդա ձեռ տակ, մինչիւ լուսացաւ:

Աղ խընդ խարիւր ձեաւուր ինչ կիւղեան, էդա պաղչէն կը տանան, ձեռնք կառնըն, կերթան էդա պաղչը մէջ:

Սիւ Դիւղ կելը, կը տեսնայ խընդ խարիւր ձեաւուր, կէօ դաշաղ մէջնին. իկաւ ձեռնք տարաւ, էրաւ նեղ դուժը, էդ խընդ խարիւր մարդն էլ աեւն եարալու էրաւ, ո՛ր ձեռ կուտուց, ո՛ր զլեօն կուտուց, ո՛ր դոխ կուտուց, ո՛ր ոտք կուտուց:

Բարակ շախ յիւր դարձաւ, իկաւ պաղչը տակէն տընցնէր, աեւսաւ խիծուց (հոռաշանքի—հեծկաւանքի ձայն) կգեայ, ըրըչից, տըրաւ իրան խօր մարդիւրնին էսաց. — Աղ լինչ իրի ձի.

Էսաց. — Աստուած քեօ տուն աւրը, քիւ խէր դմի խրկից քիւ խտէն, իկանք, առ տի մթնաւ մի վերայ, մինքն էլ էսա պաղչէն տըրանք, էկանք պաղչը մէջը, սիւլ գիւլ իկաւ, դմի ամեն էլ եարալու էրաւ:

Բարակ շախ կանչից էսաց.

— Քեալիւր գիւլ, իս աստէ ընկիմ, գիւ գեաւ, իմ խօր մարդիւր եարալու ինիս.

Դե իկաւ պաղչը մէջ:

Բարակ շախ, գիւլ առն յերար:

Թուղ (փոշի) իլաւ, էրեղական իրիս բունից, մինչիւ իրիկուան գեալին կուտան:

Բարակ շախ գղիւլ իթալ գեալն, թուր քեչից, զլեօն աղ կարէր. գիւլ էսաց.

— Աստուծու սիրուն ընը, ըզը չոպանիս. քեանի ջուր կայ իմ յաջքիւ, իս ըլլիմ քի խղմէթ—քեար (ծառայ):

Էդա գիւլու քիւր կայնիւր պատը վերէն էսաց.

— Բարակ շախ, գիւլ ըէրաղդ ի նալմ՝ կախէ էն ալնջէն. մէկ էն ալնջէն, ձեռ կայ նալնի, զքի չոպանը:

Բարակ շախ իթուգ, գիւլ իլաւ կայնու, գեացըն տուն, գիւլու քիւր առըց:

Դիւլ էսաց. — Մէկ դարդ, ըզի իզի գեալն, դարդմէլ իմ քիւրնի առը, էսա էրիւ դարդ.

Էսա էրիւ դարդ, ըզի աղ չոպանը էսաց.

Դիւլ ամեն ժամանակ կերթէր նէջը կերէր, կուտէն:

Օրէն մէկ գիւլ զինաց, գիւլու բարձիւր չը վերուցի: Բարակ շախ իլաւ, բարձիւր վերուց, աեւսաւ մէկ պղաղի բանալիքմ՝ էնա բարձը տակնէր, բանալիք առըց, զինաց, պղաղի գիւլմ՝ կէր, բաց էրաւ, տեսաւ էրիւ սուրաթ (դէմք—պատկեր) կայ տակը, հաշ զինաց, ընկեաւ շիմուց վերէն: Իրիկուան սիւլ գիւլ իրի, քիւրու շ էսաց.

— Յիւրի Բարակ շախ:
 Քիւր էսաց. — Կէս օրին դինացը, չէկի:
 Դիւ գիտցաւ սուրաթներու դիւռ բացերէն,
 իլաւ գինաց, քիւրն էլ դիւռ խալէն գինաց:
 Դիւ տըսաւ սուրաթներու դիւռ բացերէն,
 հաշ գեացեր, ընկի շիմուց վերէն:
 Թուր քեշից, Բարակ շախ տըսպանէր, քիւր
 իկաւ ան տի, էսաց.
 — Պէճաղդ, զքի կսպանէր, դիւ տըսցըր.
 «Բը չսպանըս, քեանի ջիւր կայ իմ յաշքիւր, իս
 ըլլեմ քիւ խղմէթքեար»:
 Քիւր չիթուղ սպանէր, Բարակ շախը սըրտ
 մաժից, ջիւր թալից յիւրեւ, յիւր իկաւ վերէն,
 ագախաւ (դգառաւացաւ), իլաւ վիւր.
 Որ իլաւ վի, էսաց դիւռն.
 — Էսա սուրաթներու տէր բերիս՝ բի, չբի-
 րիս՝ քի կսպանիմ:
 Էսաց. — Իս դըտիմ, ըզի տը տաս բռնիւ,
 Յիւրիւն դիւ կրակ վառըց:
 Իրկու քիւր յիւան, տիսան կրակ կը վառըն,
 կուժժ՝ ջիւր, բիւռ մէլ բըլըկու տաղը ձեռ
 բռնից, բուռմ էլ ծաղըկ մէկէլ քիւր բռնից ձեռ.
 ջիւր թլըցըն, էկըն: Որ էկըն, դիւռն մատաղան,
 դիւռն հեաշ գինաց, ընկեաւ ադ տեղ: Զգիւ
 բռնըցըն, կսպըցըն, առըն տաղըն:
 Որ տաղըն, աղիւղըցըն, ճըադ դըրն վար
 միջըն, քեիկեալ քեշըցըն.
 Մէկէլ յըրկու Բարակ շախ իլաւ, կրակ
 վառըց, Քիւրիւր տաղըն մէկ մէկու:
 — Աս վո՛ւ վի կրակ կը վառը:
 Իլան էլմ՝ ջիւր թլըցըն՝, էկին:
 Էկին Բարակ շախ մատաղան:
 Բարակ շախ չըրըշից անիւնց յիւրի:
 Ինչ մատաղան, ձեռմ իթալ անու փուղ-
 պատ, մէկ իթալ անու փուղպատ, բռնից, էսաց.
 — Իրկու բերիմ, կուտամ յիւրար, զձի կմեռցնիմ.
 Անուը էլ տաղըն.
 — Աստուծու սիրո՛ւն, զմի թուղնիս, ինչիս
 կուղըս, մենք ան տեսակ էնինք քի խիտ:
 Թուղ խուռ, իլան գեացըն:
 Բարակ շախ գինաց, տիսաւ, զգիւ տիւղ-
 ցըցած՝ ճըադ դըած վար միջըն:
 Էսաց. — Ադ ի՞նչ կէնքը, միղդ չի:
 Ասըն. — Ի՞նչ միղդ ի. դիւ ճըադէն լիւս կը
 խէր, մինք անու ... խէնք (նայցենք):
 Իլաւ զգիւ արձիկից, իթուղ:
 Էսաց. — Դիւ, պղտիկ քիւր տ՝ առնըս, թը
 մի՛ ժ քիւր:
 Էսաց. — Պղտիկ քիւր առնըմ, ըզի կսպանը,
 մի՛ ժ առնըմ, գէշ ի. Էսաց. — Մի՛ ժ քիւր:

1. Զուր կը թափէին որ հակառակորդին աչքն
 ջրին առնէր, աղջկան երեսը տեսնէր, ուշքը գնար:

Էսաց. — Քիւր բերան կուտուր, մի՛ ժ քիւր
 չուղըր, պղտիկ քիւր ուղըր, քի տ՝ ըսպանի:
 Էսաց. — Դարամ ըզի դի գեաղն՝ ադ մէկ,
 մէկն էլ կախից իմ աչքն մէկ նալ՝ ադ էրկու.
 մէկն էլ իմ քիւր առըց՝ ադ իրեք. մէկն էլ գէշ
 կիւր խուռ ըզի, խօրոտ առըց անու՝ ադ չուրս:
 Զուրս դարտ ըզի տ՝ ըսպանը.
 Բարակ շախ էսաց. — Արի՛, իս, դիւ ուխտմ
 էնինք. թը քի լամ իլաւ, ըզի աղջիկ, իս իմ
 աղջիկ տամ քիւ լաճուռն, թը ձի լամ իլաւ, քի
 աղջիկ, դիւ քիւ աղջիկ տաս իմ լաճուռն:
 Դիւ էսաց. — Շատ աղէկ կըլնը:
 Իրկըլի կընկալին էլ իլան աղեօլ:
 Ինքը տմիս, ինքը օր ինչ թմաւ, դիւռն
 Աստուած աղջըկ խուռ, Բարակ շախն էլ լաճ:
 Էդա աղջըկ, էդա լաճ սիրուան յիւրարիւ
 վերէն:
 Դիւ յիւր աղջկան անիւն իդի Վարդ խա-
 նում: Բարակ շախն էլ յիւր լաճու անիւն իդի
 Անուշ շախ (Շիւրին շախ):
 Մէկ ժամանակ վերէն ընցաւ:
 Աս դիւ էսաց. — Էսա իլաւ խընդ դարտ. աս
 խընդ դարտ ըզի աըսպանէ, բերիմ, աղջըկ կու-
 րիսցընիմ:
 Իրի զուժիմ՝ շինից, աղջըկ մէջ իդի, բերան
 փակըց, տարաւ, իթալ սիւլ ծուլու վերէն էսաց.
 — Սիւլ ծուլ, քինէ կուղիմ, տանըս Զինաց
 թագեաւուրու լաճու խամար:
 Սիւլ ծուլ զաղջըկ առըց, տարըց Զինաց
 քաղաք:
 Աղջըկ գինաց, տղէն զայիֆացաւ:
 Տղէն էսաց խօր. — Աղջըկ չկայ, յիւր ի:
 Բարակ Շախ դիւռն էսաց.
 — Աղջըկ ի՞նչ իս իրի:
 Դիւ էսաց. — Աղջըկ էրկու տարըլան մեռեր ի.
 Տղէն էսաց. — Զմեռերի, սիւտ կասը:
 Տղէն յօրէն մէկ էսաց. — Տ՛երթամ յիւրիւ
 կան գեամ:
 Տղէն իլաւ գինաց սիւլ ծուլու բերան.
 Աղջըկ իկաւ տղը մօտ, էսաց.
 — Վաղը Զինանք (քաջքեր) կիւրեան, կեր-
 թան դեղընք բերն, իմ մարդ (քաջանք թա-
 դաւորի որդին) բըլնտար ի, դեղ բերն, փըրա-
 ցըցըն, զի պատիկն վերէն, էսաց, դիւ վաղ կիւ-
 դեաս աստեղ, չըլնը օր քնիս Զինանք դեան,
 էրթան, իս անիւնց խալէն կիւրեաւ տս տեղ,
 ըզի ա՛ռ, էրթանք:

Տղէն էկաւ յիւր տեղ, աղջըկն էլ գինաց
 յիւր տեղ: Առաւուտուն տղէն էլմ՝ իլաւ, գի-
 նաց ծուլու բերան:

Շատ նստաւ ան տե, մարդ չտըսաւ, քիւն
 յիւր վերէն, քնաւ:

Զինանք էկըն, դեացըն:

Մնաց քաջալմ, կողմ, կուրմ:

Իդա իրեք յիտեհն էկըն. էկըն տղին մա-
տացոն: Իդա կուր էսաց.

— Իդա ինչ մարդ է, էսա տեղ պառկի.

Ասըցըն. — Մինք ինչ դըտինք, մէկ մարդ
աս տե պառկի.

— Ադ մարդ մի թագեաւուրը խարսի սի-
րուզնի, մի թագեաւուրը խարսի կիւղեայ աս տե,
առնը, էրթայ:

Քեաջալ էսաց. — Ձտղէն ոպտնինք.

Կաղ էսաց. — Թլինք ծուլ.

Կուր էսաց. — Ձէ, անիւ մեղք չընք իցղի մի
վըղ, քիւն առնընք, տանընք. յերիկուան գեանք,
քիւն տանք ինե, էրթանք. աղջըկ կիւղեայ աս
տե, տղէն չախտի, թո՛ կտայ, կերթայ:

Անիւնք յիւան, քիւն առնը գեացըն:

Յերիկուղ էկն քիւն առնըն ինե:

Աղջըկ էկաւ անտեղ, տեսաւ տղէն քնած է,
ինչիս էրաւ, չախտաւ: Թիւղթմ՝ գրեց, էսաց.

— Դիւ էրախայ իս, գիւ ձը վուճ չըս կտուր
(օգուտ չես տար). աս ճանիր կառնս, կերթաս
քի խամար կը խաղաս, իմ յիտեհն չգեաս, դիւ
ըղի չըս գնտնի: Թը իմ տեղն էլ կը խարցնիս,
իս Ձինաց թագեաւուրը քեաղեաքն իմ, գիւ ըղի
չըս կէրի բիրը:

Աղջըկ իւաւ, դինաց. Ձիւնք էկըն, գեացըն.

Իդա իրեք էլմ՝ յիտ մնացըն, յիտուց էկըն,
տղըն մատացան:

Իդա կուր էսաց. — Կը խէք, իկեր, ըսգուն
պաղնիր, ըսգուն գրկիր է, չիմացիր է, թուղ
տուիր է, գեացիր է: Քիւն առնը գեացըն:

Գիշերուան մէջ ախտաւ, տըսաւ գիշեր է.
ձեռ խուռ յիւր ճըպ, տըսաւ ճան կայ ճըպ,
ծէրմ՝ թիւղթ. թիւղթ իրաց յիտ, տըսաւ գը-
րուած է, կարգաց. — «աղջըկ իկի մօտ, ինչ իրի,
չախտի, ասիր է, իմ յիտեհն չգեաս, թը իմ
տեղն էլ կը խարցըցիս, Ձինաց թագեաւուրը քեա-
ղաքն է»:

Լիւսցաւ, տղէն դարձաւ իկաւ յիւր տուն.
խօր էսաց. — Տէրթամ յիտե աղջկան:

Խէրն էսաց. — Որդի, մէրթայ. ալ գիւն
չըս տեոնայ, չըս կէրի բիրի ան աղջըկ:

Իսաց. — Ձէ, տ'երթամ իտեհն:

Տղէն էր, իկաւ ձըն խեծաւ, գինաց՝ թէ ա-
ւուրմ՝ թէ էրկու աւուր ճանապարհ (ճանապարհ
և ճամբաղ միանգամայն կը գործածէ Ձատիկ).
գինաց, գինաց սարը մէջ, տըսաւ էրկու գիւլ ան
տե կը կուռըն—սիւլ գիւլ, սըւտակ գիւլ: Ինչ սիւլ
կը զարկը սըւտակ գիւլուն, սըւտակ գիւլ կը բա-
րախանայ, կըլնը քանց լարան. ինչ սըւտակ գիւլ
կը զանը սիւ գիւլուն, սիւ գիւլ կուռը, կըլնը
քանց սարմ:

Տղէն էսաց. — Ի՞նչիս էնիմ, թը էրթամ սիւլ

գիւ հիւք (յօդնութիւն), սըւտակ գիւլ մեղք է,
թը էրթամ սըւտակ գիւլուն հիւք, վախենամ
սիւլ գիւլ դմի սպանը. բարիւ տըտամ, վուլ գիւլ
բարիւ առըց, կերթամ անու կը հօգնիմ:

Գինաց բարիւ խտու, սըւտակ գիւլ բարիւ
առըց: Տղէն սիւտակ գիւլուն էսաց.

— Դիւ մի՛ կուռըց, աս դիր իս տի կուռիմ:
Անու շախ իրի կուռ, սիւ գիւլու մատա-
ցաւ, թուրմ՝ իզարի, գլեօխ կտուց:

Ձգլեօխ օր կտուց, գլեօխ բանձրցաւ բան-
ձրցաւ: Սըւտակ գիւլ զԱնու շախ դըմըղից.

Օր դըմըղից, էսա տեղէն մէկ կէս սահա-
թուայ ճանբախ գինաց:

Ագիւ գլեօխ վերուց իկաւ գիւլու ճանդըկի
վըէն, տարաւ յանդիւթը:

Անու շախ դարձաւ սըւտակ գիւլու մօտ,
Իսաց. — Պէքաղդ, իս քիւ նայար սպանըցը,
գիւ ինչ էրիր իս ձի:

Սըւտակ գիւլ էսաց. — Տեսա՛ր, անու գլեօխ
դպաւ անու ճանդաղի վերէն, տարաւ հանդիւթը.
Իս քի չի դմըղը՝ դքի տանէր հանդիւթը:

Անու շախ էսաց. — Երի՛, էրթանք.

Դիւլ էսաց. — Իս չըմ կիւշի գեայ:

— Ինչո՞ւ չըս կիւշի գեայ,

— Իմ խէր էրկու կըլի բիրի, իս յառաջի
կընկնըց իմ, ասըկ յիտքի կընկնըց է. մինք աղբէր
ինք, մէկ մօրէ չընք, անու մէր սաղ է. ան լսէ՛
իս անու լաճ սպանիր իմ՝ ըղի տ'ուտէ:

Իսաց. — Ըղի շանք տու. իս կերթամ.

Իսաց. — Իս չըմ կիւշի գեայ, շանց տայ քի:

Իսաց. — Ճանըմ, իրի՛ սարը գլեօխ, զատու
տեղէն շանք տու՝ իս էրթամ:

Դիւլ իկաւ սարը գլեօխ, շանք խտու:

Անու շախ գինաց—գինաց, մատացաւ,
տըսաւ պառաւմ՝ իկաւ, զԱնու շախ տ'ուտի.

Անու շախ թուրմ՝ իզար, գլեօխ կտուց,
առըց իրի, իգի յէռջև գիւլուն, էսաց.

— Ա՛ռ անու գլեօխն էլ:

Սըւտակ գիւլ էսաց. — Քեանի ջիւր կայ իմ
յաջերի, իս ըլնմ քի խզմէթեար:

Իլան գեացըն սըւտակ գիւլուն տուն:

Դիւլ էսաց. — Անու շախ, գիւլ տ'երթաս.
քիւ գուրծ ինչ է:

Անու շախ յիւր կասէն գիւլուն խամար
էրաւ. — Իս տ'երթամ յիտիւ աղջկան, Ձինաց
թագեաւուրը քեաղաք:

Առաւուտուն գիւլ, Անու շախ, ընկեան
ճամբախ, գեացըն:

Մէկ քեանի աւուր ճամբախ գեացըն, Անու շախ
էսաց. — Դիւլ, իս անթի իմ, տ'երթամ
անա գեղ.

Իսաց. — Գինա՛. եօթ օր քի մեօհէթ, եօթ
օր ինչ կը լըմենայ, կգեաս:

Անուշ շախ իլաւ, գինաց գեղ:

Գեղական ինչ զԱնուշ շախ տըսան, ասըցըն:

— Ասի կտրիճ մարդ ի, տանքը Վառըկ Վարդանի կօնախ (հեր): Վառըկ Վարդան գեայ: կըռուըն էրկուս: զանք: Վառըկ Վարդանը սպանը, աղաւթընք մօտէն:

Վառըկ Վարդան զօրպա մարդ էր, ամին տարը զուրուկէն նախըրդ կըլնըր, ամին յերկուն իզմ՝ տը մուրթէր, զարկէր ըռըմի ծէր, գնէր վար թըլն, բըրըր տուն, էփէր, ուտէր: Մէկէլ օր էլմ՝:

Անուշ շախ տարըն Վառըկ Վարդանի տուն:

Անու աչք յընկաւ Վառըկ Վարդանի կնկայ:

Իլաւ խաց խուս կնըկ, էսաց:

— Իլի՛, զքի փաթըթիմ խըսըր, դնիմ յետիւ գռան, յերկուն Վառըկ Վարդան չգեայ, զքի սպանը:

Անուշ շախ փաթըցից խըսըր, իգի յետիւ գռան:

Անուշ շախ տիտաւ Վառըկ Վարդան իրի, իզմ՝ զարկի ըռըմի (տէգ) ծէր, առըց իբի տարըց տուն, կրակ էրաւ, իրից, նստաւ կուտը:

Գեղական թախան փենճերստանսու յեռջև, ասըցըն:— Տոնանք Վառըկ Վարդան, ան մարդ ինչ տէնին:

Տըռան բան - ման չկայ, ասըցըն:

— Երգմ՝ չառընք՝ էոա մարդ խըսըրէն զիւս չըլնը:

Վառըկ Վարդան, զիւ կարմըցըցու զիզնըր,

կի՛, աւըլուց տա՛ր, թալ վար Անուշ շախին:

Վառըկ Վարդան, զիւ կարմըցըցու զիզնըր,

կի՛, աւըլուց տա՛ր, թալ վար Անուշ շախին:

Անուշ շախ էսաց:— Առըկ էրդըր ասըցըն իմ վրէն, զիւս գեամ խըրըց:

Անուշ շախ զիւս իկաւ:

Վառըկ Վարդան, Անուշ շախ, առըն յերկըր, կռուան մինչիւ եօթ սըհաթ:

Էն տան յիռջիւ անիւց ձեռ օտաց կը հաժուէր:

Անուշ շախ ինչ քան թուր ի զար, չըռնի դըր (անձ) Վառըկ Վարդանի:

Անուշ շախ զՎառըկ Վարդան ըռնից, տաւ սեան մօտ, ձեռ խուս սուն, վիլուց, ձեռ մէլ զՎառըկ Վարդանի գլեօխ կօնից, սեան տակ իգի, սուն իթուղ լեբէն, քի թափ խուս— թափ խուս, մեռաւ:

Անուշ շախ քեշից զՎառըկ Վարդան տաւ զիւս, իկաւ Վառըկ Վարդանի կնըկ առըց, նստաւ:

Եօթ տարը մնաց էդա տեղ:

Վառըկ Վարդանի կնըկ իլաւ տղեօլ:

Անուշ շախ օրերուց մէկ օր էսաց:

— Կնըկ, իս տէրթամ, իս եօթ օր էր (էի)

խօսէ, էսա իլաւ եօթ տարը: իմ բաղպանդն էլ կտամ քի, թէ ձը աղջըր իլաւ, բաղպանդ կը ծախըր, զիւ, իմ աղջըր կուտիք մինչիւ մեռնելիւ ժամանակի ձի խերիք ի. թէ լաճ իլաւ, անուն կը դնըս Տիւլիւն շախ, կապըս ձեռաց աջ թիւ լեբէն, խրկիս գեայ իմ յառէջ:

Անուշ շախ թուղ իտու, գինաց դիվու մօտ, տըսաւ, ինչ տըսնի, դիվ մինչիւ չուբըր խուղը մէջ գեացըր:

Դիվ որ տըսաւ զԱնուշ շախ, էսաց:

— Իս քի ասըցըր «մինչիւ եօթ օր լմենայ, գեաս, ասըկայ իլաւ եօթ տարը:

Էսաց:— Եօթ տարը չի, եօթ օր ի:

Դիվ էսաց:— 2է՛ եօթ տարը իլաւ:

Իլան գեացըն ծովու բըրան:

Դիվ Անուշ շախին էսաց:

— Կերթաս, էսա քեար կը վիլուցիս, ձիւ մ՝ կեամ կայ ան քեարը տակ, ան կեամ կտաս ջիւր, ծովու խրեղէն ձիւ կէլնըր, կգեայ, ադ կեամ կընցընիս ձիւ բըրան, ձըն կը խիճնիս՝ էրկինք տ՝ամբի, կարկուտ գեայ, բռնը խեղեղ. որ բռնը խեղեղ, ձըն թուղ, փախի, յիլ չնարը ծառ: Էդա ջիւր կգեայ, կերթայ, կը մնայ անու յետքի քեամիլ, յետքի քեամիլ ինչ կիւգեայ, էրկու ապուկէ (ապակեայ) կուժ կառնըս, ադ ջիւր մէջ կը լըցընիս, բըրան կը գուցիս, կառնըս, կերթաս, կանչս:— «հէքիմ, հայ հէքիմ, Խապար կտան թագեաւուըն, կառնը՝ հէքիմ իկաւ, ան էլ կտա՛ւ» — չըմ ուղի հէքիմ, թուղ էրթայ, Յիտքէն թագեաւուր էլմ՝ տ՝աուի, կանչիցէք, թուղ գեայ, 100 դշ. էլ անու ըլնը: Կը դառնտու, կերթաս, կառնը, թագեաւուր ապրած կէնայ, ինչ կտաս ըղի, քիւ տղէն սաղացնիմ, Անիկ տ՝աուր, իմ խուղըն, իմ խուց, իմ տղէն չէ, մէկ էլ ինչ կուղիս՝ կտամ: Դիւն էլ ասա՛. քիւ խարան էլ, քիւ խուղըն էլ, քիւ տղէն էլ պըրող կէնայ քի, իս քիւնէ կուղիմ Գուրիկի ճալալին, թուր կէժալին, զին սատաֆին, թամբ...:

Անուշ շախն էր, գինաց քեար շուռ ի տու, կեամ քարը տակէն ի խան, տարաւ ի տու ջիւր, խրեղէն ձըն ջրուց իկաւ զիւս, ձըն բռնից. կեամ իգի ձիւ բըրան, ձըն խեժաւ, ծովու մէջէն զինաց:

Գինաց—գինաց, ծովուց զիւս իլաւ, որ ծովուց զիւս իլաւ, ձըն իթուղ. որ ձըն իթուղ, էրկինք ամպից, կարկուտ իրի, իլաւ խեղեղ. որ իլաւ խեղեղ, էրկի փախաւ, իլաւ չնարը ծառը, որ իլաւ չնարը ծառ, էդ ջիւր իկաւ, գինաց, մնաց յետքի քեամ:

Գինաց էրկու ապուկէ կուժ առըց, իրի, ադ քեամքեամուկ մէջ իլից, առըց, գինաց:

Գինաց, կանչըց:— «հէքիմ, հայ հէքիմ, հէքիմ, հայ հէքիմ»:

Խաղար տարըն թագեաւորըն հէքիմ իկաւ :
Թագեաւորըն էսաց. — Գեացէք, առէք թը
էրթայ, չըմ ուղի, ինչքան հէքիմ իկաւ, հօգուտ
չիրաւ, Հէքիմ յիտ դարձաւ :

Թագեաւորըն էսաց.

— Թուղ գեայ, խարուր զշ, թուղ անու ընը,
կանչըցըն. — Թագեաւորըն կասը թուղ գեայ :

Գինաց թագեաւորըն մօտ, էսաց.

— Թագեաւորըն ապրած կենաս, ինչ տաս
ըլի, քիւ տղէն սաղացըցիմ :

Թագեաւորըն էսաց. — Իմ խուղին, իմ խարո,
իմ տղէն չէ, մէկնէլ ինչ կուղիս, տըտամ :

Էսաց. — Իրեքն էլ պերող կինան քի, իս քի-
նէ կուղիմ Գուռիկի ճալալըն, թամք սատաֆին,
թուր կէծակին :

Թագեաւորըն էսաց. — Քիւ ասողը բերան
կուտուր, ինչ քի ասը, Իս ան տամ, խարսն էլ
տըտամ, խուղին էլ տըտամ, տղէն էլ տըտամ,
էլ չէ, չըմ կէրի ինի, Տղէն սաղացըցու, տամ :

Անուշ շախ էսաց. — Տղէն բերէք աս տե :

Տղէն բերըն, տըտու, անու լըշ ամին որդ-
նիր ի, բերան ըդու որդնիր :

Դիւ խուռ էդա ջիւրիւ, թեմիլմ վլաց,
պարկացըցուց թորվան վերէն. էկաւ, անդամէլ
վլաց, էլմ պարկացըցուց թորվան վերէն :

Տղէն սաղացաւ, առաջուց աւելի տահա
ադէկ իլաւ :

Գուռիկի ճալալին, թուր կէծակին, թամք
սատաֆին իրի իրան :

Թուր կէծակին կապից, թամք սատաֆին
կդի, զձըն խիծաւ, ձեռ խուռ զաղջկան թիւ,
վերուց, իթալ յիւր քեամակի քշից զձըն, գինաց,
Չիչանըն էլ յիւան, խուէն ընկեան :

Անուշ շախ իրեք օր, իրեք գիշեր կուլ խուռ,
գինաց, Ձըն էսաց. — Մէկ ճարըմ՝ գնտի, աս օր
իլաւ իրեք օր՝ դիւ — էրկու ջան իմ քեամակի վե-
րէն էք, իս անթիւ ծարաւ՝ գիւ կուլ կէնիս :
Անուշ շախ երդ կասը :

— Բերդիքմ՝ կուղիմ քեարեղէն,

Բատան բոլոր պղնձեղէն,

Դռնիկ վերէն սատաֆեղէն,

Տամ զիմ ամանաթ,

Դառնամ կուլ վերէն :

Սըւտակ դիվ էլմ իկաւ, էսաց.

— Իս բերդիքմ՝ իմ քեարեղէն,

Բատան բոլոր պղնձեղէն,

Դռնիկ վերէն սատաֆեղէն,

Քիւր տու զաղբօր ամանաթ,

Դարձի քիւ կուլ վերէն. — Անուշ շախ զաղ-

ջիկ չկիշխցաւ տէր :

Իրեք օր իրեք գիշեր էլ կուլ խուռ :

Ձըն էսաց. — Ճարէմ՝ գնտի, էսա իլաւ վից
օր, վից գըշիւ, իս անթիւ ծարաւ՝ գիւ կուլ կի-

նիս էրկու ջան իմ քեամակի վերէն, մէկ իջեցէք,
մէկ էլմ մնացէք, Անուշ շախ էսաց.

— Բերդիքմ՝ կուղիմ պղնձեղէն,

Դռնիկ վերէն սատաֆեղէն,

Քիւր տամ աղբօր ամանաթ,

Դառնամ իմ կուլ վերէն :

Սըւտակ դիվ էլմ իկաւ ադ տե.

— Իս բերդիքմ՝ իմ պղնձեղէն,

Պատան բոլոր մըւրըղեղէն,

Դռնիկ վերէն սատաֆեղէն,

Քիւր տու աղբօր ամանաթ,

Դարձի քիւ կուլ վերէն. — Անուշ շախ էլմ՝

չէտու, իրեք օր իրեք գըշիւ էլ կուլ էրաւ, ձըն
էսաց.

— Անուշ շախ, մէկ ճարէմ՝ գնտի, էսա իլաւ
ինն օր, ինն գըշիւ, կդեան ըլի էլ, զքի էլ տըս-
պանին, զաղջիկն էլ տը տանեն : Անուշ շախ էսաց.

— Բերդիքմ՝ կուղիմ արծըթեղէն,

Պատան բոլոր քարեղէն,

Դռնիկ վերէն սատաֆեղէն,

Քիւր տամ աղբօր ամանաթ,

Տառնամ իմ կուլ վերէն :

Սըւտակ դիվ էլմ իկաւ, էսաց.

— Իս բերդիքմ՝ իմ արծըթեղէն,

Պատան բոլոր քարեղէն,

Դռնիկ վերէն սատաֆեղէն,

Քիւր տու աղբօր ամանաթ,

Դարձի քիւ կուլ վերէն :

Անուշ շախ էլմ զաղջիկ չէտու. իրեք օր,
իրեք գիշեր կուլ էրաւ, էլմ ձըն ասըց. — Անուշ
շախ, մէկ ճարէմ՝ գնտի, թէ չէ, բարեօ՛վ չգնտը-
նիս, ալ իս չըմ կէրի կուլ էնը, միայ կդեան
զքի կոպանըն, զը էլ, զաղջիկն էլ կը տանըն,
— Անուշ շախ էլմ էսաց.

— Բերդիքմ՝ կուղիմ ոսկեղէն,

Պատան բոլոր արծըթեղէն,

Դռնիկ վերէն ալմաստ քարեղէն,

Լիւսնակ տամ էրեղական ամանաթ,

Դառնամ իմ կուլ վերէն :

Սըւտակ դիվ էլմ իկաւ, էլմ էսաց.

— Իս բերդիքմ՝ իմ ոսկեղէն,

Պատան բոլոր արծըթեղէն,

Դռնիկ վերէն ալմաստ քարեղէն,

Լիւսնակ տու էրեղական ամանաթ,

Դարձի քիւ կուլ վերէն :

Դիվ օր «էրեղական» էսաց, աղջիկ խուռ
ամանաթ, դարձաւ յիւր կուլ վերէն :

Անիւնք թուղ կըուլըն, միք խապար տանը
Վառըկ Վարդանի կնկեանուց :

Վառըկ Վարդանի կնք լաճմ՝ էր բերի
Անուշ շախից, Էդա լաճու անուլ իդի տէրաէր
Տիւլիւն շախ :

Էդա լաճ մեծացաւ, օրէն մէկ մօր էսաց, Մարէ՛, ձի խէր չի՛լի:

Էսաց. — Բիւ խէր իրի աս տե, զքի վառոր-կից, զինաց:

Էսաց. — Աղէ՛կ, անու նշան չկէ՛ր:

Էսաց. — Անու նշան աս բազպանդն ի. ան օր ինչ տէրթէր, էսաց. — Թա քղի աղջիկ իլաւ, աս բազպանդ կը ծախիք, կուտիք մինչիւ մեռնելիւ ձի խիւրիք է՛, էսաց. — Թը լաճ իլաւ, կը կապիս վար աջ Թիւին, խրկիս գետայ իմ յառէջ:

Տղէն էր իլաւ, բազպանդ կապից վար յիւր Թիւի. գինաց էդա ծուվու բերան, քինաւ, ինչ խէր քինիւր իր, Զիչանք էկին, տըսան, բազպանդ արձկեցըն, կապեցըն խալաւքերու տակ, խանըցըն վի:

Զիչանք ասըցըն. — Մարդ՛, կայ աս տե, զքիւ խէր սպանիւր ի. էրթանք վերէն կուիւ:

Տիւլիւն շախ էսաց.

— Ո՛ր իմ խէր սպանիւր ի, իս տէրթամ վար անու կուիւ, մարդ տը չգէք, իս մնակ տէրթամ: Առաւուտուն Տիւլիւն շախ գինաց կուիւ:

Անու շախն էլ էնա եանից իկաւ կուիւ:

Ան տե Անու շախ, Տիւլիւն շախ առնն յերար: Անու շախ չկերցաւ դարպ (հարուած) զարկէր:

Տիւլիւն շախ անճախ իլաւ յիւր սլառաւան (անճապաշտպանութիւն):

Անու շախ չիթուղ իրան դարպ դպնը:

Տիւլիւն շախ աճամի (անիորձ) էր. չիւր կէրի դանի, որ դանէր, մէկ դարպէն կիցդէր, կսպանէր:

Զանք յերկուն կուտան. յերկուն Տիւլիւն շախ դարձաւ, իկաւ Զիչանք մէջ. Անու շախն էլ դարձաւ, գինաց իրա տեղը, մաղտէն էրաւ (մտաւտանջութեան մէջ ընկաւ) խոթողեցաւ:

Կնըկ էսաց. — Աս օր ինչո՛ւ մաղտէն իրիւր իս:

Էսաց. — Ի՞նչիս մաղտէն տի չէնիմ, աս օր մէկ ջհեղիմ՛ իկիւր իր իմ կուիւ, իս չըմ կըցի անու դարպ զարկիւր. անճախ իլիւր իմ ինձի պառաւան. չըմ Թուղի ձի դարպ կպըցը. ան ջհեղիկն էլ աճամի էր, աճամի չէնիւր, մէկ դարպէն էնի կսպանէր. իս գըտիմ, առաւուտուն ըղի տըսպանի:

Կնըկ էսաց. — Դիւ անու պառկած տեղ դալն. Էսաց. — Դաիմ:

Կնըկ էսաց. — Անիւնք խաղար—խաղար ին, դիւ մնաւուր իս. դիւ ան մէկ դըշիւր գինա՛, դեաղտի սպանի:

Անու շախ դըշիւր գինաց, տըսաւ Տիւլիւն շախ վար քեամիկն պառկի, քնիւր ի:

Թուրմ՛ իղար սղի ժուրու վերէն.

Թուր կէճակէն էր, կառից, էրաւ էրկու կառուր:

Տղէն աչքիւր իրաց.

— Աղէ՛կ, դիւ ըղի սպանիցըր, դիւ իմ խօր ձեռնէն դիւր տաղատուըս:

Էսաց. — Բիւ խօր անուն ի՛նչ ի.

Էսաց. — Իմ խօր անուն Անու շախ ի.

Անու շախ էլաց, խոու վար յիւր գլխուն. — Իմ աչքիւր կարցուցըր, իմ տղէն սպանիցըր. իս քիւ խէրն իմ:

Անու շախ սղի կառուրիւր կըգից, առըց, տարաւ աղջկայ մօտ.

— Աղէ՛կ շէրաթ էրըր վար ձի, իմ աչքիւր կուր-ցըցըր, իմ տղէն սպանըցըր:

Աղջիկ էսաց. — Խուգը կայ ինի.

Էսաց. — Խուգը կայ ինի. յըմա ինչ տէնիմ, աըմեռնը.

Էսաց. — Բի՛ մա ձի, մա ձի դեղ շատ կայ:

Անու շախ էսաց. — Դիւ Զիչանք Թադեա-ւուրի տղէն կասըս՝ ան քեամքեամուկ չեղնէր, ան չըր սաղանայ:

Աղջիկն իրի, լուաց, դեղմ՛ ցանըց վերէն, կոուրնիւր բերաւ յիւրար, պարկացուց վար Թոր-վան. էխան դեղմ՛ էլ իթալ վերէն, յառաջէն դահա աղիկ իլաւ:

Խէր, տղէն իլան, գետայըն Զիչանք վերէն կուիւ, Զիչանք կուտուրեցըն, դարձան էկին:

Սըլտակ դիւ, Անու շախ, Տիւլիւն շախ, ըղաղջիկ առնն, էկըն Վառըկ Վարդանի կնիկայ մօտ: Վառըկ Վարդանի կնիկն էլ առնն, էկըն Բարակ շախի մօտ:

Անու շախ իղար, սիւ գիւ սպանից:

Բարակ շախ, Անու շախ, Տիւլիւն շախ, Սըլտակ դիւ, Վառըկ Վարդանի կնիկ, առնն զաղջիկ, գինացըն Բարակ շախի խօր մօտ:

Առօք ժառօք զաղջիկ պտակին Անու շախ վերէն:

Ան տեղ եօթ օր, եօթ դըշիւր խարսնիւր գրին, կերան, խման:

Անիւնք խասան ուրինց մրաղ. դիւքն էլ տա տե խասնիք ձի մըրաղ:

Ս. Հայկունի

ՆՐԿՐԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ

ԳԻՏԵԼԻԲՆԵՐ

(Շարունակութիւն եւ վերջ) *

ԹԵՂԻ ԲԱՄԵԼԸ ԵՒ ԸՆՏԻՐ ՍԵՐՄԱՅՈՒԻ
ՀԱՄԱՐ ՀԱՏԻԿՆԵՐ ԶԱՏԵԼԸ.

Թեղ կոչուամ է կալսած, բայց դեռ չէրնաճ, չքամած ցորենը, դարին և սյլին երբ դեռ դար-

*) Տես. Ար. հմ. Ե. եւ Զ.

մանը ցորենի, գարու հետ խառն է: Թեղել, թեղը քամել, էրան անել նշանակում է, զատել, բաժանել դարմանը, չփշրած հասկերը, հողը և այլ աւելորդ նիւթերը, ցորենից, գարուց և այլն:

Հացարդյութը կալսելուց յետոյ ստացուած թեղի մէջ դանւում են հատիկ, զանազան վնասակար բոյսերի սերմեր, դարման, թեփ, ամբողջ հասկեր, որոնց մէջ դեռ կան հատիկներ, աւաղ, հողային մասեր և այլն: Անհրաժեշտ է այդ խառնուրդից ջուկել հատիկը մաքրել այն: Այդ նպատակի համար թէ տուաջին ժամանակներում և թէ ներկայումս մեղաւնում շատ և շատ տեղերում դեռ գործադրում են մի շատ անյարմար և վնասակար եղանակ, էրնում, քամում են թեղը հորսելիներով: Թեղից մի որոշ չափով հորսելիներով վեր են զցում յարմարաւոր քամու ժամանակ, որպէս զի վայր թափուելիս քամին նրա թեթև մասերը քշէ տանի մի կողմ, աւելի հեռու, իսկ ծանր մասերը, ուրեմն և հատիկները, աւաղը, լիք հասկերը վայր թափուեն ուղղահայեաց: Շատ բնական է, որ այդ ժամանակ ծանր հատիկները աւելի ուղղահայեաց ուղղութեամբ վայր կ'թափուեն, աւելի թեթև, մանր տեսակները նրանցից աւելի հեռու կ'ընկնեն, քամին քշում տանում է շատ և շատ հեռու թեփը, շատ մանրացած դարմանը: Թեղից ցորեն ստանալու այս նախնական եղանակը շատ և շատ անյարմարութիւններ ունի. նախ՝ որ խեղճ գիւղացին ստիպուած է այնքան սպասել, մինչև որ մի լաւ եղանակ լինի, երկրորդ՝ որ որոշ ուղղութեամբ և յարմարաւոր սաստկութեամբ փշոք քամիներ տեղի ունենան. երրորդ՝ որ շատ անգամ կամ անզգուշութեան և կամ թեղ քամողի կամ մաղողի խամուութեան պատճառով շատ և շատ հատիկներ խառնւում են դարմանի հետ և այնպէս դնում, կորչում են, չորրորդ՝ որ յարդի մեծ մասը ուժեղ քամին քշում, տանում է և զրկում անասուններին շատ տեղերի համար միակ ձմրան կերակրից: Բացի այդ ոչ հորսելիով և ոչ մաղով կարելի է մաքրել հատիկները վնասակար և անպէտք սերմերից, մանր աւաղից, հողից:

Այս անյարմարութեանց և վնասների աւաճն առնելու համար մարդիկ կազմել են յար-

մարաւոր մեքենաներ թեղը քամելու (вѣтряка), հատիկներ մաքրելու համար (հոսիչ մեքենաներ), որոնց մէջ արհեստական կերպով յառաջացրած քամիով ջուկում են ցորենը դարմանից: Կալսելուց յետոյ հարկաւոր է մաքրել հատիկները, այս գործողութիւնը, ինչպէս վերևն ասացինք, կատարւում է թեղը քամելու-հոսիչ մեքենայով: Կալսածը լցնում են Գոթի մէջ, որտեղից անցնում և թափւում է մաղի վրայ. այստեղ քամի առաջ կգայ, որով հատիկները բոլորովին մաքրուած մաղի ծակերից վայր կ'թափուեն, իսկ քարերը, հողի կտորտանքը մեքենայի միւս կողմից դուրս կգայ:

Թեղ քամելու մեքենան շատ պարզ է և հասարակ: Աւելորդ եմ համարում այստեղ առաջ բերել այդ մեքենայի նկարագրութիւնը, որովհետև սա մեր մէջ երկրագործական մեքենաների համարեա ամենից աւելի տարածուածն է:

Քամելու մեքենաները զանազան տեսակ են լինում, և որովհետև ամէն արաի թեղ միատեսակ չի լինում, այլ պարունակում է իւր մէջ զանազան տոկոսի հատիկ, ուստի հարկաւոր է ատանձին ուշադրութիւն դարձնել քամելու մեքենաների վրայ՝ նրանց մաղերի ընտրութեան և դասաւորութեան վրայ. բացի դրանից պէտք է նայել քամու կանոնաւորման, մաղերի թէքութեան, հաւասարապէս քամահարելու և այլ բաների վրայ: Մեքենաներից իւրաքանչիւր տեսակը յատկացրած է կամ շատ խոշոր կամ շատ և կամ քիչ դարմանոտ թեղերը քամելու համար: Ընդհանրապէս բոլոր թեղը քամող կամ հոսիչ մեքենաները երկու կարգի են բաժանւում*). մի տեսակը աւելի արդիւնաբեր է, քան միւսը, թէպէտ վերջին տեսակը միանգամից մաքուր և բաւականին լաւ հատիկ է տալիս:

Երբ հարկաւոր է քամել մեր կամերի տակից մեր սովորական եղանակով ստացած թեղը, որ սովորաբար աւելի դարմանոտ է լինում, գործադրում են երկար և յետ ու առաջ շարժուող մաղերով քամելու մեքենայ: Իրա վերի մաղը պէտք է շինած լինի թիթեղից և ոչ

* Ծանօթ. Съ продолжнымъ «колоницкія вѣялки» и попережнымъ качаніемъ рѣшотъ.

երկաթէ լարից—մաթթուլից, որովհետեւ մեր թեղերը իրենց մէջ ունենում են շատ քողաւ (լաւ չծածուած հասկ կամ ցողուն), որոնք շուտով փակում են երկաթէ լարից պատրաստած մաղի ծակերը և արգելք են դառնում թեղի կանոնաւոր քամելուն:

Աւելի լաւ մաքրելու համար՝ երնած, թեղած հատիկները քամում են երկու կամ երեք անգամ. ամէն անգամ քամելիս մաղերը փոխում են և յարմարեցնում են խառնուրդի ծանրութեանը: Երբ թեղը քիչ զարման է պարունակում, մաքրելու համար գործ են դրնում գլխաւորապէս այն տեսակ քամելու մեքենաներ, որոնց մաղերը աջ ու ձախ են շարժւում. նրանք ևս զանազան տեսակ են լինում, մօտաւորապէս 6½—10 փութ և գինը 45—100 ռ.: Դարմանոտ թեղը, ինչպէս վերեն յիշեցինք, լաւ մաքրւում է այն տեսակ քամելու մեքենաներով, որոնց մաղերը յետ ու առաջ են շարժւում: Այս տեսակները կոչւում են «Կոշոնիտակի»:

Որպէս զի թեղը քամող մեքենան լաւ և յաջող բանի պէտք է թեղից ջոկել երկար ծղոտները, կալսածը, մանրածը լցնել մեքենայի մէջ որոշ քանակութիւնից ոչ աւել, քիչ-քիչ բաց թողնել մաղերի վրայ և մեքենան միապէս շարժել, պտտել՝ մէկ բոլակում 4—50 անգամ: Անհրաժեշտ պահանջ է նաև որոշեալ ժամանակին ինչպէս այս, նոյնպէս և միւս բոլոր մեքենաները իւզել, մաքուր պահել, անձրևի տակ չթողնել, և եթէ մի որ և է մասը փլասուած է, պէտք է իսկոյն նորոգել, որպէսզի ոչ մի պակասութիւն չունենալով՝ կարողանայ յաջող գործել:

Շատ անգամ կարեւոր է միեւնոյն արտից, միևնոյն թեղից միատեսակ ծանրութիւն և միատեսակ մեծութիւն ունեցող սերմերը ջոկել, կամ թէ չէ հարկաւոր է փշրուածները, ուրիշ բոյսերի սերմերը, որոնք ձեռով և ծանրութեամբ տարբեր են, ջոկել, սերմացուի համար ընտիր սերմեր պատրաստել. այս նպատակին կարելի է հասնել ոչ հորսելիներով էրնելով, ոչ մաղերով մաղելով և ոչ էլ հասարակ թեղելու մեքենայով քամելով, այլ յատկապէս այդ նպատակով պատրաստած առանձին մեքենաներով:

որով, որ կոչուում է հապընի կամ զատիչ մեքենայ (сортировка):

Այսպիսով ուրեմն հատընտիր կամ զատիչ մեքենայի պաշտօնն է հացահատիկների տեսակները իրարից որոշել և բոլորովին մաքրել նրանց ոչ թէ միայն վատ և փլասակար սերմերից, այլ և սերմի խոշոր, լիքը, լաւագոյն և առողջ հատիկները նիհար, ջարդուած և վատ հատիկներից: Ինչպէս առաջներում յիշել ենք, կրկնում ենք նոյնը, որ երկրագործը որքան լաւ, ընտիր, մաքուր սերմ հողին յանձնէ, այնքան աւելի կարող է յուսալ, որ մի քանի տարուց յետոյ հարաւորութիւն կունենայ իր արտի միջից վերջացնել բոլոր միւս փլասակար բոյսերի սերմերը, որով և կբարձրանայ բերքը: Այս մեքենան ևս զանազան տեսակ է լինում, այսպէս օրինակ մի տեսակը, որի ծանրութիւնն է 7—10 փութ, գինը 100—225 ռ. է: Այդ մեքենայի վերեւում դանւում է քիչ, ուր լցնում են ցորենը, որից յետոյ մեղեխի օգնութեամբ շարժւում են մեքենան. ցորենը գնում է մեծ զլանի մէջ, որ չորս մասերի է բաժանուած, որոնցից իւրաքանչիւրը ծակուած է և իւրաքանչիւր ծակի մեծութիւնը և ձևը տարբեր է: Մեքենան շրջելիս հատիկները մի առանձին տափակ մաղի վրայ թափւելով, մաքրւում են իրենց մէջ փնցած փոշուց, թէփից, դարմանից և այլն. խոշոր աղբն էլ անցնում է մաղի վրայից և առանձին է թափւում: Ապա հատիկները ընկնում են զլանի մէջ ու այնտեղ մաքրւում զանազան ուրիշ անպէտք և օտար հացաբոյսերի սերմերից: Այս տեսակ զլանաձև հատընտիր մեքենաները ջուրում են նաև երկար հատիկները կարճերից, ցորենը հաճախից և այլն: Այս գործիքի միջով անցնելուց յետոյ հացահատիկները կարելի է լցնել շտեմարանները և գործածել, եթէ չորացնելու կարիք չկայ:

Քիչ ցանք ունեցողների համար խորհուրդ ենք տալիս ունենալ պ. Յր. Եմանի հարած հապընի կամ զատիչ մեքենան (Ст. Бахмачъ Кіево—Вор. жел. дор.), որ կոչւում է «Архимедъ» և որը ըստ իր նշանակութեան պատրաստած է երկու ձևափոխութիւններով. զոցա մի տեսակը աւելի ձեռնառու է և նպատակաւ յարմար: Նրա պաշտօնն է մաքրել հացահատիկները:

հատիկները, ջուրով նրանց միջից որոմները, կործանած հատիկները, առույտը, կոճղեղաւոր սունկերը և այլն: Աստ վկայութեան պ. Ֆրէյմանի՝ նրա մեքենայով միւսնոյն ցորնից կարելի է երեք անգամ հացահատիկ ստանալ և, կրկնակի անցկացնելով իր դատիչ մեքենայի միջով, հատիկները բոլորովին կաղատուեն որովից և կործանած հատիկներէն: Որական մաքրում է մինչև 150 փութ հացահատիկ—արժէ 250.։ Այս դատիչ մեքենան աւելի յարմար է այն պատճառով, որ մէկ քառ. արշին տարածութիւնից աւելի չի բռնում:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՆԵՐ ԶՈՐԱՅՆԵԼՈՒ ԵՂԱՆԱԿՐ.

Յայտնի է, թէ որքան մեծ նշանակութիւն ունի գիւղատնտեսութեան մէջ հացահատիկների կանոնաւոր և անփնտա պաշտպանելը: Մեծ քանակութեամբ հացահատիկներ յաջող պահպանելու առաջին պայմանն այն է, որ շտամարանում ժողոված հացահատիկը պէտք է հնար եղածին չափ չոր լինի: Ամենից լաւ և ապահով մնում է այն հացահատիկը, որ կալած է չոր եղանակին և ապա չորացրած է նաեւ արեւի տակ: Կան երկրների ուր հնձի կամ կալի ժամանակ անընդհատ անձրեւներ են գալիս. այսպիսի հանդամանքներում այլևս օդի մէջ, արեւի տակ չորացնելու յոյս չպէտք է ունենալ, այլ պէտք է արհեստական կերպով, այն է առանձնապէս այդ նպատակով կառուցուած տեղերում հացահատիկները չորացնել:

Որպէսզի հացահատիկները երկար և անփնտա դիմանան, անհրաժեշտ է ազատել նրանց աւելորդ խոնաւութիւնից: Փորձը ցոյց է տուել, որ՝ ա) չոր հացահատիկը երկար ժամանակ անփնտա կմնայ, իսկ խոնաւացածը մթնում, փտում և բորբոսնում է և կարող է մինչև անգամ լղբել. բ) անրաւարար չորացած հացահատիկը դժուարութեամբ է աղացւում և աւելի սակաւ ալիւր է տալիս, քան չորացրածը. գ) առհասարակ չորացրած հատիկներից աւելի փառ ալիւր է ստացւում քան չորացրածից, աւելի դժուարութեամբ կարելի է անփնտա պահել այն քան չորացրածը, հաց թխելիս նրանից սա-

կաւ ածող խմոր կտացուի և ալիւրի ու նրանից թխուած հացի ծանրութեան մէջ տարբերութիւնը խիստ աննշան է. նրանից օդի քաշելիս քիչ սպիւրտ կտացուի և վերջապէս, դ) խոնաւ հացահատիկը և ալիւրը փոխադրելու համար աւելի ոյժ է պահանջւում, որով և աւելանում է նրա գինը ու այդպիսով ոչ արդիւնաբերողին և ոչ պահանջ ունեցողին օգուտ է բերում: Այս բոլոր ասածներից պարզ երևում է, որ անհրաժեշտ է կանոնաւոր կերպով չորացնել հացահատիկները: Շոգ երկրներում հացահատիկը ոչ միայն հասունանում է, այլ և դաշտում արեգակի ճառագայթների և տաք, չոր քամու ազդեցութեան տակ չորանում է. բայց արեւի տաքացրած օդը այնքան չոր չի լինի, որքան արհեստական կերպով տաքացրածը. ուստի և նրանով այնքան լաւ չի կարելի չորացնել, որքան վերջին եղանակով: Ահա այս պատճառով էլ դեռ անցեալ դարուց մարդիկ զգային հացահատիկները արհեստական կերպով չորացնելու անհրաժեշտութիւնը, մինչև անգամ այնպիսի տաք երկրներում, ինչպիսիք են՝ Ռուսիան և Ֆրանսիան, և հէնց այդ երկրներում դեռ XVIII դարու կիսից սկսեցին հիմնել հատիկներ չորացնելու համար առանձին յարմարաւոր տեղեր, վառարաններով հանդերձ, որոնց նկարագրութիւնը պատեղ աւելորդ եմ համարում առաջ բերել: Շատ տեղերի համար, ինչպէս օրինակ՝ Շվեդ—Նորվեգիայի հիւսիսային և միջին Ռուսաստանի և այլ տեղերի համար, հացահատիկները արհեստական կերպով չորացնելը խիստ անհրաժեշտ պահանջ է, որովհետեւ կլիման խոնաւ է և հացահատիկները հաւաքած ժամանակ համարեա ամէն անգամ եղանակը անձրեւային է լինում: Որովհետեւ վերջին ժամանակներս խիստ տարածուած է մեքենաներով հացահատիկներ կալսելը, ուստի և արհեստական կերպով հատիկներ չորացնելը աւելի ընդարձակ ծաւալ է ստանում: Հացահատիկները կարելի է չորացնել կամ դեռ չկալած և կամ էրնելուց քամելուց յետոյ, երբ մաքուր հացահատիկ է ստացւում: Առաջին տեսակը, այսինքն չկալածը, չորացնում են (ոչ մեր երկրում, Կով-

կասում) առանձին մարտնչներում (ОВИНА), կաշերում (рука) պատրաստած տեղերում, իսկ երկրորդ տեսակը այսինքն մաքուր հացահատիկները՝ առանձնապես այդ նպատակով շինուած փոքրիկ սենեակներում:

Սովորաբար զանազան հացաբոյսերից ստացուած հացահատիկները մօտաւորապէս երկու անգամ թեթեւ են լինում յարդից, այս պատճառով էլ հացահատիկները յարդի հետ եղած դէպքում չորացնելու համար երեք, զուցէ և հինգ անգամ աւելի վառելիք կգնայ, քան եթէ միմիայն մաքուր հացահատիկներ չորացնեն: Մարագում, առանձնապէս պատրաստած տեղերում, հատիկներ չորացնելը ունի ուրիշ շատ անյարմարութիւններ. այնտեղ հացահատիկները, հետեւապէս և այն հացահատիկներից ստացուած ալիւրը մի տեսակ անասնոժ համ են ստանում, որ իսկոյն զգալի կլինի անսովոր մարդկանց համար: Ծուխը մէջը մտած յարդը նոյնպէս վատ կերակուր է ընտանի անասունների համար. նա աւելի պակաս սննդաբար է, քան քամիով և արեւով չորացրածները: Այդ տեսակ յարդը անսովոր անասունը միայն այն ժամանակ կարող է ուտել, երբ քաղցած է, երբ ուտելու ոչինչ չունի. իսկ եթէ կթուող կովերին կերակրեն նոյն յարդից՝ նրանց կաթը, սերը և իւղը անհամ կլինին: Ահա այս պատճառով ներկայ դարուս առաջին քառորդից արդէն սկսում են երեւան գալ հատիկներ չորացնելու օգտաւէտ և նպատակայարմար շինութիւնների, թէպէտ նրանցից և ոչ մէկը սովորաբար իր նպատակին չի ծառայում: Խոնաւ հատիկի մէջ պարունակուած ջրի մի որոշ մասը այնպէս սերտ միաւորուած է հատիկի միւս բաղադրիչ մասերի հետ, որ եթէ նրան միջից դուրս բերենք, հատիկը կկորցնէ իր կեանքը, աճելու ընդունակութիւնը. ջրի միւս մասը միացած է նրա հետ մեքենայօրէն, այսինքն այնպէս, որ առանց մի որ և է դժուարութեան կարելի է դուրս բերել: Չորացնելով կարելի է ջրի այդ մասը դուրս հանել, որ քանակութեամբ տարբեր է լինում և կախումն ունի բուսած տեղի կլիմայից, աճման և մանաւանդ հացահատիկները հաւաքելու ժամանակ տեղի ունեցող եղանակների շրջութիւնից և չի:

Հացահատիկները բաղկացած են լինում գլխաւորապէս օսլայից (նիշաստայ) և սպլտակուցային նիւթերից: Անհրաժեշտ է չորացնել այնպէս, որ ինչպէս գլխաւոր, այնպէս և միւս մնացած բաղադրիչ մասերը փոփոխութեանց չենթարկուեն: Չարից դուրս, մանաւանդ անհմուտ կերպով տաքացնելը կարող է այնպէս փոփոխել հատիկի բաղադրիչ մասերը, որ նա ոչ միայն կկորցնէ աճելու ընդունակութիւնը, այլ մինչև իսկ կանոնաւորապէս բաւականութիւն չի տայ մարդու քաղցին: Հատիկը արագ և սաստիկ տաքացնելիս օսլան փոխուում է, բայց սաստիկ զիմայիւուն է, երբ տաքութիւնը աստիճանաբար է բարձրանում: Չորացնելիս պէտք է հեռացնել հատիկների միջից զրսից ծծուած ջուրը, առանց փոփոխելու նրանց բաղադրիչ մասերը, և ինչ աստիճանաւորութեամբ որ զոլորշիանում է հատիկի մէջ եղած խոնաւութիւնը, նոյն աստիճանաւորութեամբ էլ պէտք է բարձրանայ և տաքութեան աստիճանը. որովհետեւ փորձը ցոյց է տուել, որ հատիկի մէջ քանի սակաւ լինի զրսից ծծուած խոնաւութիւնը, այնքան բարձր պէտք է լինի տաքութեան աստիճանը, որպէս զի հնար լինի նրա միջից դուրս բերել մնացած խոնաւութիւնը. միւս կողմից մեզ յայտնի է, որ որքան պակաս լինի զրսից մտած խոնաւութիւնը, այնքան նա աւելի լաւ և երկար կպահուի: Այս վերջին նորագոյն եղանակով հացահատիկ չորացնելիս իբրեւ հիմք պէտք է ծառայեն հետեւեալ փորձերը. ա) Առհասարակ 75⁰ II տաքութեան մէջ չորացրած հացահատիկները չեն կորցնում աճելու ընդունակութիւնը, բայց որքան բարձր լինի զրանց տաքութեան աստիճանը, այնքան հատիկները աւելի կկորցնեն այդ ընդունակութիւնը, և բացի զրանից երկարանում է նաև այն ժամանակամիջոցը, որ տեւում է սերմը ցանելուց սկսած մինչև բուսնելը: Չորացնելիս որքան հատիկների շրջապատը չոր լինի, այնքան աւելի նրանք կզիմանան տաքութեան բարձր աստիճանին, առանց կորցնելու աճեցողական ընդունակութիւնը. բ) հացաբոյսերի մէջ եղած մակարոյծ (պարադիա) կենդանիները՝ ցեցը, բորբոսը և ին բոլորովին կոչնչանան, երբ 60⁰ II (48⁰ R) տաքութիւն ու-

նեցող օդով չորացնենք: Կնձնակերպները (ДОЖ-ГОЩЕНЬ) նոյնպէս կոչնչանան, իսկ նրանց ձուաները կպնդանան, կոչնչանան 69—75⁰ II (55—60⁰ R) ջերմութեան մէջ: Թէ ինչ աս-տիճան ջերմութեան մէջ հացահատիկները կորցնում են իրենց արժէքը, երբ ծառայում են իբրեւ նիւթ հաց թխելու, օդի քաշելու, այս մասին դեռ բաւարար փորձեր չեն կա-տարուած. այսքանը միայն կարելի է ասել, որ 75⁰ II ջերմութիւնը աւելի վատ է աղ-դում նրանց բաղադրիչ մասերի վերայ:

Այս բոլորից կարելի է եզրակացնել, որ հատիկներ չորացնելու համար կառուցուած շինութիւնը պէտք է բաւարարութիւն տայ հետեւեալ պահանջներին. ա) պէտք է այն-տեղ չորացրած հատիկը չխաշուի և չտապա-կուի. բ) պէտք է հատիկները չորանան միա-կերպ և կատարելապէս, որովհետեւ առանց զրան հատիկը երբեք չի կարող ապահով և երկարատե կեանք ունենալ. գ) պէտք է հա-տիկները չորանալուց յետոյ չկորցնեն իրենց կենսունակութիւնը, ածելու ընդունակու-թիւնը, որ պէտքական լինին ցանքի հա-մար. դ) պէտք է չորացնելիս վառելիքի և աշխատաւոր ձեռքի քիչ պահանջ լինի. ե) այգւիսի մի շինութիւն հիմնելիս պէտք է աչքի առաջ ունենալ, որ հրդեհից ազատ պայմանների մէջ լինի. զ) պէտք է աշխատել, որ լաւ չորացնելը քիչ կախումն ունենայ մշակ-ների կամքից. է) օդը, որի մէջ մանում է չորացող հատիկներից դուրս եկած գոլորշին, որոշ ժամանակ անցնելուց յետոյ յադնում է գոլորշիով, որից յետոյ հարկաւոր է այն հեռացնել, որովհետեւ այլեւս այդ տեսակ օդի մէջ անհնարին է հատիկներ չորացնելը, բացի զրանից խոնաւ օդի մէջ հատիկները աւելի հեշտութեամբ են կորցնում իրենց ածելու ընդունակութիւնները և կարող են մի տեսակ անհամ քաղցրութիւն ստանալ, կարող է մին-չև անգամ պատահել, որ տաքութիւնից փը-տեն, բոլորովին փչանան:

Հատիկները կարելի է չորացնել երկու կերպ՝ փոքրով տաքացրած մակերևոյթի վերայ և կամ փռած հատիկների մակերևոյթի վե-րայ չոր օդ բաց թողնելով: Որպէս զի հացահա-տիկները կանոնաւոր կերպով չորանան, ան-

հրաժեշտ է աստիճանաբար և բաւականաչափ բարձրացնել հացահատիկների տաքութեան աստիճանը: Եթէ խոնաւ հատիկը միանգամից ենթարկենք խիստ զօրեղ ջերմութեան ազդե-ցութեան, այն ժամանակ նրա մէջ եղած ջու-րը արագութեամբ կգոլորշիանայ և կարող է պատռել բուսական խորշիկները, վանդակ-ները, որի պատճառով և հատիկը այլեւս ան-կարող է աճել: Շատ բարձր տաքութիւն ու-նեցող չոր օդը սկսելով իր ազդեցութիւնը հատիկի վերին շերտի վերայ, կարող է մի ան-գամից չորացնել և կազմել մի պինդ կեղև, որ արդէլք կզսռնայ նրա աւելի ներքին մա-սերի չորանալուն, բայց եթէ հատիկը չորա-ցուի ոչ մեծ տաքութեան մէջ և զոլոր-շինելով յազեցած շրջապատող օդը չփո-խուի, կարող է պատահել, որ գոլորշիներ-ը նստելով հատիկների վերայ խաշեն, և նրանք կարող են ստանալ անհամ քաղցրու-թիւն: Սառսիկ տաքացնելն ևս ունի իր ան-յարմարութիւնները, որովհետեւ հատիկների տակի մասերը կարող են այրուել, խանձուել, որով և հատիկները դառն խանձուածի հոտ կստանան: Այս բոլոր ասածներից յետոյ ար-դէն հեշտ է իմանալ, թէ ինչ կերպ պէտք է հիմնել հատիկներ չորացնելու տեղերը, որ ե-ղանակով չորացնելուն պէտք է առաւելու-թիւն տալ: Իր պարզութեամբ և էժանութե-ամբ աչքի է ընկնում այն եղանակը, երբ տաքացրած մակերևոյթի վերայ փռելով են չորացնում հացահատիկները: Այն մակերևոյ-թը, որի վերայ սովորաբար փռում են հա-տիկը, շինուում է կամ աղիւսից և կամ երկաթից: Տաքացնում են տակից, որի համար թէ առաջին և թէ երկրորդ տեսակի մակերե-ւոյթների տակ շինում են աղիւսեայ ծխնելոյղ-ներ (ДЫМОВОДОКИ) կամ երկաթեայ խողովակներ: Այդ խողովակների միջով է անցնում տաքու-թիւնը, և հաղորդւում աղիւսաշէն յստա-կին կամ նրանց վերայ փռած երկաթեայ թերթերին, որով և չորանում են հացահա-տիկները: Պարզ է որ, թէ աղիւսաշէն և թէ երկաթաշէն մակերևոյթների վերայ հատիկնե-րը հաւասարապէս կարող են չորանալ միայն այն ժամանակ, երբ փռուած շերտը բարակ է, թէպէտ այսպիսի դէպքում քիչ հատիկ,

ներ կշորանան և գործը դանդաղ առաջ կըլնայ: Գործին աւելի արագ ընթացք տալու համար, կարելի է փոել հատիկի հասա շերտեր, միայն չորացնելու ժամանակ անհրաժեշտ է անդադար խտնել, եթէ ոչ կարող են հեշտութեամբ խաշուել կամ խորովուել: Հատիկները խտնելու համար աշխատաւորը ստիպուած է մնալ և աշխատել մի այնպիսի տեղում, ուր բաւականաչափ տաք և խեղդող է օդը: այսպիսով առաջ է դալիս մի խիստ կարեւոր անյարմարութիւն: Այս եղանակով հատիկներ չորացնելը ամբողջապէս կախումն ունի աշխատաւոր մարդու եռանդից և ճշտապահութիւնից: Պետք է ուշք դարձնել, որ պէս զի հատիկներ չորացնելը քիչ կախումն ունենայ հիւղ աշխատաւորի ուշադրութիւնից և կամքից: Այս պատճառով միշտ առաւելութիւն պէտք է տալ երկրորդ տեսակին, որի մէջ օդը գործում է բոլորովին անկախ, մշտապէս, միանգամ որոշուած հաւասարաչափ ընթացք տալուց յետոյ, և կամ մեքենայական օդանցքով (ВЕНТИЛЯЦИЯ): Տաքանալով, օդը համեմատաբար աւելի է չորանում և ընդունակ է դանտում կլանել ջրի մի նոր քանակութիւն: ստանձին օդանցքի միջով տաքացած օդը անց է կենում հացահատիկների միջով և կամ՝ դուրս է քաշում այնտեղից չորացած հատիկների միջից դուրս եկած ջրի գոլորշիներով յագեցած օդ: Առաջին տեսակին է պատկանում «Էսմարի» հատիկներ չորացնելու համար կազմած շինութիւնը, երկրորդն — «Սիւերսինը»: Էսմարիի այդ հիմնարկութեան մէջ ներս են վանում օդը բաւկան ոյժեղ հողմամղիչով (ВЕТРОГОНЪ), որ անց է կենում վաւարանում դարսուած երկաթեայ կամ չուղունեայ խողովակների տրանքով: Աստիկ տաքացած օդը առաջ է դնում չորանալու համար փոուած հատիկի բարակ շերտերի միջով, որոնք թերթաւոր պղնձից շինուած մոդերի մէջ ուղղաձիգ դիրք ունին: Տաքացած օդը մանում է վերոյիշեալ շերտերի միջնաւայրով և այնտեղից դուրս է դալիս միայն այն ժամանակ, երբ մեքենայի տանձին շարժողութեամբ վայր են թափուում չորացած հատիկները և նրանց տեղը բանում են նոր՝ զեռ չորացած հատիկներ:

Սիւերսի սխտեմով կազմած հատիկներ չորացնելու այդ շինութեան մէջ այրուելուց յառաջացած նիւթերը անց են կենում ալիւսից պատրաստած ծխամուտքի (ДЫМОВОДОКЪ), ապա երկաթէ խողովակի միջով, որ տանում է ծուխը զէպի երկաթէ ծխնեղոյքը շրջապատող աղիւսեայ խողովակը: Այսպէս կաուուցուած վառարանը տեղաւորուած է ուրիմն աղիւսեայ պատերի մէջ, այդ պատերի վրայ հատիկներ չորացնելու համար պատրաստի զոյգ զոյգ արկիներ են շարուած: Միւսայն ուղղաձիգ շարքի բոլոր արկիները լիւրուած են մի կողմ — զէպ աջ, խակ միւս շարքինը — զէպի ձախ: Այդպիսով ստացում են մի շարք երկար և միատեսակ ձաղարներ (ձաղարանման անյատակ ջրփողներ, օլուխներ), որոնք պատաւորուած են մէկը միւսի վրայ: Եթէ հատիկները լցնենք վերին ջրփողի, խողովակի մէջ, նա կանցկենայ իր տակ եղած ջրփողի մէջ, այնտեղից երրորդի ևլն. մինչև վերջինի մէջ, որ ունի յատակ, այնպէս որ արկիների մէջ եղած ամբողջ միջնաւայրը լցում է հատիկներով, որով կստացուի չորացուելիք հատիկների մի ուղղաձիգ շերտ: Առաստաղի մէջ շինուած են համապատասխան տեղերում բացուածքներ, որտեղից լցնում են հատիկները: Սիւերսի հատիկներ չորացնելու սխտեմը մինչև այժմ կազմների մէջ ամենալաւն է, նրա մէջ հատիկները երբէք չեն խաշուում, տաքութիւնից խեղդուում, տապալուում, և չորացրած հատիկները պահպանում են իրենց կեանքը, աճելու ընդունակութիւնը:

Ա Մ Բ Ա Ր.

Սովորաբար աճեալը մի շինութիւն է, որ ծառայում է անտեսութեան վերաբերեալ ամենայն տեսակ իրեր, մանաւանդ հացահատիկներ և ալիւր պահելու համար: Հարուստ դիւղացիք ամբարը շինում են սովորաբար բաւկայտից, ուղիղ անկիւն սենեակի ձևով, որի ձախաւը, այսինքն երկար կողմը՝ ձգուած է լինում փողոցի երկարութեամբ և ծածկուած է երկու կողմը ցածրացող տանիքով: ձախաւի կողմը շինուած է լինում մի դուռ, մեծ և

ամուր փականով. նոյն ճակատի կողմը երբեմն շինում են գեանից բարձր մի փոքրիկ պատըշգամբ: Պատըշգամբը ծածկւում է նոյն ամբարի տանիքի ծածկոցով:

Ամբարը կանգնեցնում են սեփորաբար քնակութիւնից հետո, երբեմն նոյն իսկ գիւղից դուրս, նրա շրջակայքում: Փայտեայ ամբարները վաղուց է որ դործադրւում են մեր գիւղական շրջաններում. ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, որ շատ հոգեւր կամ մեծամեծ կաշուածքներ ունեցող երկրագործները չեն կարող բաւականանալ այդ պիտի փայտեայ ամբարներով:

Մեր կողմերում գիւղացիք հացահատիկները մեծ մասամբ պահում են հորերում, որոնց տեղի դիրքի անյարմարութեան պատճառով կամ մուկն է ուտում կամ խոնաւութիւնից և այլ և այլ պատճառներից փշանում են: Կան գիւղացիներ, որոնք հորերը ծեփում են կրով ու այդպիսով մեծամեծ վնասների առաջն առնում: Բայց ինչ էլ որ լինի, այնուամենայնիւ այդ հորերը անյարմար են և գիւղացիք շատ անգամ մեծամեծ վնասների ենթակայ են լինում ուստի խորհուրդ ենք տալիս այլ կերպ ամբարներ շինել, մի յարկանի և բազմայարկանի:

Ամբարները սոփորաբար լինում են փայտից կամ քարից: Նրանց չափը որոշելու համար պէտք է աչքի առաջ ունենալ այն, որ իւրաքանչիւր խորանարդ սաժէն իր մէջ պարունակում է 46 չեփերտ հացահատիկ: Արպէս զի հացահատիկը բաւ և անվնաս պահուի, հարկաւոր են հետևեալ կանոնները. նախ՝ ամբարը հնար եղածին չափ սառն պէտք է լինի, երկրորդ՝ չոր, երրորդ՝ լաւ հողմահարուող (продвѣтриваемый): Առաջին պայմանին բաւականութիւն տալու համար հարկաւոր է ամբարը շինել բաց տեղում և գոնէն ու լուսամուտները բաց տնել հիւսիսային կողմը. երկրորդ պայմանին բաւականութիւն տալու համար պէտք է ամբարները գետնից $1\frac{1}{2}$ կամ 2 արշ. բարձր կանգնեցնել և այնպէս շինել, որ հատիկները չքսու են արտաքին պատերին, այլ պահուեն առանձին մեծ փայտե արկղներում (сунѣки) և վերջապէս յաջող հողմահարուելու համար շինում են առանձին խո-

ղովակներ: Ամբարի ներքին յարկի յատակը կարող է ծեփած, գաջած լինել կամ սալաշատակած. իսկ վերին յարկինը 6—7 վերջուկանոց գերանների վերայ ամրացրած տախտակեայ յատակ: Յատակի տախտակները շատ խիտ կերպով պէտք է ամրացնել, որպէս զի անցքերում հատիկներ չլցուին: Ամբարի առաստաղը պիտի տախտակից լինի և ամուր, որ պահպանէ կաթելուց և խոնաւութիւնից: Ամբարի համար լուսամուտները աւելի վնասակար են, քան օդաւար, որովհետեւ ամառը նրանց միջոցով տաքութիւնը մտնում է ամբարի մէջ. երբեմն լուսամուտները հարկաւոր է շինել միմիայն աւելի յաջող օդափոխութիւն (вентиляция) և փակ դռներ ունեցող ամբարներում: Բազմայարկանի ամբարներում լուսամուտները շինում են նեղ և երկար, 14 վերջ. լայնութեամբ և մօտ $2\frac{1}{2}$ արշ. բարձրութեամբ: Մի յարկանի ամբարներում լուսամուտները բացւում են ուղղակի պատերի մէջ առաստաղի տակ և ունենում են կարճ ուղիղ անկիւն քառանկիւնու ձև: Լուսամուտների անցքերի մէջ շինում են երեք շարք շրջաններ. նախ՝ զրփի կողմից երկաթեայ վանդակ զողերի համար, ապա երկրորդ՝ արտաքին անշարժ շրջանակ մետաղեայ լծկից հիւսած ցանցով միջատների դէմ և երրորդ՝ ապակեայ ներքին փեղկաւոր շրջանակ: Դռները շինում են հաստ տախտակներից մօտ 1 սաժ. լայնութեամբ և $3\frac{1}{2}$ արշ. բարձրութեամբ, և պէտք է կախել երկար լծակներ ունեցող օղակներից, որ պտուտակով ներսից ամրացրած է: Բացի արտաքին դռնից հարկաւոր է շինել նաև ներքին ցանցաձև մի դուռ, որով փակում են ամբարը հողմահարելիս:

Մի յարկանի ամբարների մէջ հացահատիկները տեղաւորում են ներսում շինուած փայտեայ մեծ արկղների մէջ, որոնց շերտերի հաստութիւնը հասնում է երբեմն մինչև 4—5 արշ. ներսի փայտեայ ամբարաձև շինուած արկղները զանազան տեսակ հացահատիկների համար ունին առանձին բաժանմունքներ. բազմայարկանի ամբարներում հացահատիկը լցւում է ուղղակի յատակի վրայ 1— $1\frac{1}{2}$ արշ. հաստութիւն ունեցող շերտերով և իւրա-

քանչիւր տեսակի հացահատիկ դասաւորում են առանձին յարկերում: Հացահատիկներ պահելու պայմանների բաղմատեսակութեան շնորհիւ և յառաջ է գալիս ամբարներ հոգմահարելու կարիքը: որի նպատակն է ահադին քանակութեամբ դիզուած հատիկների շերտերի միջով արտաքուստ չոր, օդ անցիւցնել: Ամբարները շինուած են տարբեր կերպերով: ա) մի յարկանի ամբարների մէջ փայտեայ արկիւների (ЗАКРОМЪ) միջով անց են կացնում եռանկիւնաձև հատուած տախտակաշէն խողովակների, ծակծկած պատերով, նրանց ծայրերը դուրս են գալիս դէպի այն անցքերը, որոնք շինուած են արտաքին պատերի մէջ: Այդ անցքերը յարմարեցրած են դէպի ցած այնպէս, որ պաշտպանուած լինեն անձրեւից, և ունեն փակոցներ: Առատադի մէջ նոյնպէս օգտակար է շինել դուրս ձգուող (ВЫТЯЖНЫЕ) սովորական խողովակներ: բ) բազմաշարկանի ամբարների վերին յարկերում նոյնպէս շինում են հասարակ դուրս քաշուող խողովակներ և, որպէս զի նրանց գործողութիւնը տարածուի բոլոր յարկերում, յատակների մէջ բաց են անում մօտ 2 քառ. վերջ. բացուածք ունեցող ոչ մեծ անցքեր, դասաւորելով նրանց դանդան յարկերում, մէկը միւսի հանդէպ: Ահրեւից նրանք փակուած են մետաղեայ թելից հիւսած ցանցով, իսկ ներքեւից փակուած են առանձին փակոցով: Ամբարի յատակի տակ և կամ ներքին յարկի մէջ չպէտք է պահել ոչ մի հոտաւէտ բան:

Ամենալաւ կերպով կառուցուած փայտեայ ամբարների (ЗАКРОМЪ) մէջ հացահատիկը կամ ալիւրը լցուած է վերեւից, իսկ դուրս է հանուած ներքեւից, անցքերի միջով, որոնք շինուած են ամբարի յատակի մօտ և ծածկուած են փակոցներով:—Ամբարները այս կերպ կազմութեան ժամանակ հատիկները երկար չեն կարող մնալ ընկած՝ առանց գործածութեան, որովհետեւ այս եղանակով մենք միջոց կունենանք դուրս հանել ամենից առաջ լցուածը, բացի դրանից հատիկները բարձրից ներս լցնելիս այս ու այն կողմն են գլորուում, որով և նրանք հոգմահարուում են: Ամբարների մէջ զետեղած փայտեայ արկի (ЗАКРОМЪ) յատակը ամբարի յատակից 10 վերջ. բարձր պէտք

է կանգնած լինի, արկիները մէջ պէտք է մօտաւորապէս 3 արշ. լայնութիւն ունեցող մի անցք թողնել, իսկ արկիները և արտաքին պատերի մէջ եղած բաց տարածութիւնը հաւասար պէտք է լինի մօտաւորապէս 10 վերջ.: Հացահատիկները յիշեալ ձևի մի յարկանի ամբարների մէջ լցնելու համար ամենից յարմար է առատադի երկու կողմը ցածրացող տանիքի երկու երեսների վրայ դռներ շինել, ապա նրանց վրայ ամրացնել փոքր ինչ դասիփայր ներքեւից վերեւ բարձրացող փայտեայ այնպիսի ճանապարհներ, որ հատիկները սայլերով բարձրացնելու հնարաւորութիւն լինի: Ներքեւից այդ դարիգուս ճանապարհների փոխարէն դռների մէջ տեղաւորում են ճախրակով պաշտող բեռնարարձ մեքենայ, որի միջոցով բարձրացնում են ջուակները ուղղակի սայլերի վրայից վերնայարկը: Ներքեւից ճախրակը տեղաւորուած է լինում պատշգամբի վրայ, այն ժամանակ պատշգամբի վրայից մինչև վերնայարկը (ЧЕРДАКЪ) ջուակներով հացահատիկները պէտք է ձեռներով կրել:

Բազմաշարկանի ամբարների ճախարակը տեղաւորուած է վերնայարկում, իսկ ուղիղ նրա դէմ ու դէմ բոլոր յարկերի մէջ շինում են քառակուսի ձևով բարձրացող դռներ ամէն մի կողմը 1 արշ. 4 վերջ. երկարութեամբ: Այդ դռները ծածկուած են երկու փեղկերով: Հէնց նոյն այդ փեղկերի վրայ բաց է արած մի կլոր անցք պարանի թողնելու համար, որ անց է կենում ճախրակից դէպի ներքին յարկը: Ջուակով հացահատիկները վերեւ բարձրացնելու համար բաց են անում բոլոր յարկերի բարձրացող դռները (ЛЮКИ), իրաց առեալ այն ուր թափում են հատիկները: Պարանի ներքին ծայրին ամրացնում են ջուակը և ճախրակի միջոցով քաշում են վերեւ, ապա կերպով նա անց է կենում բոլոր բացուած դռների (ЛЮКИ) միջով, ապա հասնում է մինչև փակ դռնակի փեղկերը, բաց է անում, որովհետեւ աւելի մեծ է այն կլոր անցքից, որի միջով պէտք է անց կենայ պարանը, ու քիչ բարձր կանգնած թողնում է, որից յետոյ փեղկերը իրենք արագութեամբ փակուում են: Այսպիսով ուրեմն այն յարկի բարձրացող դուռը, ուր գլխաւորապէս գտնուում են աշխատաւորները,

միշտ պէտք է փակ պահել, որպէս զի պատահար կամ յանկարծ անզգուշութիւնից ընկնելու առաջն առնուի:

Երբ մի որևէ քաղաքում կարեւորութիւն կայ հաւաքելու, ահաբիւն քանակութեամբ հաշտ հատիկի պաշար, այն ժամանակ ամբարները շատ մեծ են շինուած: առանձնապէս մեծ են շինուած լինում պետական ամբարները: Երբեմն քաղաքներում քաղաքի հաշուով շինում են այդպիսի մեծ ամբարները, որոնք եթէ իրեն, քաղաքին հարկաւոր չեն, տալիս են վարձով մեծ քանակութեամբ հաշտ հատիկներ ունեցողին: Ստացուած գումարը քաղաքի աչքի ընկնող եկամուտներից մէկն է կազմում: Այդպէս օրինակ, Պետերբուրգում այդպիսի քաղաքի սեփական ամբարներից ստացւում է մօտ 50,000 ռ. եկամուտ:

Գ. Ղ.

ՄԱՆՐԱԼՈՒՐԸ

Վնասակար որդերի ոչնչացման միջոց. — Գիւղատնտեսական թերթերից մէկում ցոյց է տրուած հողի որդերի (земляные черви), որոնք շատ վնասներ են պատճառում պարտիզպանին ծաղկամաններում ու մարդերում զանազան բոյսեր աճեցնելիս՝ ոչնչացման շատ հասարակ և աժան նստող միջոց: Սովորական ձիւ շագանակի (конский каштанъ) պտուղները պէտք է թոխմանով մանրացնել, վերան ջուր լցնել և այդպէս թողնել մի ամբողջ օր: Մէկ լիտր ջրի համար վերցնում են 8 շագանակ (մի վերջի ջրի համար մտաւորապէս 100 հատ): Այդպէս պատրաստուած խառնուրդով ջրում են ծաղկամանների կամ մարդերի հողը այնքան, մինչև որ կշտանայ: Որդերը կշտապեն դուրս գալ հողից և իսկոյն կսատկեն: շատերը նոյն իսկ գետ հողից դուրս չեկած սատկում են: Մի անգամ ջրելը բաւական է, որպէսզի բոլորը ոչնչանան: Ամենաքնքոյշ բոյսերին անգամ այդպիսի խառնուրդը անվնաս է: Որպէսզի այս միջոցը կարողանանք ժամանակին գործադրել, հարկաւոր է շագանակը գետ աշնանից չոր տեղերում պատրաստ պահել:

* *

Կարի չրախառն լինելը ստուգելու միջոց. — Կաթի հետ ջուր խառնած լինելը կամ չլինելը որոշելու համար շատ հասարակ և յարմարաւոր մի միջոց կայ: Վեր են առնում որոշ քանակութեամբ կաթ

և երկու անգամ աւելի ծանրութեամբ 900 սպիրտ: Այս երկուսը լցնում են գերատներում վաճառող մի առանձին տեսակ ապակեայ ամանի մէջ (пробирка) և սկսում են 5—8 րոպէ հարել, որից յետոյ խառնուրդը դատարկում են մի ապակեայ ամսէի մէջ և դիտում: Եթէ կաթի մէջ ջրի խառնուրդ չկայ, այն ժամանակ սպիրտի ներգործութիւնից կաթի բաղադրիչ մասերից մէկը՝ բնապակի (казеинъ), կսկսէ մակարդուիլ և 40—50 վայրկեան յետոյ կստացուին մանրիկ բշտիկներ (хлопья): Բայց եթէ կաթի հետ խառն կայ նաև ջուր, այդ բշտիկների կազմութիւնը ուշ տեղի կունենայ, և որքան ջուր շատ խառն լինի, այնքան աւելի ուշ երեան կգան այդ բշտիկները: այսպէս օրինակ, եթէ կաթի կէս մասը ջուր է, մակարդուած բշտիկները կարող են երեան դալ սպիրտի հետ խառնելուց կէս ժամ յետոյ միայն:

* *

Լկներից ազատելու միջոց. — Սովորական հաւանգի մէջ մանրում, փոշի են դարձնում որոշ քանակութեամբ չհանգած կիր և ապա անցկացնում շատ խիտ մաղի միջով: Մաղած փոշու հետ խառնում են նոյնքան շաքարի փոշի, լաւ խառնում են իրար հետ և ստացուած խառնուրդը լցնելով թղթի, ափսէի կամ կասկարայի վերայ, դնում են մկների սիրած տեղերում:

Շնորհիւ խառնուրդի մէջ եղած շաքարի փոշու, մկներն սկսում են ագահարար ուտել այդ խառնուրդը, և հէնց որ կիրը հասնում է նոցա ստամոքսը և ստամոքսային հիւթի և խմած ջրի ազդեցութիւնից կիրը սկսում է հանգչել, այն ժամանակ ստամոքսում և աղիքներում ուստիկ բորբոքում է առաջ գալիս, որից և թունաւորուած մկները իսկոյն սատկում են:

* *

Որիակների սննդաւոր նիւթ. — Միջակ հասակ ունեցող և չափաւոր աշխատող մարդը իւր մարմնի կազմուածքը կանոնաւոր վիճակի և հաւասարակշռութեան մէջ պահելու համար ամենայն օր պէտք է ընդունէ կերակուրի այնպիսի քանակ, որ ունենայ հետեւել րաղադրիչ մասերը. 1) սպիտակուցային նիւթեր (20 գրամ), 2) ճարպային՝ 56 գրամ, 3) օսլային (շաքար, օսլայ, խորշանիւթ, այս բոլորը, իհարկէ, լաւ եփած), 500 գրամ: Այսպիսի նիւթեր պարունակելու համար ճաշը պէտք է բաղկանայ մսից, հացից բանջարեղէններից, կաթից և այլն: Բայց արդեօք կերակրի համար գործածուելիք նիւթերի մէջ կա՞յ այնպիսի մէկը, որ պարունակէ իւր մէջ վերելում յիշուած բոլոր նիւթերը: Գիտութիւնը և փորձը պատասխանում են այս հարցին՝ ո՛չ: Ո՛չ մի կանոնաւոր կերակուր իւր մէջ այդ քանակութեամբ

և այդպիսի նիւթեր՝ ինչպիսին են սպիտակուցը, ճարպը, օսլան, շաքարը և այլն, չի պարունակում: Եւ ճշմարիտ որ վանազան կենդանիների թռչունների և ձկների մանրը խիստ հարուստ են լինում սպիտակուցով, ճարպով, բայց աղքատ օսլայով: Հացահատիկները հարուստ են լինում օսլայով, բայց համեմատաբար աղքատ են սպիտակուցով, առաւել ևս ճարպով: Ըստ բնականների կաթը արեան հետ են համեմատում և ջրային արեան են համարում այն, որովհետեւ նորա բաղադրութիւնը շատ նման է արեան բաղադրութեան և թուում է թէ միայն կաթը կարելի կլինի համալել իւրեւ իղեալական կերակուր: Այդ իսկապէս սխալ է: Աչքի առաջ պէտք է ունենալ, որ շատ հասակաւոր մարդիկ դժուարութեամբ են մարսում կաթը (շատերը բոլորովին անկարող են ընդունել), և նոյն իսկ նորա բաղադրութիւնը այնքան էլ կատարիալ չէ. նորա մէջ շատ ջուր կայ, նորա պինդ տկնուցքի մէջ շատ սպիտակուց և բաւականաչափ ճարպ կայ, բայց օսլան, շաքարը և այլ սոյնանման կարեւոր նիւթերը քիչ են ինչպէս մի մէջ. Հասակաւոր մարդը միայն կաթով չի կարող կերակուրիլ: Բայց ահա վերջերս, ի մեծ զարմանս առողջաբանների, գտնուել է կերակրի համար գործածուելիք մի բոյս, որ իւր մէջ պարունակում է համարեա թէ այն բոլոր անդարար նիւթերը, որոնք անհրաժեշտ են մարդու մարմնի կազմուածքին: Այդ բոյսը ներկայացրած է Փրանսիական գիտութեանց ճեմարանին (ներկայացնողն է Բալլան), որ և վերլուծութեան ենթարկեց: Ինչպէս վերլուծութիւնը ցոյց տուեց, այդ նիւթը պարունակում է իւր մէջ՝ 190% սպիտակուցային, 60% ճարպային, մտաւորապէս 700,000 յայն նիւթեր և մնացած մասն էլ ջուր: Ամենապարզ հաշուից երևում է, որ եթէ հասակաւոր մարդը ուտելու համար այդ բոյսից գործածե օրական երկու ֆունտ (մտաւորապէս 800 գրամ), այդպիսով նա ընդունած կլինի սպիտակուցի, ճարպի և այլ կարեւոր նիւթերի այն որոշեալ քանակութիւնը, որ անհրաժեշտ է համարուած: Այդ իւր տեսակի մէջ արտասովոր և միակ նիւթը, որ կարող է իբրեւ կերակուր գործածուել, բակլայանման մի բոյսի (бобовое растение) հատիկն է, որ բուսնում է կենտրոնական Աֆրիկայում և որին բնիկները «փօանդզու» անունն են տալիս: Այդ բոյսի գիտական անունն է voandscia subterranea, խիստ արտասովոր մի բոյս է: Ուրիշ բակլայանման բոյսերի նման նորա պտուղն ևս պատիճ (պատեան ընդերդէնների) է, բայց այդ պատիճը կազմուած է և հասունանում ոչ թէ վերերկրեայ ցողունի վերայ, ինչպէս սիսեռինը, լոբունն և այլոց, այլ հողի տակ, ստորերկրեայ ցողունների վերայ, ոչանակում է նա ևս Եւրոպայում մշակուող ստորերկրեայ ընկուզի նման է (земляной орехъ—Arachis hypogaea), որը վերջին տարիներում

վաճառում է ճապոնական ընկոյղ անունով և նոյն յատկանիշներն ունի: Յիշեալ «փօանդզու» բոյսի մշակութիւնը շատ ընդարձակ ծաւալ է ստացել արեւադարձային երկրներում: Բացի Աֆրիկայից, այդ նոր բոյսը մշակում են նաեւ հարաւային Ասիայում, նոյնպէս և հարաւային Ամերիկայում: Դժբախտութիւնը նրանումն է, որ մինչև վերջին տարիներս այդ բոյսը գործադրուել է իբրեւ կերակուր մի միայն այն երկրներում, ուր մշակուել է, և երբեք չի արտահանուել և եւրոպական շուկաներում չի երևացել: Եւրոպացիք առաջին անգամ ծանօթացան այդ օգտակար բոյսի հետ միայն անցեալ տարի Փարիզեան ցուցահանդիսում: Այդտեղ բերած էր Կօնդոյից և ի ցոյց դրուած էր «բակլայ—ֆրեստը» (боба—фисташки, haricot—pistache) անուն տակ: Վօանդզու բոյսի հատիկը ձուաձև է. վերևում կարմիր գոյն ունի սև մարմարեայ երաններով, ներքին մասում աչքերի մօտ, սպիտակ է: Նրանից ստացուած է շատ սպիտակ ալիւր, որը հում ժամանակ սխեռի ալիւրի համ է ունենում, իսկ եփած ժամանակ շագանակի: Ասում են, որ համի տեսակէտից սղքա այնքան նման են իրար, որ եթէ մէկը չիմանայ թէ փորձածն ինչ է, անկարող է տարբերել մէկը միւսից: Վօանդզուն արեւադարձային երկրների յատուկ մի բոյս է. այդ պատճառով երբեք չպէտք է սպասել, որ միջին Եւրոպայում կարելի կլինի մշակել, Բայց գուցէ կարելի կլինի և նոյն իսկ արժէ, փորձել մշակելու այդ բոյսը մեզանում: Կովկասում և Թուրքեստանում Փրանսիացիք այդ բոյսի վերայ խիստ մեծ ուշադրութիւն են դարձրել և աշխատում են մշակել տալ Ալժիրում որտեղ իւրեանց զօրքի համար իբրեւ ամենալարմարաւոր պաշար մատակարարող նիւթը կարող է լինել:

ՅԱՒԵԼՈՒՄԾ

ԿՈՆԴԱԿ ՅՍՎՀԱՆՆԷՍ ԿԱԹՈՒԼԻԿՈՍԻ,

ՈՒՂԱԾ ԴՈՐԱՍԻ ԴԼՈՍԻՈՍ ՊՐՈԵՍՏՈՐԻՆ:

Ծառայ Յիսուսի Քրիստոսի Տէր Յովնաննէս եւ Եղեհիմ Կաթողիկոս եւ Պատրիարք (Oberpatriarch) առաքելական եկեղեցւոյ Քրիստոսի եւ Մերոյ Մայր Աթոռոյ, սբ. կաթողիկէ վանուցն Եջմիածնի:

Հայրապետական օրհնութեամբ և սիրով ամենակարող հոգւոյն Աստուծոյ առաքեմբ ողջոյն աս-

տուածաշնորհ դոկտոր Փեդրո Գլոսիոսին, ասպետին և պետական խորհրդականին (Collegienrat), Գորպատի համալսարանի օրէնսգիտութեան պրոֆեսորին. Ուրախութիւն ի Տէր Յիսուս:

Չեր բարեծննդութեան նամակը, այս տարուայ փետրուարի չորսից գրուած, հասաւ մեզ մարտ ամսի վերջում և պատճառեց մեզ շատ մեծ ուրախութիւն. որովհետեւ ձեր բարձր մտադրութիւնը՝ հրատարակել Հայոց գրականութեան մասին տեղեկութիւններ և գրաւոր հաղորդակցութեան մէջ մանկ ձերդ բարեծննդութեան հետ, մեր հոգւոյ ճաշակը ցնծացրեց ինչպէս անմահական նեկտար, Սահայն շնայած այդ ամենին ցաւ է մեզ համար, որ մենք կրկնուած բազմաթիւ պատուհանների պատճառաւ, որոնց հազար տարիների ժամանակափոխոցում ենթակայ է գտնուել մեր հայրենիքը, անկարող ենք այժմ կատարեալ յագեցումն տալ ձեր ցանկացած հարցերի գովելի ծառաւին:

Որովհետեւ երբ մեր կաթուղիկոսական աթոռը և հայկական թագաւորութիւնը այստեղից փոխադրուեցին Նիլիկիայի կողմերը (այն է՝ Փրկչի 1113 թուից մինչև այժմ), այն ժամանակ մեր ազգի հեղինակները, գրականութիւնը, գրքերը, վանքերը, գրադարանները և մեր փառքն ու բարօրութիւնը անասելի նեկութիւններ և հալածանքներ կրեցին այն յարձակումներից և գերեզմարութիւններից, որոնցով նեղում էին մեզ Յոյները, Մոնղոլները, Թաթարները, Պարսիկները, Օսմանցիները և Վրաց թագաւորները. ինչպէս թուրք ցեղը 1170 թուին Ասորիքում կրակի մատնեց Բուաշբեկ քաղաքը, ուր 10,000 աւելի մեր ազգի գրքերից ոչնչացան. 1188 և 1197 թուերին Յոյն կայսրները Հայաստանին անասելի նեղութիւններ են պատճառել. 1380 թուին, երբ Թաթարացի բռնակալը 20 տարուց աւելի ամբողջ Հայաստանը աւերելուց յետոյ մեր լեզուով բոլոր գրքերը ժողովեց միասին և այդ բոլորը ուղարկեց Սամարկանդ քաղաքը և կողպեց մի աշտարակի մէջ. և պատմում են, որ մինչև այժմ էլ այնտեղ են:

Նրանից յետոյ ուրիշ շատ պարսիկ բռնակալներ մեր հայրենիքին հասցրին անհամար վէրքեր. Սկանդարը 40 տարի, Շահ Թամասպը 50 տարի, Շահ Աբասը 30 տարի, Նադիր Շահը 20 տարի, և ուրիշները գեռ մինչև օրս շարունակում են, Այդպիսի կոտորածներով և գերեզմարութիւններով Հայոց լեզուն ու գրականութիւնը այնքան ցրուեցին, որ մեր նախնիքների հազար գրքից մէկը հազիւ է մեր ձեռքը հասել. Որոնք մեզ են հասել, աշխատում ենք, քանի որ մեր երկիրը Ռուսաց Մեծագոր Վայսեր իշխանութեան ներքոյ է ընկել, հաւաքել ի միասին և հիմք դնել կանոնաւոր գրադարանի, ուստի թող Չերդ բարեծննդութիւնը իրան վերաւորուած չզգայ և բաւականապէս իւր հարցերի այսքան փոքր տեղեկութիւններով:

1. Բուն Ռուսաստանում միայն երկու վանք կայ. մէկը Նախիջևանում, միւսը Կրիմում. բայց երկուսն էլ չունին գրադարան: Իսկ այստեղ, մեր երկրի մէջ, 100-ից աւելի վանքեր կան, սակայն դոցանից միայն հազիւ 10-ի մէջ միաբանութիւն կայ, միւսները անպատեն և աւերակ:

2. Հայերը զպրօցներ ունին Մոսկվայում, Հաշտարխանում, Նիլիարում, Նոր-Նախիջևանում, Քիշնևում, Կրիմում, Երևանում, Ախալցխայում և այստեղ Էջմիածնում:

3. Աշակերտները Հայոց լեզուով ուսանում են՝ քերականութիւն, ճարտասանութիւն և կրօնագիտութիւն. միւս բոլոր մաթեմատիկական և ֆիզիոլոգիքական (physiologisch) գիտութիւնները ուսանում են ռուսերէն լեզուով:

4. Միայն Մոսկվայի ճեմարանի դպրոցն է հարուստ տպագիր և ձեռագիր գրքերով. սակայն մինչև այժմ դեռ տեղեկութիւն չունինք թէ որքան և ինչ բաներ, որովհետեւ մեր կաթուղիկոսութեան միայն երկրորդ տարին է. Չերդ բարեծննդութիւնը կարող է այդ մասին տեղեկութիւն ստանալ ճեմարանի հիմնադիր Պ. Լազարեւիչներից, որոնք այժմ Պետերբուրգում են ապրում. Իսկ միւս ուսումնարանները աղքատ են ձեռագիրներով և լուսկանանում են միայն տպագրւոյնով: Իսկ յունարէն և լատիներէն ձեռագիրներ, զոցա հետ միասին հայերէն շատ հազուագիւտ գրքեր մեզնից վաղուց են կոշոպտուել և անհետացել մեր հայրենիքի բազմաթիւ աւերումների ժամանակ, խստաբարոյ բռնակորների երեսից:

Յանձնելով Չեզ ամենաողորմած Տիրոջ շնորհացը և Աստուածանից հայցելով երջանիկ կեանք, հայրենիքի օգտին և գրականութեամբ պարապողների համար, մնամք աղօթարար:

Կաթուղիկոս Ամենայն Հայոց,
Յովհաննէս:

№ 48.

Ի Ս. Էջմիածին 1833. Ապրիլի 24-ին:

Այս կոնդակի մասին կարդացի փոքրիկ ծանօթութիւն Մ. Բրուէի (Catalogue de la bibliothèque d'Edschmiadzin, St. Petersburg 1840) ցուցակում և նկատելով նրա կարեւորութիւնը ժ. դարու սկզբի Հայոց Դպրոցների և գրադարանների պատմութեան նկատմամբ, անմիջապէս թարգմանեցի, աշխատելով բնագիրն հարազատ պահպանել, որովհետեւ Հայոց կաթուղիկոսարանում դժբախտաբար իշխող մտաւոր աղքատութեան հետաքրքիր մի նմուշ է:

Գերմաներէն թարգմանութիւնը տպուած է Գորպատի տարեգրութեան մէջ (Dorpat'sche Jahrbücher für Litteratur, Statistik und Kunst, Band I. 1833, Riga und Dorpat, pag. 90) և ունի այս վերնագիրը.

„Schreiben des Patriarchen Johannes von Armenien an den Professor Glossios in Dorpat“, և համառոտ

խմբագրական ծանոթութիւն. «Մենք այս նամակը հրատարակում ենք համեմատ հայերէն բնագրի բառացի թարգմանութեան, որ կատարեց այստեղ ուսանող հայաղգի Խաչատուր Արովեանը (Chatschatur Abovian)»։ Այդ նամակի շարժառիթը եղել է պրոֆեսոր Գլոսիոսի Վաթուղիկոսին ուղղած գրութիւնը։ Նա յոյս ունէր որ Էջմիածնի վանքումն էլ կգտնուեն լատիններէն և յունարէն գրութիւնների թարգմանութեան ձեռագիրներ, ինչպիսիք գտնուել էին Վենետիկի ս. Ղազարի Հայոց վանքում»։

Այս յօդուածը յիշում և բովանդակութիւնը առաջ է բերում նաև Շրումֆ հայագէտը իւր «Հայոց լեզուի ուսումն Ներդրում» աշխատութեան մէջ (Տես Բաղմալէպ 1893 էջ 180)։ Իսկ մի ուրիշ տեղ (Բաղմ. էջ 382) խօսում է Լանգթամուրի Հայաստանի գրագրարանների կողմուտի մասին, որոնց ձեռագիրները իրրե թէ տարել Սամարղանդում ի մի է ժողովել մի բերդի մէջ։ Յայտնի Պետերման հայագէտը 1852 մինչև 1855 ճանապարհորդելով արևելքում՝ հրատարակել է երկհատոր՝ «Ճանապարհորդութիւն Արևելքում», և որովհետև Գրիգոր վարդապետ Գափամաճեանի՝ Եղիշէի ֆրանսերէն թարգմանութեան (1841 թ.) յառաջարկից գիտէր Լանգթամուրի մասին պատմածը, Պարսկաստանում եղած ժամանակ հետաքրքրուեմ է այդ խրնդրով բայց ոչ մի տեղեկութիւն չի կարողանում ստանալ։ Լրութեան համար յիշենք, որ այդ մասին գրել է Ֆելիքս Նեւ հայագէտը՝ Université Catholique թերթի XX հատորի 491 էջում, կրկնելով Գափամաճեանի գրածը, իսկ երկու ուրիշ Ներդրումի ճանապարհորդ, հունգարացի Վամպերին իւր 1865 թ. Միջին Ասիայում կատարած ճանապարհորդութեան ժամանակ և անդիպացի Հանրի Լադորէլ 1885 թուում՝ Սամարղանդում յատկապէս հարցել են այդ մասին տեղացիներին և ոչինչ չեն գտել։

Անգղիացին ասում է. (Russian Central Asia էջ 583) «Ոչինչ չտեսայ կամ լսեցի, որ ինձ թալ տար ընդունելու թէ այդպիսի մի բան գոյութիւն է ունեցել»։

Աւելացնենք և այս. երբ անցեալ տարի գրաւուեց Մանջուրիայի հռչակաւոր Մուկդէն քաղաքը իւր հարուստ գրադարանով և հնութիւններով, որոնց ուսումնասիրութիւնից արեւելքի պատմութեան համար շատ բան է սպասուում, մի մասնաւոր շրջանում, առանց հարկաւ լրջութեան, խօսուեմէր. եթէ Սամարղանդում հայ գրքերի կամ գրադարանի հետքեր չգտնուեցան, արդեօք չի կարելի սպասել որ Մուկդէնի գրքերի ժողովածուի մէջ կգտնուեն նաև հայերէն ձեռագիրներ։ Գերի վարած հայերի բազմութիւնը Թաթարստանում և մանաւանդ Մոնղոլիայի խորքերում ապահով է և հայ գրագիտութեան գոյութիւնը այդ կողմերում հաւ-

աստուել է, քանի որ վերջին տարիներումս ուսուկան Սեմիրէշինսկի նահանգում գտնուեց հայերէն ասորերէն արձանագրութիւն, Յովհաննէս Եպիսկոպոսի գերեզմանաքարի վերայ, Այդ արձանագրութիւնը, ինչպէս յայտնի է, 1823 թուականից առաջին անգամ հրատարակեց Պր. Մառը ուսուցիչ, իսկ հայերէն թարգմանուեց Հանդէս Ամսորեայի 1895 տարուայ թիւ 2 և Արարատ նոյն տարուայ առաջին համարում։ Այս առաջին հաստատուն վկայականը մի տեսակ ուղեցոյց է ապագայ ակնկալութեանց, Սակայն աւելորդ չէ կրկնելը, որ սա թեթեւ էնթալթութիւն է։

Վոնդակի բովանդակութեան մասին շատ բան չի կարելի ասել, Մայր Աթոռի միաբանութիւնը իւր Վաթուղիկոսով մեզնից մօտ 60 տարի առաջ Ներդրումի մի գիտնականի խնդրած չորս պարզ հարցերին, թէ Ռուսաստանում՝ 1. Հայերը քանի վանք ունին, 2. քանի դպրոց և որտեղ, 3. աշակերտները ինչ են սովորում և 4. ինչ տեղերում կան ձեռագիր և տպագիր գրադարաններ, — պատասխան է տալիս ամենախեղճ, ընդհանուր, և անհաստատ բառերով, և դա պարզ ապացոյց է թէ որքան անկարեւոր են եղել ժամանակի հոգևորականների համար նման կենսունակ խնդիրները, Իսկ Ամենայն Հայոց Վաթուղիկոսը դպրոցականի պէս արդարանում է, որ ինքը միայն երկու տարի է կաթուղիկոսութիւն արել, ուստի ժամանակ չէ ունեցել Լադարեան ճեմարանից տեղեկանալու, թէ այնտեղ որքան տպագիր և ձեռագիր գրքեր կան։ Հարկաւ այդ խեղճութեան և մտքի աղքատութեան արդիւնք պէտք է համարել, որ երկրորդ պատասխանի մէջ հայ դպրոցներ ունեցող քաղաքների անունները թուելիս, անկասկած զիտութեամբ, մոռացութեան է տրուել Թիֆլիզը՝ իւր ներսիսեան դպրանոցով, այն ժամանակներում Լադարեան ճեմարանի հետ միակ հաստատութիւնը, որ արժանապէս կարող էր դպրոց կոչուել։

Մեսրոպ Վարդապետ

Բաղրատ Այվազեանց. — Հետեւի Արժէքը պատմական վէպ 1801—1829 թ. (Կովկասի տիրապետութեան հարիւրամեակի յիշատակին) • Թիֆլիս, 1901. զինն է 1 ր.: — Վէպ է կոչուում բայց իսկապէս մի խեղճ կցկաուր պատմութեամբ է երեւանի առման հետ կապ ունեցող սուտ ու ճշմարտ անցքերի «Վէրք Հայաստանի»-ի մի անգոյն, անհամ լաւիւն-պը այն հաշուով երեւի դրուած, որ հերոսներին և քաջագործութիւնների պատմութիւնը, ինչ կուզէ լինի՝ ընթերցողների մի որոշ շրջան կզանէ միշտ: Թէպէտ հեղինակի երկրորդ պատմական վէպն է այս, մի վէպ ևս իրական կեանքից է գրել, բայց թէ ինչ չափով ծանօթ է նա պատմութեան և իրական կեանք նկարագրելու ընդունակ՝ այդ հասկանալու համար բաւական է միայն մի փոքրիկ պարբերութիւն վերցնել նորա գրքից (եր. 13): «Նրա (ինչ որ Վարդաբուր լերան) գազաթին Կորիկեր հայոց թագաւորը դեռ 499 թուականին Աշոտ Մարզպանի ձեռքով կառուցել էր երկու եկեղեցի իւր հոգւոյ թողութեան համար, բայց հոգւոց զատ, նա շատաւ էր այդ դուրս ցցուած բլրակի գլխին կառուցանել մի բերդ թշնամիների դէմ պաշտպանուելու համար: Այն օրերից անցել էին դարեր... Կորիկեր հայոց թագաւորի և Աշոտ մարզպանի աճիւնները վաղուց մոխիր կտրած հանգստանում էին հողի մէջ»: — 499 թ. ինչ Հայաստանը գտնուում էր Պարսից իշխանութեան ներքոյ և այնտեղ կամ դեռ մարզպան էր նշանաւոր Վահան Մամիկոնեանը, կամ նա վախճանել և յաջորդել էր իւր Վարդաբայրը: Աշոտ անունով ոչ մի մարզպան յայտնի չէ պատմութիւնից: Մարզպան կոչուում էին Պարսից մեծ պետութեան նահանգների կառավարիչները: Հայաստանը այդպիսի մի նահանգ էր, երբ նոցա իշխանութեան ներքոյ էր գտնուում, և քանի այնտեղ մարզպան կար, թագաւորը այդ մարզպանն էր, ուրիշ թագաւոր չինել չէր կարող: Կորիկեր թագաւոր — Ե. դարում այդ նոյն է թէ Ներսէս կաթողիկոս Քրիստոսից երկու դար առաջ: Եթէ այդ Կորիկերը երկու եկեղեցի է շինել՝ դուցէ իւր «հոգւոյ փրկութեան» կամ «մեղքի թողութեան» համար լինէր, բայց ոչ երբէք «հոգւոյ թողութեան համար»: Եթէ նա «հոգւոց զատ» մի բերդ է կառուցել, կնշանակէ կառուցել է նաև «հոգի», ու բերդի և եկեղեցիների հետ կարելի պէտք է լինի այդ հոգու «փշրանքներն» ևս ցոյց տալ երեւելի Վարդաբուրի վերայ, որ միաժամանակ թէ «լիառ» է, թէ «բլուր» (ինչ-

պէս անունից երևում է) և թէ «բլրակ»: Եթէ նոյն թագաւորի և Աշոտ մարզպանի մարմինները թաղուած են եղել՝ հող կղաւնային և ոչ թէ մոխիր կկարէին «աճիւնները»: — Եւ վերջապէս եթէ 200 փոքրազիր կիսատ — պռատ երեսներից բազկացած այսպիսի մի զիրք գնելու համար մի բուրլի վճարողներ կան մեղանում, զուր են մեր հեղինակները գանգատուում: Թէ նոցա աշխատութիւնը չի գնահատուում:

Պետրոս քահանայ Տէր-Յովհաննիսեանց. — Քահանայ. Շուշի, 1901. զինն է 15 կ.: — Տէր Հայրը մեր հեղինակի անուն վաստակելու տենչանքով բռնուած քահանաներից է. գրքոյի վերջում նա 9 տպագրեալ և 17 անտպագր աշխատութիւնների ցանկ է ներկայացրել: Գիտար է որոշել, թէ ներկայ աշխատութիւնը գրականութեան ո՞ր ճիւղին է պատկանում: Խորհրդածութիւնների մի շարք է այդ որոնց մէջ կան և դիտնական բացատրութիւնների, ինչպէս «քահանայ քահանայ» (քահանայ յառաջ է եկել իսկապէս երբայական «քահանայ» բառից), և այնպիսի խորիմաստ ճշմարտութիւնների, ինչպէս. «Առանց այդ մարդու (քահանայի) մարդս չի կարող ոչ ծնուել, ոչ մեռնել», մի գլխի վերնադիրն է «Առանց քահանայի անկարելի է փրկութիւն գտնել», մի ուրիշինը՝ «Քահանային պէտք է վարձատրել»: Եւ այսպէս, փիլիսոփայութիւններ անելով, խրատներ կարդալով, հէքիաթ ու հրաշք պատմելով Տէր Հայրը կամենում է համոզել ընթերցողներին, որ քահանային լաւ վարձատրել ու յարգել պէտք է. գրուածքի սկզբում և վերջում նա հրաւիրում է բանաստեղծի հետ. «Ե՛կ պատուենք այդ սուրբ քահանային»: — Այո՛, Տէր Հայր, եղէք «սուրբ քահանայ», որ ձեզ պատուեն, խրատներն ու բացատրութիւններն աւելորդ են այստեղ:

Բժ. Ա. Բուդաղեան. — Պարէ՛ և Բարէ՛ գործք-լի-ն. Նոր-Նախիջևան, 1901. զինն է 15 կ.: — Ինչպէս գրքի վերջին երեսի ցանկից երևում է, յարգելի բժիշկը 10 այսպիսի աժանագին, բարոյապէս կրթիչ և տուած ծանօթութիւններով խիստ օգտակար գրքեր արգէն հրատարակել և սպառել է. 6-ն ևս պատրաստել է հրատարակելու: Գովելի եռանդ, արժանի ամենայն քաջակերութեան:

Մանուկի տակ են.

1. Արքայազմ խոստովանողի «Վհայք Արեւելից».
Թարգմանութիւն ասորերէնից, կատարուած
Երզնկայում. հրատարակութեամբ միաբանի
Մայր Աթոռոյս, Գալուստ սարկաւազ Տ.
Մկրտչեանի:
2. Խոստովանողի քաղաքային եւ երկաւորութիւն
Պատմական—մատենագրական ուսումնասի-
րութեամբ, որի մի մասը տպուած է «Արա-
րատ»-ում, և ձեռագրերի համեմատու-
թեամբ, աշխատասիրեց Գարեգին վարդա-
պետ Յովսէփեան:
3. Բնութիւն Ղարաբաղի բարբառի. Հ. Ա-
ճառեան (արտատպութիւն «Արարատ»-ից):
4. Ձանազանութիւն հինգ դարուց. Թարգմ.
Մաղաքիա եպիսկոպոս Տէրութեան, մասն Բ.
5. Ցուցակ Ձեռագրաց և ժողովածուաց Խաչիկ
վարդապետ Դատեանի. Մասն. Ա. և Բ.
կազմեց Յ. Թոփճեան.
6. Эминский Этнографический сборникъ, из-
даваемый при Лазар. ИНС. В. - Я. . . .
Материалы собранные въ Турецкой Арменіи
С. Айкуни. Ч. I. Народный Эпосъ и сказка.
Էմինեան Ազգագրական ժողովածու. հրատա-
րակութիւն Լազարեան ձեռագրի արեւելեան
լեզուաց

Աղագրական նիւթեր Տաճկահայաստանի
գաւառներէց, հաւաքեց Ս. Հայկունի. Մասն
Ա. ժողովրդական լէպ և հեքիաթ.

Նոյն հրատարակութեամբ «Թուրքերէնի
աղագրութիւնը հայերէնի վրայ և թուրքերէնէ
փոխառեալ բառերը Պօլսի հայ ժողովրդական
լեզուին մէջ, համեմատութեամբ Վանի, Ղա-
րաբաղի և Նոր-Նախիջևանի բարբառներուն»:
Հրաչեա Յ. Աճառեան

Լոյս են տեսել եւ վաճառուում են.

1. Փարսարի Քարոզները. Թարգմ. Ս. Մանգի-
նեան. գինն է 1 ռուբլի.

2. Մարդկային կեանքի վախճանական նպատա-
կը. Թարգ. ռուսերէնից Խաչատուր քահա-
նայ Փանեան (արտատպ. «Արարատ»-ից): 15 կ.
3. Ինչ է երջանկութիւնը. Թարգմ. Յ. Յով-
հաննիսեան. գինն է 5 կ.
4. Ղուսիկ Թագաւոր և Սեդե Հովիկ. Ս. Հայ-
կունի. գինն է 25 կ.
5. Միւթար Սասնեցի (Կերմանեցի), արտա-
տպած «Արարատ»-ից. Գարեգին վարդապետ
Յովսէփեան. 1899 Վաղարշապատ 15 կ.
6. Ոտանաւոր աշխատութիւններ և նշանա-
դրութիւն (պարսկաստանից զաղթած խոյ-
եցւոյց բարբառով), զրաշար Ներսէս Տէր-
Աւետիքեան. գինն է 30 կ.
7. Երկրագործական անհրաժեշտ գիտելիքներ
Գ. Ղաղարեան (արտատպութիւն Արա-
րատ»-ից):
8. Հայ Ժողովրդական Առասպելները. Մ. Ա-
րեղեան (արտատպութիւն «Արարատ»-ից):
9. Մատչելի քարոզներ. տետրակ Բ. Մակար
եպիսկոպոս Բաղնուտարեան.
10. Օրացոյց 1902 թուականի. պատկերազարդ:
Առանձին յանձնարարութիւնները և պատ-
ուէրները խնդրում է ուղարկել Տպարանի
վարչութեան վաղորօք: Յանկացողնե-
րի համար պատրաստուած են ընտիր
թղթի վրայ փառակազմ օրինակներ:
Հայաստանեայց եկեղեցու Հոգևոր Ատեան-
ներից և պաշտօնեաներից խոնարհաբար
խնդրում է մինչև յառաջիկայ Օգոստոս
ամիսը յայտնել Տպարանի վարչութեան
թէ ո՞րքան օրացոյց պէտք կը լինի ստորա-
դրեալ վիճակների և դործակալութիւնների
համար: Այս տարուայ օրացոյցը անհա-
մեմատ ընդարձակ է տօնացոյցի վերաբե-
րեալ կարևոր ծանօթութիւններով, որոնք
եկեղեցու պաշտօնեաներին աւելի դիւրեւ-
ութիւն կը տան օրուայ ժամերգութեան և
եկեղեցական տօների նկատմամբ:

Պատասխանում են տպագրութեան համար.

1. Հայոց նոր վիճակները. կազմեցին Յ. Մանան-
դեան և Հ. Աճառեան: Այս գիտական
հրատարակութեան համար շուտով բաժա-
նորդագրութիւն կը բացուի:
2. Ժամակարգութիւն Հայաստանեայց ո. եկե-
ղեցւոյ (առ ձեռն ժամագիրք). (Գ. տպա-
գրութիւն):